DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
SAYI:12 YIL: HAZİRAN 2005

İÇİNDEKİLER

Piyasa Mikro yapısı, Finansal Varlıkların Likiditesi ve Fiyatların Oluşumu **1**
Mustafa Mesut KAYALI - Seyfettin ÜNAL

Kümeleme Analizi Teknikleri İle İllerin Kültürel Yapılarına Göre Sınıflandırılması ve Değişimlerinin İncelenmesi **15**
Zeki ÇAKMAK - Nevin UZGÖREN- Gülnur KEÇEK

Otomobil Sürücülerinin Trafik ve Yol Güvenliği Konusundaki Görüşlerine Sosyolojik Bakış **37**
M.Cengiz YILDIZ - Mehmet KARACA

Toplumsal Gelişme Açısından Protestanlık ve İslam **51**
Ergün YILDIRIM

Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Bir Faktör Olarak Bilişim Teknolojileri: Gelişmiş Ülke Örnekleri ve Türkiye'nin Durumu **65**
Ahmet KARAASLAN - Fatih ÇELEBİOĞLU

Anadolu Beylikleri Döneminde Yetişen Çok Yönlü Bir Bilim Adamı: Hacı Paşa **93**
İsmail ÇİFTCİOĞLU

İnternet Kullanımda Kadın-Erkek Eşitsizliği **103**
Kenan BÖLÜKBAŞ - M. Cengiz YILDIZ

Mr. "Prince's Jester" and Ms. "Disdain": The Male Power and Woman's Response to it in Much Ado About Nothing **113**
Özlem ÖZEN

Türkiye'de Sanat Eğitiminin Gelişimi **125**
Lale ALTINKURT

Kütahya'nın Güneydoğusunda Hayvancılık **137**
Ali ÖZEL

(Kitap İncelemesi)
Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması **165**
Ahmet UYSAL

PİYASA MİKROYAPISI, FİNANSAL VARLIKLARIN LİKİDİTESİ VE FİYATLARIN OLUŞUMU

Mustafa Mesut KAYALI[*]
Seyfettin ÜNAL[**]

Özet: Bu makale, piyasa mikroyapısı ile finansal varlıkların fiyatları arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Finans literatürü, finansal varlıkların fiyatlarının, finansal piyasaların yapılarından etkilendiklerini göstermektedir. Bu ilişki, geleneksel olarak alış-satış fiyat aralığı ile ölçülen, likidite ile açıklanmaktadır. Piyasa mikroyapısı araştırmaları, likiditeyi, beklenen getirilerin potansiyel bir belirleyeni olarak ele almaktadırlar. Bu çalışma, firmaların ve yatırımcıların yatırım kararlarına ilişkin bazı yansımaları bulunan, likidite ve varlık fiyatlama arasındaki bu ilişkiyi de anlatmaktadır. Bu konudaki ampirik kanıtlar göstermektedir ki, likiditedeki gelişmeler, fiyatların daha etkin oluşmasını sağlamaktadır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) yakın zamanda uygulanan yeniliklerin de, finansal varlıkların likiditesini ve fiyat oluşumunu geliştirmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Likidite, Alış-Satış Fiyat Aralığı, Piyasa Mikroyapısı, Varlık Fiyatlama, Fiyat Oluşumu.

MARKET MICROSTRUCTURE, LIQUIDITY OF FINANCIAL ASSETS AND PRICE FORMATION

Abstract: This paper describes the relationship between market microstructure and the prices of financial assets. The finance literature shows that the prices of financial assets are affected by the structures of financial markets. This relationship is explained by liquidity, which has traditionally been measured by the bid-ask spread. Market microstructure research considers liquidity a potential determinant of expected returns. This study also describes that link between liquidity and asset pricing, which has some implications for investment decisions of the firms and investors. The empirical evidence on this issue indicates that liquidity improvements lead to more efficient prices. Recent innovations on the Istanbul Stock Exchange are also expected to enhance the liquidity and price formation of financial assets.

Key Words: Liquidity, Bid-Ask Spread, Market Microstructure, Asset Pricing, Price Formation.

GİRİŞ

Piyasa mikroyapısı, finansal piyasaların yapısal özelliklerinin, finansal varlıkların fiyatları üzerindeki etkilerini inceleyen bir alandır. Finansal piyasaların faaliyet saatleri, açılış fiyatlarının oluşma şekilleri, piyasa yapıcı ve düzenleyici birimlerin varlığı, elektronik alım-satım sisteminin

[*] Yard.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F.
[**] Yard.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F.

bulunması, fiyat adımları, alternatif piyasaların varlığı ve benzeri gibi özellikler, yapısal özelliklerin belli başlılarıdır. Örneğin, New York Borsası'nda (NYSE) her bir hisse senedinden sorumlu tek bir piyasa yapıcı ve düzenleyicinin (specialist) bulunması, bu birimin tekel durumunun fiyatlar üzerindeki etkilerinin araştırılmasına ve sorgulanmasına yol açmıştır. Aynı şekilde, Nasdaq Borsası'nda birden fazla piyasa yapıcının (dealer) bulunmasının, rekabeti sağlayıp sağlamadığı konusu da araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Piyasa mikroyapısı alanındaki bu çalışmalar, varlık fiyatlama modellerinin yeniden tanımlanmasına ve finansal piyasaların yapısal özelliklerinin fiyatlar üzerindeki etkilerinin de dikkate alınmasına neden olmuştur.

Piyasa yapıları ile fiyatlar arasındaki ilişki, likidite kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Likidite, yatırımcıların istedikleri kadar hisse senedini, istedikleri zaman, uygun bir fiyattan alıp satabilmelerini ifade eder. Demsetz (1968) likiditeyi, hisse senedi arz ve talebinin birbirine eşit olması şeklinde tanımlamaktadır. Belirli bir zamanda, yeterli alıcı veya satıcı yoksa, piyasanın likit olmadığı söylenebilir. Böyle bir durumda, piyasa yapma yükümlülüğü olan bir aracı devreye girerek, yatırımcılar tarafından satılmak istenen hisse senetlerini almak ve alınmak istenen hisse senetlerini de satmak durumundadır. Piyasa yapıcılar, bu şekilde piyasaya likidite sağlarlar. Bu hizmetleri sırasında, alış ve satış fiyatları arasında bir fark oluşur. Alış-satış fiyat aralığı olarak tanımlanan bu fark, likidite sağlama hizmetinin maliyetlerini karşılamak içindir. Bu nedenle likidite, geleneksel olarak alış-satış fiyat aralığı ile ölçülmektedir.

Likiditenin belirleyicilerinden biri, piyasa katılımcıları arasındaki bilgi asimetrisinin derecesidir. Piyasa katılımcıları arasında, firma ve piyasa koşulları hakkındaki bilgilere erişim olanakları ve bu bilgileri işleme ve yorumlama yetenekleri bakımından farklılıklar vardır. Asimetrik bilgi problemi, bu farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bilgiye erişimi daha kolay olan, bilgiyi daha doğru işleyen ve yorumlayan katılımcılar, finansal varlıkları, gerçek değerlerine yakın değerleyebilirler. Bilgi bakımından dezavantajlı durumda bulunan katılımcılar ise, gerçek değeri bilemediklerinden dolayı, almak istedikleri fiyatı düşük, satmak istedikleri fiyatı da yüksek tutacaklardır. Bu da, alış-satış fiyat aralığının genişlemesine ve likiditenin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır. Başka bir deyişle, yatırımcılar, ya almak (satmak) istedikleri fiyattan satmak (almak) isteyen yatırımcı bulamayacaklar, ya da daha yüksek (düşük) fiyattan almaya (satmaya) razı olacaklardır. Finansal piyasa yönetimlerinin amacı, bu olumsuzlukları giderecek, yani likiditeyi yükseltecek ve fiyatların etkin oluşumuna katkıda bulunacak düzenlemeleri yapmaktır.

Bu makalenin içeriği, şu şekilde düzenlenmiştir. İzleyen bölümde, piyasa mikroyapısı araştırmacıları tarafından likidite konusunda geliştirilen kuramsal modeller incelenmektedir. Ardından, bu kuramsal modellerin test edilmesine ilişkin ampirik çalışmalar gözden geçirilmektedir. Daha sonra, likidite ve varlık fiyatlama arasındaki ilişki açıklanmaktadır. Son bölümde ise, piyasa mikroyapısı, likidite ve fiyatlar arasındaki ilişkilerin, firmaların ve yatırımcıların yatırım kararlarına etkileri vurgulanmaktadır. Ayrıca, ülkemiz finansal piyasalarının yapılarında, son dönemde meydana gelen değişikliklerin, likidite ve fiyatların oluşumu üzerindeki olası etkilerine işaret edilmektedir.

LİKİDİTEYE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Asimetrik Bilgi Modelleri

Bu bölümde, finansal piyasaların yapısal özelliklerinin, finansal varlıkların fiyatları üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan likidite kavramının unsurları hakkındaki kuramsal çalışmalar ele alınmaktadır. Likiditenin belirleyicilerinden biri olan bilgi asimetrisinin varlığı, finansal piyasalarda hem bilgiye dayalı, hem de likidite amaçlı işlem yapan yatırımcıların varlığı ile açıklanmaktadır. Bagehot'a (1971) göre piyasa yapıcı, hem bilgiye dayalı, hem de likidite amaçlı alım-satım yapan yatırımcılarla işlem yapmaktadır. Ancak, bunlar arasında ayırım yapamamaktadır. Piyasa yapıcı, bilgiye dayalı alım-satım yapan yatırımcılarla işlem yaparken uğrayacağı zararları karşılamak üzere, fiyat aralığı uygulamaktadır.

Grossman ve Stiglitz (1980) modelinde ise, bilgiye dayalı işlem yapan yatırımcılar, likidite amaçlı işlem yapan yatırımcılara oranla daha çok şey bilmektedirler. Likidite amaçlı işlem yapan yatırımcılar, bilgiye dayalı işlem yapan yatırımcıların varlığından haberdardırlar. Ancak, onların nasıl bir bilgiye sahip olduklarını bilmediklerinden, fiyatlardan öğrenmeye çalışmaktadırlar. Piyasada oluşan fiyat, bu bilgiyi tamamen açıklayıcı nitelikte ise, yatırımcılar arası bilgi farklılığı ortadan kalkar ve simetrik bilginin hakim olduğu bir piyasadan bahsedilebilir. Sermaye Varlık Fiyatlama Modeli (CAPM) ve Arbitraj Fiyatlama Teorisi (APT), bilginin piyasa katılımcıları arasında simetrik dağıldığını varsaymaktadırlar.

Diğer yanda, Copeland ve Galai (1983) modelinde piyasa yapıcı, likidite amaçlı alım-satım yapan yatırımcılarla olan işlemlerden beklediği geliri ile bilgiye dayalı alım-satım yapan yatırımcılarla olan işlemlerden beklediği zararı arasındaki farkı maksimize etmeye çalışmaktadır. Bunun sonucunda, pozitif bir alış-satış fiyat aralığı doğal olarak ortaya çıkmaktadır.

Asimetrik Bilgi ve İşlem Miktarı

Kyle (1985), likiditeyi derinlik, yani fiyatları bir birim hareket ettirecek işlem büyüklüğü ile ölçmektedir. Bu durumda, özel bilgiye dayalı büyük miktardaki bir işlem fiyatı düşürecektir. Diğer yanda, likidite amaçlı bir işlem ise fiyatı yükseltecektir.

Easley ve O'Hara (1987), bilgiye dayalı işlem yapma olasılığının, hem içerden öğrenenlerin işlemlerinin oranına, hem de bilginin açıklanma olasılığına bağlı olduğunu işaret etmişlerdir. Piyasa yapıcıların likidite amaçlı işlem yapanlarla, bilgiye dayalı işlem yapanları ayırt edebilmeleri için, ya bilgiye dayalı işlem yapanların büyük miktarlarda alım-satım yapmaları, ya da bilgiye dayalı işlemi gerektirecek bir olayın söz konusu olmaması gerekir. Piyasa yapıcılar, likidite amaçlı işlem yapanlar ile bilgiye dayalı işlem yapanlar arasında ayrım yapamadıklarında ve bilgi açıklanmasının büyük bir olasılıkla söz konusu olduğu durumlarda, alış-satış fiyat aralığını genişleteceklerdir. Derinliğin yüksek olduğu durumlarda ise, alış-satış fiyat aralığını daraltacaklardır.

Easley ve O'Hara (1992), işlemler arasındaki zamanın rolü üzerinde durmaktadırlar. Bu çalışmaya göre, işlemler arasındaki zaman bilgi içermektedir ve bu bilgi, zaman aralıklarının analiz edilmesi sonucu öğrenilebilir. Bilgiye dayalı işlem yapacak yatırımcılar, sadece bilgiye sahip olduklarında işlem yapmaktadırlar. Bilgili yatırımcılar, bilgiyi elde eder etmez, mümkün olan en kısa sürede ve büyük miktarlarda işlem yapmayı tercih ederler. Ancak, büyük miktarlardaki işlemler, bilgili yatırımcıları kolayca ele verir. Bu nedenle, bilgilerini gizlemek için, küçük miktarlarda işlem yapmaya yönelebilirler. Bu durum da, bilgiye dayalı işlem sayısını, ya da işlem yoğunluğunu arttırabilir. Sonuç olarak, işlemler arasındaki kısa ve uzun aralıklarla belirlenen işlem yoğunluğu, piyasa katılımcılarına bilgi sağlayabilir.

LİKİDİTEYE YÖNELİK AMPİRİK ARAŞTIRMALAR

Alış-Satış Fiyat Aralığının Bileşenleri

Yukarıdaki kuramsal modelleri test etmeyi amaçlayan ampirik çalışmaların çoğu, likidite ölçüsü olarak alış-satış fiyat aralığını kullanmaktadırlar. Alış-satış fiyat aralığının üç bileşeni, emir işleme maliyetleri, stok bulundurma maliyetleri ve asimetrik bilgi maliyetleridir (McInish ve Van Ness, 2002). Emir işleme maliyetleri (order processing cost), alım-satım emirlerinin

işlenmesi sırasında katlanılan maliyetleri ifade etmektedir. Piyasa yapıcının harcadığı zaman, kağıt işleri, vergiler ve benzeri gibi maliyetler, bu grupta yer almaktadır.

Stok bulundurma maliyetleri (inventory holding cost), piyasa yapıcının, piyasa yapma ve düzenleme yetki ve sorumluluğundan kaynaklanmaktadır. Piyasadaki fiyatlardan alıcı (satıcı) yok iken devreye girerek, satılmak (alınmak) istenen hisse senetlerini satın alan (satan) piyasa yapıcının elinde, olması gerekenden daha fazla (az) hisse senedi birikebilir (kalabilir). Eldeki hisse senedi stoğunun, optimal seviyeden uzaklaşmasından dolayı katlanılan maliyetler, stok bulundurma maliyetleri olarak tanımlanmaktadır.

Asimetrik bilgi maliyetleri (asymmetric information cost) ise, piyasa yapıcının, bilgiye dayalı alım-satım yapan yatırımcılarla yaptığı işlemler sonucunda katlanmak durumunda olduğu maliyetlerdir. Bu yatırımcılar, piyasa yapıcıdan (yapıcıya) hisse senedi aldıklarında (sattıklarında), fiyatlar yükselme (düşme) eğilimindedir. Başka bir deyişle, piyasa yapıcı, genellikle fiyatlar düşmeye (yükselmeye) başlamadan, nispeten pahalı (ucuz) bir fiyattan almaktadır (satmaktadır). Bu tür maliyetler, asimetrik bilgi maliyetleri olarak değerlendirilmektedir.

Alış-Satış Fiyat Aralığının Bileşenlerine İlişkin Ampirik Kanıtlar

Glosten ve Harris (1988), fiyat aralığını kalıcı ve geçici olmak üzere iki bileşene ayrıştırmaktadırlar. Fiyat aralığının geçici bileşeni, stok bulundurma maliyetlerini ve bilgiye dayalı olmayan diğer maliyetleri ölçmektedir. Geçici bileşen, hisse senedinin riski ve işlem sıklığı ile pozitif ilişkilidir. Fiyat aralığının kalıcı bileşeni ise, asimetrik bilgi maliyetlerini ölçmektedir. Bu bileşen de, içerden öğrenenlerin yoğunluğu ile pozitif, içerden bilgi sahibi olmayan yatırımcıların sayısı ile negatif ilişkilidir.

Laux (1993), işlem büyüklüğünün alış-satış fiyat aralığı üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Ortalama işlem büyüklüğü arttıkça, stok bulundurma maliyetleri de artacağından, alış-satış fiyat aralığının genişlemesi beklenmektedir. Diğer yanda, emir işleme maliyetleri sabit olduğundan, işlem büyüklüğü arttıkça, alış-satış fiyat aralığının daralması beklenmektedir. Büyük işlemlerin, bilgiye dayalı alım-satım yapan yatırımcıları ayırt edebilmesi ise, işlem büyüklüğü ile alış-satış fiyat aralığının ters ilişkili olması beklentisine yol açmaktadır.

Yazar, bütün hisse senetleri için stok bulundurma maliyetlerinin, hem emir işleme maliyetlerine, hem de asimetrik bilgi maliyetlerine baskın çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Fakat, piyasa değeri ve işlem hacmi küçük, ucuz hisse senetleri için emir işleme maliyetleri, stok bulundurma maliyetlerinden daha yüksektir. Ayrıca, bu durumdaki hisse senetleri için stok bulundurma maliyetleri, asimetrik bilgi maliyetlerinden daha önemlidir. Piyasa değeri ve işlem hacmi büyük, pahalı hisse senetleri için ise, stok bulundurma maliyetleri, emir işleme maliyetlerinden daha yüksektir.

Grossman ve Miller (1988), piyasa yapıcının uyguladığı alış-satış fiyat aralığının, işlem maliyetlerini tam olarak yansıtmadığını ileri sürmektedirler. Yazarlara göre piyasa yapıcı, alma ve satma işlemini aynı anda ve tek bir yatırımcı ile gerçekleştiriyor ise, fiyat aralığı işlem maliyetlerini tam olarak ölçmektedir. Ancak, piyasa yapıcının aracılık ettiği alma ve satma işlemlerinin tarafları genellikle farklı yatırımcılar olmaktadır. Bu nedenle, işlem maliyetlerini belirlemek için başka ölçüler geliştirilmiştir.

Lee ve diğerleri (1993), piyasa katılımcılarının almaya ve satmaya istekli olduğu miktarlar olarak tanımlanabilen derinliğin, likiditenin diğer bir boyutu olduğunu gözlemlemektedirler. Likiditedeki bir azalma, fiyat aralığındaki bir genişleme ve derinlikteki bir azalma ile ifade edilebilmektedir. New York Borsası'ndaki piyasa yapıcılar, ortalama fiyat aralığı ve derinliklerine göre değerlendirilmektedirler. Bu nedenle, piyasa yapıcıların likidite riskini yönetmede, hem fiyat aralığını, hem de derinliği kullanması olağandır.

Bilgiye Dayalı İşlem

Likidite, firmaların hisse başına kazançlarını açıkladıkları dönemlerde de değişebilir. Brooks (1996), kazançların ve kar paylarının açıklandığı dönemde, bilgi asimetrisinde meydana gelen değişim üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kazançların açıklandığı günde, bilgi asimetrisi düzeyinde anlamlı bir azalma görülmektedir. Bu değişim, piyasa değeri küçük olan firmalarda daha belirgindir.

Krinsky ve Lee (1996), fiyat aralığının ve bileşenlerinin, firmaların kazançlarını açıkladıkları dönemlerdeki davranışlarını araştırmaktadırlar. Alış-satış fiyat aralığını, emir işleme, stok bulundurma ve asimetrik bilgi maliyetleri olmak üzere, üç bileşenine ayrıştırmaktadırlar. Duyurudan iki gün önce ve duyuru süresince, fiyat aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir değişme yoktur. Asimetrik bilgi maliyeti, duyurudan önce ve duyuru döneminde artmaktadır. Olay dönemindeki artış, daha büyüktür. Stok bulundurma maliyeti, duyurudan önce yükselmekte, ancak duyuru sırasında

düşmektedir. Emir işleme maliyeti ise, duyuru öncesi ve duyuru sırasında olmak üzere, her iki dönemde de azalmaktadır.

Likidite, hisse senetlerinin işlem gördüğü piyasaların yapılarına göre de farklılık göstermektedir. Asimetrik bilgi maliyeti bileşeninin, Nasdaq Borsası'na göre, New York Borsası'nda ve Amerikan Borsası'nda (Amex), daha yüksek olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı vardır. New York ve Amerikan Borsaları, her bir hisse senedinden tek bir piyasa yapıcının sorumlu olduğu, müzayedeli piyasalardır. Diğer yanda Nasdaq Borsası, piyasa yapıcıların kendi aralarında rekabet ettiği bir piyasadır. Van Ness ve diğerleri (2002), Nasdaq Borsası'nda, Affleck-Graves ve diğerleri (1994) ve Ascioglu ve McInish (2003) ise, New York ve Amerikan Borsaları'nda işlem gören hisse senetleri için daha yüksek asimetrik bilgi maliyetleri bulmuşlardır.

Likiditenin Gün İçindeki Dönemsellikleri

Likiditenin gün içindeki seyri konusunda da, birçok ampirik çalışma yapıla gelmiştir. Glosten ve Milgrom (1985), bilgiye dayalı işlem yapan yatırımcıların varlığının, diğer piyasa katılımcılarının davranışlarını değiştireceğini ileri sürmektedirler. Bu nedenle, bilgiye dayalı alım-satım yapan yatırımcılar işlemlerini, likidite amaçlı alım-satım yapan yatırımcıların işlemleri arasında gizleyerek, belli etmemeye eğilimlidirler.

Bilgiye dayalı işlem yapan yatırımcıların bu davranışları, likiditenin gün içinde belirli bir seyir izlemesine neden olur. Örneğin Wood ve diğerleri (1985), işlem hacmi ve getirilerin gün içinde U-şeklinde bir değişime sahip olduğunu belgelemektedirler. Ayrıca McInish ve Wood (1992), Brock ve Kleidon (1992), Lee ve diğerleri (1993) ve Chan ve diğerleri (1995), fiyat aralığının günün başlangıcında en geniş olduğunu, gün boyunca daraldığını ve gün sonuna doğru yeniden genişlediğini bulmuşlardır. Chung ve diğerleri (1999), bu seyrin limitli emirlerden gelen rekabetin sonucu olabileceğini önermektedirler.

Goldstein ve diğerleri (2002), bilgiye dayalı işlem olasılığının, günün değişik zamanlarında farklı olup olmadığını araştırmaktadırlar. Bilgiye dayalı işlem olasılığı, günün başlangıcında, ortasında ve sonunda, en yüksek seviyesine ulaşmaktadır. Bu olasılığın gün ortasında da yüksek çıkmasının nedeni, likidite amaçlı işlemlerdeki düşüşün, bilgiye dayalı işlemlerdeki düşüşten daha fazla olmasıdır.

McInish ve Wood (1992), fiyat aralığının, işlem yoğunluğu, risk, bilgi ve rekabet gibi dört belirleyicisi olduğunu ampirik olarak göstermişlerdir.

Yazarların sonuçlarına göre fiyat aralığı, işlem sayısı, işlem başına hisse senedi sayısı ve bölgesel borsalardan gelen rekabet ile ters ilişkilidir. Diğer yanda fiyat aralığı, hisse senedi riski, zaman aralığı riski ve normal olmayan işlem büyüklüğü ile doğrudan ilişkilidir.

McInish ve Van Ness (2002), fiyat aralığı bileşenlerinin gün içindeki davranışlarını incelemişlerdir. Asimetrik bilgi bileşeni, risk ve bilgi ile pozitif, rekabet ile negatif ilişkilidir. Bu bulgular, fiyat aralığını belirleyen değişkenlerin, fiyat aralığı bileşenlerini de belirlediğini doğrular niteliktedir.

Dufour ve Engle (2000), işlemler arasındaki zamanın, fiyatlar üzerinde etkileri olduğunu ampirik olarak göstermektedirler. Kısa zaman aralıkları ve dolayısıyla yüksek işlem yoğunluğu, piyasa katılımcılarının almaya ve satmaya istekli oldukları fiyatları sürekli olarak ve büyük oranlarda değiştirmelerine neden olmaktadır. Aynı zamanda, işlemler arasında pozitif otokorelasyon vardır, yani alım (satım) işlemini yine bir başka alım (satım) işlemi izlemektedir. Sonuç olarak, yüksek işlem yoğunluğu, geniş fiyat aralığına, yüksek işlem hacmine ve yüksek fiyat etkisine yol açmaktadır.

LİKİDİTE VE VARLIK FİYATLAMA İLİŞKİSİ

Buraya kadar incelenen kuramsal yaklaşımlar ve ampirik çalışmalardan anlaşılmaktadır ki, likidite, piyasa yapıları ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu nedenle, varlık fiyatlama modellerinde likiditenin de dikkate alınması kaçınılmaz olmaktadır. Son yıllarda, likiditenin, finansal varlıkların fiyatlarının önemli bir belirleyicisi olduğuna dair çalışmalar önem kazanmaktadır.

Örneğin, Amihud ve Mendelson (1986), geniş fiyat aralığına sahip varlıkları daha uzun süre elinde tutması beklenen yatırımcıların, kısa vadeli yatırımcılara oranla daha yüksek fiyatlar önereceğini göstermektedirler. Fiyat aralığı ve getiriler arasında pozitif bir ilişki vardır. Ancak, bu ilişki doğrusal değildir. Fiyat aralığındaki belirli bir artış için yatırımcıların bekledikleri getiri oranı, varlıkları elde tutma süreleri uzadıkça azalarak artmaktadır. Yazarlar, New York Borsası'nda işlem gören hisse senetlerinin getirileri, betaları ve fiyat aralıkları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, getirilerin hem beta, hem de fiyat aralığı ile birlikte arttığını gözlemlemektedirler.

Eleswarapu (1997), Amihud ve Mendelson'un modelini, Nasdaq verilerini kullanarak test etmektedir. Ampirik sonuçlara göre, yüksek fiyat aralığına sahip hisse senetleri daha yüksek ortalama getiri sağlamaktadır. Bu sonuç, Amihud ve Mendelson'un modeli ve New York Borsası verilerini kullanarak buldukları sonuçlarla uyumlu olmakla birlikte, Nasdaq Borsası'ndaki likidite

primi nispeten daha yüksektir. Bu fark, piyasa yapılarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Brennan ve Subrahmanyam (1996) da, likit olmama ve getiri arasında pozitif bir ilişki bulmaktadırlar. Likit olmama ölçüsünü, kalıcı ve geçici bileşenlerine ayırarak, her iki bileşenin de finansal varlıklardan beklenen getiriyi artırdığını göstermişlerdir.

Getiri ve likit olmama arasındaki ilişkiyi inceleyen Reinganum (1990), New York ve Nasdaq Borsaları'nın sağladıkları likidite düzeylerini belirlemek için aylık getirileri karşılaştırmaktadır. Yazar, Nasdaq Borsası'nda işlem gören küçük firmaların hisse senetlerinin daha düşük getiri sağladıklarını, yani daha likit olduklarını gözlemlemiştir.

O'Hara (2003), firmaların kendilerine özgü özelliklerinin ve piyasaların mikroyapısının, finansal varlıkların likiditesini etkileyeceğini değerlendirmektedir. Bu etkiler yeterince büyükse, varlık getirileri de bundan payını alacaktır. O'Hara, bu etkileri dikkate alan bir Asimetrik Bilgi Varlık Fiyatlama Modeli geliştirmektedir. Bu modelde risk primi, özel bilginin, kamuya açıklanan bilgiye oranla büyük olduğu varlıklar için daha yüksektir. Özel bilginin payı arttıkça, yatırımcılar tarafından istenen risk primi ve dolayısıyla beklenen getiri oranı da yükselmektedir.

Son yıllarda, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) işlem gören hisse senetlerinin likiditesine yönelik ampirik çalışmalar da yapılmaktadır. Örneğin, Önder ve Güner (1998), alış-satış fiyat aralığını ve belirleyicilerini incelemektedirler. İMKB'de piyasa yapıcı olmadığından dolayı, emir işleme ve stok bulundurma maliyetlerinin düşük, asimetrik bilgi maliyetlerinin ise yüksek olduğunu belgelemektedirler. Ayrıca, asimetrik bilgi maliyetleri, birinci seansa göre, ikinci seansta daha yüksek olmaktadır. Bunun sebebi, ikinci seansta bilgiye dayalı işlem yapanların çoğunlukta olmasıdır. İki saatlik öğle arasında elde edilen bilgiler, bu seansta yapılan işlemler sayesinde fiyatlara yansıtılmaktadır.

İMKB'de işlem gören hisse senetlerinin likiditesini etkileyen bir başka gelişme de, 1993-1994 yıllarında elektronik alım-satım sistemine kademeli geçiştir. Jain (2004), hisse senetlerinden beklenen getirilerin, İMKB'de elektronik işlem yapıldığı dönemde daha düşük olduğu sonucuna varmaktadır. Görüldüğü üzere, piyasa yapısındaki değişiklikler, likiditenin artmasına ve dolayısıyla hisse senedi fiyatlarının daha etkin oluşumuna katkıda bulunmaktadır.

SONUÇ

Finansal piyasa yapıları, likidite ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi anlamak, hem firmaların, hem de yatırımcıların yatırım kararları açısından önemlidir. Firmaların temel amacı, piyasa değerini maksimize edecek, yani net bugünkü değeri pozitif olan yatırımlar yapmaktır. Alternatif yatırım projelerini değerlendirirken, net bugünkü değerin belirlenmesi için gerekli girdilerden bir tanesi de sermaye maliyetidir. Firma için sermaye maliyeti, yatırımcıların finansal varlıklardan bekledikleri getiri oranından başka bir şey değildir. Geleneksel finansal varlık fiyatlama modellerinde, yatırımcıların bekledikleri bu getiriler, sistematik risk ölçütü olan beta ile, ya da Fama ve French (1992) risk faktörleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak, piyasa mikroyapısı alanındaki araştırmalar, varlık fiyatlama ile köprü kurmakta ve likiditenin de bu faktörler arasında yer alması gerektiğini önermektedirler.

Likiditenin düşük ve dolayısıyla sermaye maliyetinin yüksek olması, firmaların verecekleri yatırım kararlarını olumsuz etkileyebilir. Sermaye maliyeti düşük iken pozitif net bugünkü değere sahip ve kabul edilebilecek bir yatırım projesi, sermaye maliyeti yükseldiğinde negatif net bugünkü değere sahip olabilir ve reddedilebilir. Bu da, aslında karlı olabilecek yatırım olanaklarının değerlendirilememesine neden olabilir. Ancak, sermaye maliyetinin, finansal varlıkların likiditelerine ve dolayısıyla beklenen getirilerine bağlı olarak düşük olması, firmaların yatırım olanaklarının artmasını sağlamaktadır. Yatırım olanakları fazla olan firmalar, bu yatırımları gerçekleştirerek büyüyebilirler ve değerlerini maksimize etme amaçlarına ulaşabilirler.

Diğer yanda, yatırımcıların likiditeyi belirleyen faktörler hakkında bilgi sahibi olmaları, onların yatırımlarını daha etkin bir şekilde yönlendirmelerine yardımcı olur. Yatırımcılar, menkul kıymetlerin aşırı mı, yoksa düşük mü değerlendiğine, beklenen ve gerçekleşen getirilerine bakarak hükmedebilirler. Gerçekleşen getiri, beklenen getiriden yüksekse, ilgili hisse senedi düşük değerlenmiş demektir. Yatırımcı bu durumda, nispeten ucuz olan hisse senedini satın almak isteyecektir. Dolayısıyla, hisse senedine olan talep artacaktır. Fiyatlar, olması gereken seviyeye kadar yükselecek ve piyasa dengeye gelecektir. Gerçekleşen getiri, beklenen getiriden düşükse, ilgili hisse senedi aşırı değerlenmiş demektir. Yatırımcı bu kez de, nispeten pahalı olan hisse senedini satmak isteyecektir. Bunun sonucunda, hisse senedinin arzı artacaktır. Fiyatlar, olması gereken seviyeye kadar düşecek ve piyasa dengeye ulaşacaktır.

Fiyatların etkin oluşması, finansal varlıkların likiditesine bağlıdır. Likidite ise finansal piyasaların mikroyapısından etkilenmektedir. Günümüzde finansal piyasalar, yapılarını zaman içerisinde değiştirmekte ve geliştirmektedirler. Bunun nedeni, finansal varlıkların likiditesini yükseltmek ve fiyatların etkin oluşumunu sağlamaktır. Ülkemizde de, İMKB-30 endeksine dayalı vadeli işlem sözleşmeleri ve Dow Jones Turkey Titans 20 endeksini takip eden Dow Jones İstanbul 20 Borsa Yatırım Fonu (Exchange Traded Funds) gibi alternatif yatırım araçlarının işlem görmeye başlaması, piyasalardaki yapısal değişikliklere örnek oluşturmaktadır.

Bildik (2002), Borsa Yatırım Fonlarının dünyadaki gelişimini ve üstünlüklerini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Borsa Yatırım Fonları, ilk kez 1993 yılında ABD'de, S&P 500 endeksine dayalı olarak çıkarılan Standard and Poor's Depositary Receipts (SPDRs) ile gündeme gelmiştir. SPDRs'ın başarısı, hem ABD'de, hem de Avrupa ve Asya'da büyük ilgi görmüş ve Borsa Yatırım Fonları hızla çoğalmıştır. Son olarak ülkemizde de, en aktif 20 hisseden oluşan bir portföyü temsil eden Dow Jones İstanbul 20 Borsa Yatırım Fonu, bir hisse senedi gibi alınıp satılmaya başlanmıştır.

Tse ve Erenburg (2003), Borsa Yatırım Fonlarının endeks piyasalarının işlem hacmini artırdığını ve fiyat oluşumu sürecine önemli oranda katıldığını göstermişlerdir. İMKB-30 vadeli endeks sözleşmesinin ve Dow Jones İstanbul 20 Borsa Yatırım Fonunun da, ilgili endeks piyasalarında, likidite ve fiyat oluşumuna olumlu katkılar yapması beklenmektedir.

Bu gelişmeler, asimetrik bilgi probleminin azalmasına da yardımcı olacaktır, çünkü piyasa katılımcılarına bilgi sunacak kaynaklar çoğalacaktır. Örneğin, artık sadece endeks bilgisi değil, buna ek olarak, endeksi takip eden bir yatırım aracının fiyatı ve işlem hacmi bilgisi de, katılımcılara açıklanacaktır. Asimetrik bilgi probleminin azalması, engebeli bir oyun sahasında farklı noktalarda bulunan oyuncular için, oyun sahasının biraz daha düzlenmesine benzetilebilir.

Bütün bu gelişmeler ışığında, sonuç olarak denilebilir ki, hem firmalar, hem de yatırımcılar için yatırım olanakları artacaktır. Firmalar için yatırım olanakları artacaktır, çünkü gelişen likiditeye bağlı olarak beklenen getiriler ve sermaye maliyeti azalacaktır. Bu da firmalara, pozitif net bugünkü değere sahip, daha çok sayıda yatırım projesine yatırım yapma olanağı sağlayacaktır. Yatırımcılar için yatırım olanakları artacaktır, çünkü yatırım yapabilecekleri yeni finansal varlıklar söz konusu olacaktır. Portföylerinde, bu yatırım araçlarına da yer vererek, çeşitlendirme (diversification) yapabilecekler ve riskten korunabileceklerdir (hedging).

KAYNAKLAR

Affleck-Graves, J., Hegde, S.H. ve Miller, R. (1994). "Trading mechanisms and the components of the bid-ask spread", *Journal of Finance*, 49:1417-1488.

Amihud, Y. ve Mendelson, H. (1986). "Asset pricing and the bid-ask spread", *Journal of Financial Economics*, 17:223-249.

Ascioglu, N.A. ve McInish, T.H. (2003). "Adverse selection costs and exchange listings", *Financial Management Association European Conference*, Dublin, Ireland.

Bagehot, W. (pseudonym used by Jack Treynor). (1971). "The only game in town", *Financial Analysts Journal*, 8:31–53.

Bildik, R. (2002). "Türk sermaye piyasası için yeni bir yatırım alternatifi: Borsada işlem gören fonlar (exchange traded funds)", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 17:71-86.

Brennan, M.J. ve Subrahmanyam, A. (1996). "Market microstructure and asset pricing: On the compensation for illiquidity in stock returns", *Journal of Financial Economics*, 41:441-464.

Brock, W. ve Kleidon, A. (1992). "Periodic market closure and trading volume: a model of intraday bids and asks", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 16:451-489.

Brooks, R.M. (1996). "Changes in Asymmetric Information at Earnings and Dividend Announcements", *Journal of Business Finance and Accounting*, 23:359-378.

Chan, K., Chung, P. ve Johnson, H. (1995). "The intraday behavior of bid-ask spreads for NYSE stocks and CBOE options", *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 30:329-346.

Chung, K.H., Van Ness, B. ve Van Ness, R. (1999). "Limit orders and the bid-ask spread", *Journal of Financial Economics*, 53:255-287.

Copeland, T. ve Galai, D. (1983). "Information effects and the bid-ask spread", *Journal of Finance*, 38:1457-1469.

Demsetz, H. (1968). "The cost of transacting", *Quarterly Journal of Economics*, 82:33-53.

Dufour, A. ve Engle, R.F. (2000). "Time and the Price Impact of a Trade", *Journal of Finance*, 55:2467–98.

Easley, D. ve O'Hara, M. (1987). "Price, trade size and information in securities markets", *Journal of Financial Economics*, 19:69-90.

Easley, D. ve O'Hara, M. (1992). "Time and the process of security price adjustment", *Journal of Finance*, 47:577–605.

Eleswarapu, V.R. (1997). "Cost of transacting and expected returns in the Nasdaq market", *Journal of Finance*, 52:2113-2127.

Fama, E.F. ve French, K.R. (1992). "The cross-section of expected returns", *Journal of Finance*, 47:427–465.

Glosten, L.R. ve Milgrom, P.R. (1985). "Bid, ask and transaction prices in a specialist market with heterogeneously informed traders", *Journal of Financial Economics*, 14:71-100.

Glosten, L.R. ve Harris, L.E. (1988). "Estimating the components of the bid ask spread", *Journal of Financial Economics*, 21:123-142.

Goldstein, M., Van Ness, R. ve Van Ness, B. (2003). "The Intraday Probability of Informed Trading on the NYSE", *Financial Management Association Meeting*, Denver, U.S.A.

Grossman, S.J. ve Miller, M.H. (1988). "Liquidity and market structure", *Journal of Finance*, 43:617-633.

Grossman, S.J. ve Stiglitz, J.F. (1980). "On the Impossibility of Informationally Efficient Markets", *American Economic Review*, 70:393-408.

Jain, P. (2004). "Financial market design and equity premium: Electronic versus floor trading", *American Finance Association Meeting*, San Diego, U.S.A.

Krinsky, I. ve Lee, J. (1996). "Earnings announcements and the components of the bid-ask spreads", *Journal of Finance*, 51:1523-1535.

Kyle, A.S. (1985). "Continuous auctions and insider trading", *Econometrica*, 53:1331-1336.

Laux, P. (1993). "Trade Sizes and Theories of the Bid-Ask Spread", *Journal of Financial Research*, 16:237-249.

Lee, C.M.C., Mucklow, B. ve Ready, M. (1993). "Spreads, depths and the impact of earnings information: An intraday analysis", *Review of Financial Analysis*, 6:345-374.

McInish, T.H. ve Wood, R.A. (1992). "An analysis of intraday patterns in bid-ask spreads for NYSE stocks", *Journal of Finance*, 47:753-764.

McInish, T.H. ve Van Ness, B. (2002). "An intraday examination of the components of the bid-ask spread", *Financial Review*, 37:507-524.

O'Hara, M. (2003). "Presidential Address: Liquidity and Price Discovery", *Journal of Finance*, 58:1335-1354.

Önder, Z. ve Güner, Z.N. (1998). "İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında satılan hisse senetlerinin alış-satış fiyat aralığı ve belirleyicileri", *İMKB Dergisi*, 2:1-22.

Reinganum, M.R. (1990). "Market Microstructure and Asset Pricing: An Empirical Investigation of NYSE and Nasdaq Securities", *Journal of Financial Economics*, 28:127-148.

Tse, Y. ve Erenburg, G. (2003). "Competition for order flow, market quality, and price discovery in the Nasdaq 100 index tracking stock", *Journal of Financial Research*, 26:301-318.

Van Ness, B.F., Van Ness, R. ve Warr, R.S. (2002). "Is the adverse selection component really higher on the NYSE/AMEX than on the Nasdaq?", *Journal of Business Finance and Accounting*, 29:807-824.

Wood, R.A., McInish, T.H. ve Ord, T. (1985). "An investigation of transaction data for NYSE stocks", *Journal of Finance*, 40:723-739.

KÜMELEME ANALİZİ TEKNİKLERİ İLE İLLERİN KÜLTÜREL YAPILARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI ve DEĞİŞİMLERİNİN İNCELENMESİ

Zeki ÇAKMAK[*]
Nevin UZGÖREN[**]
Gülnur KEÇEK[***]

Özet: Günümüz dünyasında küreselleştirmeye bağlı olarak hemen hemen her konuda hızlı bir değişim olgusu yaşanmaktadır. Toplumların binlerce yıllık bir birikimlerinin sonucu olan kültürel değerleri de zamanla değişime uğrayabilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak çok değişkenli istatistik tekniklerden aşamalı ve aşamalı olmayan kümeleme teknikleri açıklanmıştır. Daha sonra DİE 1990 ve 2000 yıllarına ilişkin kültür istatistikleri kullanılarak araştırma kapsamındaki illerimiz kültürel yapılarına göre her iki dönem için ayrı ayrı kümelendirilmiştir ve son 10 yıl içerisinde illerin kültürel yapılarında meydana gelen değişim belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kümeleme Analizi, Sınıflandırma, Kültür

Abstract: Related with the globalization there are many changes in many subjects. The cultural values that have been living for thousands of years are even exposed to changes. In this paper first, from the multivariate statistics techniques, hierarchical and nonhierarchical clustering techiques are explained. Later by using the cultural statistics from DİE of the years 1990 and 2000, the cities into our investigation are clustered separately for two terms according to their cultural structure. It is tried to determine the changes in the cities' cultural structure during the past 10 years.

Key Words: Cluster Analysis, Classification, Culture.

ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI ve SINIRLILIKLARI

Araştırmanın Amacı

'Uygarlığın beşiği' sayılan Anadolu, tarih öncesinden bu yana çok çeşitli kültür ve uygarlıklara sahne olmuştur (Güvenç, 1985; 118). Binlerce yıldır çeşitli toplumları üzerinde barındıran Anadolu' da her uygarlık, kendisinden sonra gelenlere bir şeyler bırakarak ya göç etmiş ya da burada kalarak sonradan katılanların kültürü ile harmanlanarak yeni bir hale dönüşmüştür. Yeni kültürler birbirleri içinde eriyerek kaybolmamışlar adeta kaynaşmışlardır (Candan, 2002; 14). Dolayısıyla Türkiye' nin kültür

[*] Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
[**] Yrd.Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
[***] Yrd.Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

tarihi, Anadolu' daki süregelen kültürleşmelerin bir tarihidir(Güvenç, 1985;119).

Zengin bir kültür mirasına sahip olan ülkemizde özellikle son yüzyılda bu kültürel değerleri koruma ve geliştirme açısından fazla bir çabanın sarf edilmediği görülmektedir. Ancak yapılan bu çalışmada amaç kültürel yozlaşmanın nedenlerini araştırmak değil, farklı kültürlerin etkisinde kalan ve bu kültürlerin izlerini süren illerimizi kültürel yapılarına göre sınıflandırmak ve 10 yıllık süreç içerisinde illerin kültürel yapılarında meydana gelen değişiklikleri izlemektir. Ayrıca bu doğrultuda diğer bir amaç, uygulamada yararlanılan kümeleme analizi tekniklerini genel hatlarıyla açıklamaktır.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırma kapsamına alınan iller

Bu çalışmada 1990 yılına kadar il olan 6 il ile (Aksaray, Bayburt, Karaman, Kırıkkale, Batman, Şırnak) birlikte toplam 73 il, araştırmaya dahil edilmiştir.[1] 2000 yılında toplam il sayısı 81 olmasına rağmen iki dönemin karşılaştırılması amaçlandığından, bu süreç içerisinde ilave olan yeni iller araştırma kapsamına dahil edilmemiştir.

Araştırmanın Değişkenleri

Kültür, toplumların binlerce yıllık birikimlerinin çeşitli boyutlarda bir bileşimi ve hayata yansıma biçimidir. Kültür istatistikleri de bu birikimlerin sayısal göstergeleridir. Kültür değerlerini yansıtan kültür istatistiklerinin bir bölümü kütüphaneler, müzeler, tiyatro, opera, bale ve sinemalara ilişkin bilgilerdir (DİE, 1990,2000). Bu doğrultuda illerin kültürel yapıları bakımdan kümelenmesine yönelik analizler, kültür değerlerinin bir bölümümü yansıttığı düşünülen aşağıdaki değişkenlere göre yapılmıştır[2]:

$\mathbf{X_1}$: Matbaa sayısı
$\mathbf{X_2}$: Kütüphanelerdeki toplam kitap sayısı (Halk+Çocuk)
$\mathbf{X_3}$: Kütüphanelerden toplam yararlanan sayısı/6 ve üzeri yaş grubundaki nüfus
$\mathbf{X_4}$: Müzelerdeki mevcut kitap sayısı

[1] Çalışma kapsamındaki yer alan iller trafik kodlarına göre numaralandırılmıştır.
[2] Araştırmada yararlanılan 10 değişkene ilişkin veriler, DİE Kültür İstatistiklerinden (1990 ve 2000) yararlanılarak derlenmiştir. Ancak kümeleme analizinde orijinal değişkenler değil, z' ye göre standartlaştırılmış değişkenler kullanılmıştır.

$\mathbf{X_5}$: Müzelere bağlı taşınmaz kültür varlıkları sayısı
$\mathbf{X_6}$: Tiyatrolardaki toplam koltuk sayısı (devlet+resmi kurum+özel)
$\mathbf{X_7}$: Turneye çıkan tiyatrolara giden toplam seyirci sayısı/6 ve üzeri yaş grubundaki nüfus
$\mathbf{X_8}$: Sinema koltuk sayısı
$\mathbf{X_9}$: Sinemaya giden seyirci sayısı/6 ve üzeri yaş grubundaki nüfus
$\mathbf{X_{10}}$: Müzelerde kayıtlı mevcut kitap sayısı

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmada 10 yıllık süreç içerisinde (1990-2000) 73 ilin kültürel yapılarındaki değişikliklerin belirlenmesi ve bu illerin benzer kültürel özelliklerine göre kümelenmesi amaçlandığından, ilgili analiz 1990 ve 2000 yıllarını kapsayan iki ayrı dönem ile sınırlandırılmıştır.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN İSTATİSTİKSEL TEKNİKLER

Tek değişkenli analizlerde gruplandırma kolay olmasına karşın, çok değişkenli analizlerde gruplandırma daha karmaşıktır. Bu araştırmada çok değişkenli istatistik tekniklerden birisi olan kümeleme analizi tekniklerinden yararlanılmıştır.

Kümeleme Analizi

Çok değişkenli istatistiksel tekniklerden birisi olan kümeleme analizi, grup sayısı bilinmeyen ve gruplandırılmamış verilerin benzerliklerine göre sınıflandırılması amacıyla kullanılmaktadır. Kümeleme analizi verilerin birimlere veya değişkenlere göre birbirlerine benzerlikleri bakımından ayrık kümelerde toplanmasını sağlayan bir tekniktir. Kümeleme analizi birbirine benzer olan bireylerin aynı gruplarda toplanmasını amaçlaması bakımından diskriminant analizi ile, birbirine benzer değişkenlerin aynı gruplarda toplanmasını amaçlaması nedeniyle de faktör analizi ile benzerlik göstermekte olup veri indirgeme özelliği vardır(Çakmak, 1999:s.188).

Diğer çok değişkenli istatistik analizlerde önemli olan verilerin normalliği varsayımı, kümeleme analizinde çok önemli olmayıp uzaklık değerlerinin normalliği yeterli görülmektedir(Tatlıdil, 1992: s.252).
Kümeleme işlemi yukarıda da açıklandığı gibi belirlenen amaca göre, iki gözlemin veya iki değişkenin benzerlik(yakınlık) veya uzaklık ölçüsüne bakılarak yapılır.

Kümeleme analizinin başlıca varsayımları, veri matrislerinin analiz öncesi tahmin ve kriter değişkenleri alt matrislerine bölüştürmemesi ve verilerin kısmen homojen, kısmen heterojen oluşudur(Atamer,1992).

Kullanıcının amacına ve kullanım alanına göre kümeleme analizinin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Ball,1971):
- Doğru tiplerin belirlenmesi
- Model oluşturmak
- Gruplara dayalı tahmin
- Hipotez testi
- Veri araştırma (inceleme)
- Hipotez oluşturma
- Veri indirgeme

Örneğin araştırmacı, pek çok alanda gruplar oluşturmadan kontrol edilemeyen büyük hacimli gözlemlerle karşılaşabilir. Kümeleme teknikleri bu tür verilerin indirgenmesinde kullanılabilir. Örneğin pazarlama araştırması alanında böyle bir uygulama yapılabilir. Pazar testi için çok sayıda şehir kullanılabilir. Fakat ekonomik faktörlere bağlı olarak bu şehirlerin sayısı azaltılmalıdır. Eğer bu şehirlerden birbirlerine çok benzeyenler küçük gruplara ayrılarak kümelendirilirse, her gruptaki bir şehir bir test pazar olarak kullanılabilir(Everitt,1993).

Kümeleme teknikleri, verinin yapısı ile ilgili hipotez oluşturmada ve önceden oluşturulan hipotezlere ışık tutmada faydalı olabilir. Örneğin psikiyatride, depressif hastaların sınıflandırılmasında tartışmalar yapılmaktadır. Böyle hastaların içten büyüyen (veya oluşan) veya tepkisel veya nevrozlu şeklinde sınıflandırılmasının doğruluğunu belirlemek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Kümeleme analizinde N adet gözlemin her birinde p adet ölçümün yapıldığı Nxp boyutlu veri matrisi aşağıdaki gibi gösterilebilir (Çakmak, 1999; 189):

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1p} \\ x_{21} & x_{22} & \dots. & x_{2p} \\ \dots & \dots & \dots. & \dots \\ x_{N1} & x_{N2} & \dots & x_{Np} \end{bmatrix}$$

Burada x_{ij} j. değişkenin i. birey ya da nesne için aldığı değeri gösterir.

Uzaklık fonksiyonları

$d(x_i, x_j)$ fonksiyonu negatif olmayan bir fonksiyon olup; x_i ve x_j gözlem vektörleri arasındaki uzaklığı ifade eder. Uzaklık fonksiyonuna ilişkin aşağıdaki durumlar söz konusu olabilir.(Duran ve Odell,1974; 3):

a) E_p 'deki (p boyutlu öklit uzayındaki) tüm x_i ve x_j ler için $d(x_i, x_j) \geq 0$ dır.

b) Ancak ve ancak $x_i = x_j$ ise $d(x_i, x_j) = 0$ dır.

c) $d(x_i, x_j) = d(x_j, x_i)$ dir.

d) $d(x_i, x_j) \leq d(x_i, x_k) + d(x_k, x_j)$ dir.

Burada x_i, x_j ve x_k vektörleri E_p de vektörlerdir.

Tablo 1' de etkin ve sık kullanılan uzaklık fonksiyonları görülmektedir(Duran ve Odell,1974; 3).

Tablo 1. Bazı uzaklık fonksiyonları

Fonksiyon	Matematiksel gösterim
Öklit	$d_2(x_i, x_j) = \left(\sum_{k=1}^{p} (x_{ki} - x_{kj})^2 \right)^{1/2}$
B_1 norm	$d_1(x_i, x_j) = \left(\sum_{k=1}^{p} \lvert x_{ki} - x_{kj} \rvert \right)$
Sup-norm	$d_\infty(x_i, x_j) = svp\{\lvert x_{ki} - x_{kj} \rvert\}$
B_p norm	$d_p(x_i, x_j) = \left(\sum_{p=1}^{k} \lvert x_{ki} - x_{kj} \rvert^p \right)^{1/p}$
Mahalanobis	$D^2(x_i, x_j) = (x_i - x_j)^T w^{-1} (xi - xj)$

Kümeleme Tekniklerinin Sınıflandırılması

Bireylerin veya nesnelerin kümelenmesinde pek çok teknik kullanılabilir. Bununla birlikte kümeleme teknikleri hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan teknikler olmak üzere iki grupta incelenebilir.

Hiyerarşik Kümeleme Teknikleri

Hiyerarşik kümeleme teknikleri, kümeleri peşpeşe birleştirme sürecidir ve bir grup, diğeri ile bir kez birleştirildikten sonra, daha sonraki adımlarda kesinlikle ayrılamaz(Fırat, 1995). Hiyerarşik tekniklerin ağaç diyagramları ile gösterilen sonuçlarına dendogram denir(Lorr,1983).

Hiyerarşik kümeleme teknikleri, toplama ve ayırma teknikleri olmak üzere iki grupta toplanır.

Toplama Teknikleri

Toplama teknikleri $\left\{1/2\left[n(n-1)\right]\right\}$ olası gözlem çifti arasındaki bir benzerlik veya uzaklık matrisinin hesaplanması ile başlar. Başlangıçta her gözlem bir kümedir. Benzerlik veya uzaklık matrisine göre en yakın iki küme birleştirilir. Daha sonra küme sayısı bir indirgeyerek benzerlik matrisi tekrar oluşturulur ve n birim aşamalı olarak sırasıyla n, (n-1), (n-2),...(n-r),...3,2,1 kümeye yerleştirilir (Everitt,1971). Bu teknikler içerisinden tek bağlantı tekniği, tam bağlantı tekniği, ortalama bağlantı tekniği ve Ward's tekniği açıklanmaya çalışılacaktır.

Tek Bağlantı Tekniği

Bu teknik ilk olarak Florek ve diğerleri (1951)ve daha sonra sırasıyla Sneath (1957) ve Johnson(1967) tarafından uygulanmış olup uzaklık veya benzerlik matrisinden yararlanılarak birbirine en yakın iki gözlem veya küme birleştirilmekte ve birleştirme işlemi yinelenmektedir (Şentürk, 1995; Fırat, 1995).

Birleştirme işleminde;

- Benzerlik türü ölçümlerde;

$s_k(i,j) = \max(s_{ki}, s_{kj})$

- Uzaklık türü ölçümlerde;

$d_k(i,j) = \min(d_{ki}, d_{kj})$ kriteri alınır.

Tek bağlantı tekniği sonuçları bir ağaç diyagramında veya dendogramda gösterilebilir. Ağaç yapıdaki dallar, kümeleri göstermektedir (Everitt ve Dunn,2001; Şentürk,1995).

Tam Bağlantı Tekniği

Bu teknik, tek bağlantı tekniğinin tam tersi bir tekniktir. Bu teknikte, elde edilen uzaklık veya benzerlik matrisinden yararlanılarak en yakın iki küme veya gözlem birleştirilmektedir. Birleştirme işleminde;

- Benzerlik türü ölçümlerde;

$s_k(i,j) = \min(s_{ki}, s_{kj})$

- Uzaklık türü ölçümlerde;

$d_k(i,j) = \max(d_{ki}, d_{kj})$ kriteri alınır.

Tam bağlantı tekniği, aynı küme içerisinde bulunan gözlemlerin uzaklıklarının belirli bir değerden küçük olması durumunda tüm kümelerin sağlıklı bir biçimde oluşturulmasını garanti edememektedir(Tatlıdil,1992).

Ortalama Bağlantı Tekniği

Ortalama bağlantı tekniği, Sokal ve Michener tarafından önerilmiştir. Bu teknikte, iki küme arasındaki fark, bir küme arasındaki eleman çiftleri ile diğer bir kümedeki eleman çiftleri arasındaki ortalama fark olarak alınır(Everitt,1981). Bu tekniğin değiştirilmiş türleri bulunmaktadır. En yaygın kullanılan türünde gözlem çiftleri arasındaki uzaklığın aritmetik ortalaması hesaplanmaktadır. ortalama bağlantı tekniği, yaygın olarak biyoloji biliminde kullanılmaktadır, bununla birlikte sosyal bilimlerde kullanımı da giderek artmaktadır. Genellikle tam bağlantı ve ortalama bağlantı tekniklerinde benzer dendogramlar oluşmaktadır. Ancak her bir yöntemde uzaklık farklı tanımlandığı için birleştirmeler farklı seviyelerde ortaya çıkabilmektedir(Fırat,1995).

Ward's Tekniği

Ward's tekniğinde amaç, kümeler içindeki varyansı minimum kılmaktır. Bu amaçla aşağıdaki hata kareler toplamına ilişkin formülden yararlanılır:

$$ESS = \sum_{i=1}^{n} x_i^{\,2} - 1/n\left(\sum_{i=1}^{n} x_i\right)^2$$

Burada x_i , i inci gözlemin skorudur(Aldenderfer ve Blashfield, 1984;43). Kümeleme sürecinin ilk adımında, her bir gözlem bir küme olduğundan ESS sıfırdır. Ward tekniği. ESS' de minimum artışta sonuçlanan gruplar veya gözlemleri elde edilmesi ile devam eder.

Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Teknikleri

Hiyerarşik olmayan kümeleme teknikleri, değişkenlerden çok birimlerin K adet kümede toplanabilmesi için tasarlanmıştır. Küme sayısı (K) belirli bir değer olarak verilebilir ya da kümeleme tekniğinin bir kısmı (parçası) olarak belirlenir. Çünkü uzaklık (benzerlik) matrisinin belirlenmiş olması zorunlu değildir ve temel verinin bilgisayarın çalışması boyunca depolanması zorunlu değildir. Hiyerarşik olmayan teknikler, hiyerarşik tekniklere göre daha büyük veri kümelerine uygulanabilir (Johnson ve Wichern,1988).

Hiyerarşik olmayan teknikler ya gruplardaki bireylerin bir kısmından veya kümelerin nüvesini oluşturacak kaynak noktalar kümesinden başlar.

Hiyerarşik olmayan kümeleme tekniklerinden en çok kullanılan iki tanesi K-ortalama tekniği ve en çok olabilirlik tekniğidir. Çalışmamızda K-ortalama tekniğine ilişkin bilgi verilmiştir.

K- Ortalama Tekniği

Mac Quenn en yakın değerlere sahip her elemanı, kümlere ayırabilecek algoritmayı tanımlamak için K-ortalama terimin ortaya atmıştır. Bu teknik aşağıdaki adımları izler :

1. Birimler K Adet kümeye ayrılır.
2. Birimler, değer bakımından en yakın kümeye atanarak devam edilir. Uzaklık genellikle ‘’Euclidean uzaklık’’ kullanılarak belirlenir. Daha sonra birimler hesaplanarak kümenin yeni değeri bulunur.
3. Adım 2 hiç atama yapılmayacak hale gelene kadar tekrarlanır (Norusis,1993; Atamer,1992).

Küme Sayısının Belirlenmesi

Kümeleme analizinden sağlıklı bir sonuç elde edilebilmesi için değişkenlerin seçimi ve küme sayısının belirlenmesi önemlidir. Küçük örneklemelerde küme sayısının belirlenmesi için aşağıdaki eşitlik sık kullanılmaktadır ;

$k = (n/2)^{1/2}$

Mariot tarafından önerilen yöntemde ise ;

$M = k^2|W|$ dır.

Burada en küçük M değerini veren küme sayısı gerçek küme sayısıdır. W ise grup içi kareler toplamı matrisidir.

Calinsky ve Harabasz tarafından geliştirilen yöntemde ise ;

$C = [iz(B)/k-1]/[iz(W)(n=k)]$ eşitliğini en büyükleyen k değeri küme sayısıdır. Burada B ve W sırasıyla gruplar arası ve grup içi kareler toplamı matrisleridir(Atamer,1992).

İSTATİSTİKSEL ANALİZLERİN UYGULANMASI ve BULGULAR

Çalışmada 73 il kültürel yapılarına göre iki ayrı dönem (1990 ve 2000 yılları) itibari ile sınıflandırılmış ve böylece 10 yıllık süreç içerisinde kültürel açıdan meydana gelen değişiklikler incelenmiştir. İllerin kültürel yapılarına göre sınıflandırılması işlemi, daha önce açıklanan kümeleme teknikleri ile yapılmıştır. İlgili analizlerin yapılmasında SPSS 10.0 for Windows paket programından yararlanılmıştır.

İlgili araştırmada uzaklık matrisinin belirlenmesinde sadece kareli öklit uzaklığı (squared euclidien distance), illerin kümelendirilmesinde ise, hiyerarşik kümeleme tekniklerinden tek bağlantı tekniği(single linkage method-nearest neighbour method) ile Ward’ s tekniği ve hiyerarşik

olmayan kümeleme yöntemlerinden de sadece K-ortalama tekniği kullanılmıştır. Bir hiyerarşik kümeleme tekniği olan tam bağlantı tekniği (complete linkage-furthest linkage), tek bağlantı tekniğine yaklaşık olarak benzer sonuçlar verdiğinden uygulamada yer verilmemiştir. Ayrıca K-ortalama tekniğinde, çeşitli küme sayılarında değişkenlerin önem düzeyleri varyans analizi ile incelenmiştir.

1990 Yılına İlişkin Kümeleme Analiz Sonuçları

Tek Bağlantı Tekniği Analiz Sonuçları

Şekil 1' de yer alan dendogram incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Küme sayısı	Kümeler
1	(tüm iller)
2	(34), (diğer tüm iller)
3	(34), (6), (diğer tüm iller)
4	(34), (6), (26), (diğer tüm iller)
8	(34), (6), (26) (35), (41),(16), (42), (diğer iller)

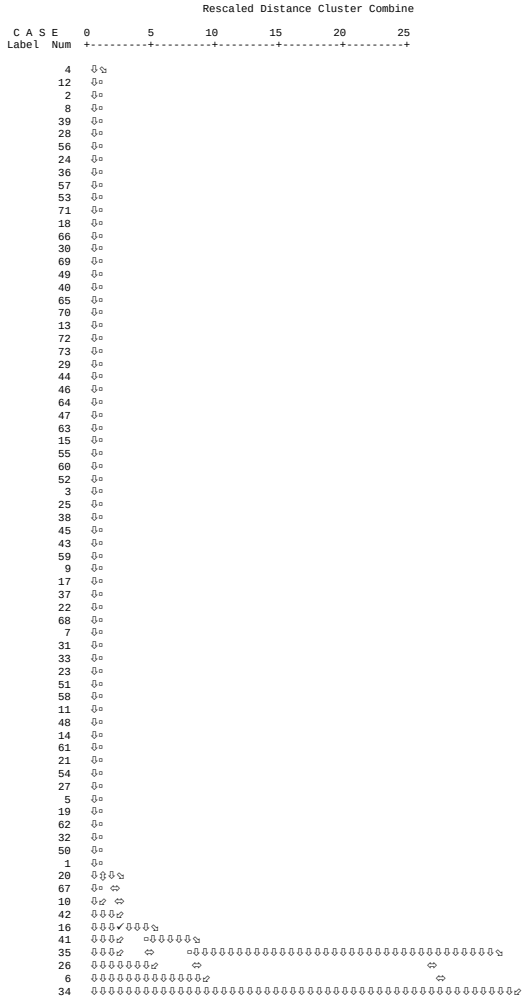
Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, küme sayısı ne olursa olsun İstanbul ilinin tek bir küme oluşturduğu ve küme sayısı arttıkça her bir büyük ilin (Ankara, Eskişehir, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Konya) tek başına farklı bir küme oluşturduğu, yani kültürel açıdan diğer illerden ayrıldığı belirtilebilir.

Ward' s Tekniği Analiz Sonuçları

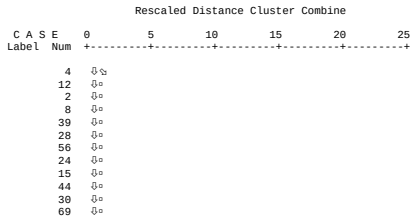
Şekil 2' de yer alan dendograma göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

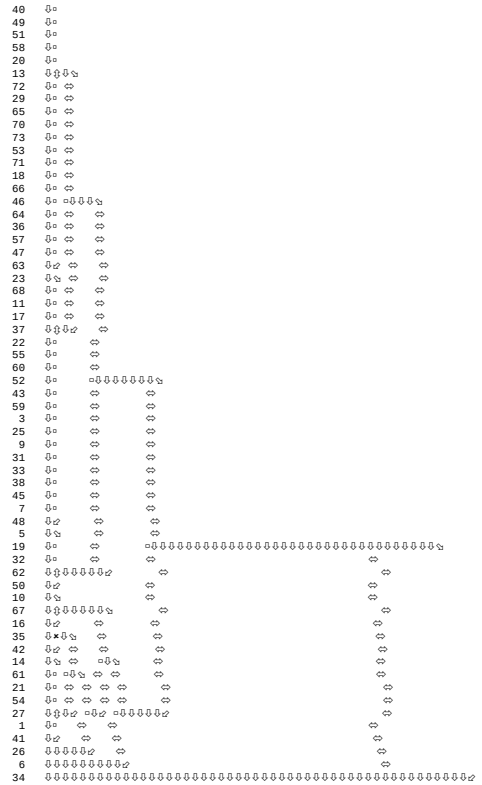
Küme sayısı	Kümeler
1	(tüm iller)
2	(34), (diğer tüm iller)
3	(34), (6, 26, 41, 1, 27, 54, 21, 61, 14, 42, 35, 16,67,10), (diğer tüm iller)
4	(34), (6), (26, 41, 1, 27, 54, 21, 61,14, 42, 35,16,67, 10), (diğer tüm iller)
5	
6	($\bar{3}4$), (6),(26,41, 1, 27, 54,21,61,14, 42, 35),(16,67,10) (50, 62, 32, 19, 5), (diğer tüm iller)

Elde edilen bulgular İstanbul ve Ankara illerinin genelde ayrı bir küme oluşturduğunu ve dolayısıyla Ward's tekniğine göre bu iki ilin genelde diğer illerden kültürel açıdan farklı olduğunu göstermektedir. Ancak en yakın komşuluk yöntemine göre ayrı birer küme oluşturan Eskişehir, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Konya gibi büyük illerimiz, bu yöntemde birçok küme sayısında aynı küme içinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 1. Tek bağlantı tekniğine ilişkin dendogram (1990)

Şekil 2. Ward's tekniğine ilişkin dendogram (1990)

K-Ortalama Tekniği Analiz Sonuçları

Verilere K-ortalama tekniği uygulandığında çeşitli küme sayılarına göre aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

2 küme için:

	Özetleyici İstatistikler[3]	
Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	105.010	0.000 *
X_2	115.819	0.000 *
X_3	0.843	0.362
X_4	542.573	0.000 *
X_5	0.095	0.759

[3] İstatistiksel açıdan anlamlı olan değişkenler * ile belirtilmiştir.

X_6	158.212	0.000 *
X_7	0.371	0.544
X_8	189.241	0.000 *
X_9	8.848	0.004 *
X_{10}	256.568	0.000 *

Küme No	İller
I	34
II	Diğer 72 il

3 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	368.847	0.000 *
X_2	194.748	0.000 *
X_3	0.891	0.415
X_4	659.694	0.000 *
X_5	0.054	0.947
X_6	197.114	0.000 *
X_7	10.973	0.000 *
X_8	205.112	0.000 *
X_9	6.804	0.002 *
X_{10}	225.818	0.000 *

Küme No	İller
I	6, 35
II	Diğer 70 il
III	34

4 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	307.130	0.000 *
X_2	137.372	0.000 *
X_3	3.133	0.031 *
X_4	509.705	0.000 *
X_5	6.533	0.001 *
X_6	140.952	0.000 *
X_7	19.236	0.000 *
X_8	229.784	0.000 *
X_9	16.678	0.004 *
X_{10}	177.748	0.000 *

Küme No	İller

I	1, 7, 10, 11, 16, 21, 23, 26, 27, 31, 33, 41, 42, 43, 48, 54, 61, 67
II	Diğer 52 il
III	6, 35
IV	34

5 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	200.337	0.000 *
X_2	173.569	0.000 *
X_3	2.665	0.040 *
X_4	364.421	0.000 *
X_5	5.270	0.001 *
X_6	121.281	0.000 *
X_7	8.810	0.000 *
X_8	128.744	0.000 *
X_9	23.285	0.000 *
X_{10}	140.857	0.000 *

Küme No	İller
I	11, 20, 21, 23, 26
II	6, 35
III	1, 5, 7, 9, 10, 16, 19, 22, 25, 27, 31, 32, 37, 41, 42, 43, 45, 48, 50, 51, 58, 61, 62, 67
IV	34
V	Diğer 41 il

6 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	172.331	0.000 *
X_2	83.512	0.000 *
X_3	1.094	0.372
X_4	259.603	0.000 *
X_5	41.034	0.000 *
X_6	102.260	0.000 *
X_7	25.148	0.000 *
X_8	118.923	0.000 *
X_9	27.462	0.000 *
X_{10}	87.417	0.000 *

Küme No	İller

I	34
II	10, 16, 67
III	26
IV	1, 21, 27, 41, 54, 61
V	Diğer 60 il
IV	6, 35

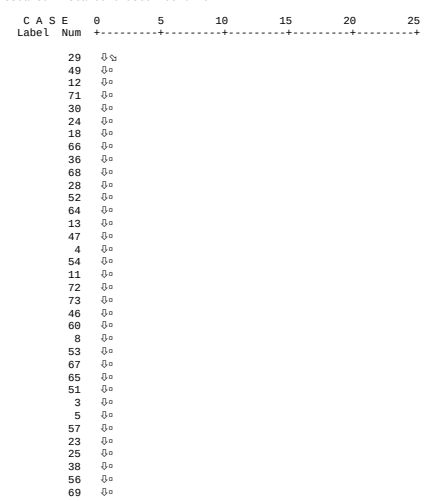
K-Ortalamalar tekniğinin sonuçları incelendiğinde X_4 (müzelerdeki mevcut eser sayısı) değişkeninin tüm kümeler için en etkili değişken olduğu daha sonra sırasıyla X_1, X_8 ve X_{10} değişkenlerinin değişen sıralarla birlikte en etkili değişkenler olduğu görülmektedir.Ayrıca küme sayısı ne olursa olsun İstanbul ilinin tek bir kümede toplandığı, yani kültür düzeyi bakımından diğer 72 ilden farklılık gösterdiği açıkça görülmektedir. Diğer önemli bir küme ise İzmir ve Ankara illerinin oluşturduğu kümedir. 3, 4, 5 ve 6 küme sayılarında Ankara ve İzmir illerinin aynı küme içerisinde yer aldığı, yani kültürel yapıları açısından benzerlik gösterdiği görülmektedir.

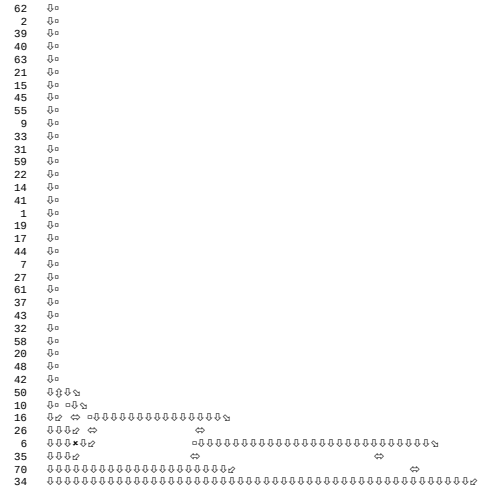
2000 Yılına İlişkin Kümeleme Analiz Sonuçları

Tek Bağlantı Tekniği Analiz Sonuçları

Şekil 3' e ilişkin dendogram incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Küme sayısı	Kümeler
1	(tüm iller)
2	(34), (diğer tüm iller)
3	(34), (70), (diğer tüm iller)
4	(34), (70), (35, 6)
5	
6	(34), (70), (35), (6), (26), (diğer tüm iller)

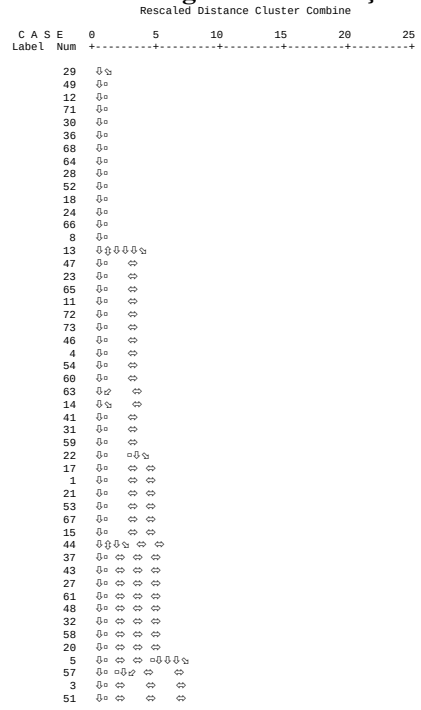

Şekil 3. Tek bağlantı tekniğine ilişkin dendogram (2000)

Bulgular değerlendirildiğinde 2000 yılında da İstanbul ilinin her küme sayısında ayrı bir küme oluşturduğu ve yine küme sayısı arttıkça İzmir, Ankara ve Eskişehir illerinin ayrı birer küme oluşturduğu gözlenmektedir. Ancak 1990 yılı bulgularında kültürel açıdan bir farklılık gözlenmeyen Karaman ili (70) 2000 yılında ayrı bir küme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ward' s Tekniği Analiz Sonuçları

Şekil 4. Ward's tekniğine ilişkin dendogram (2000)

Şekil 4' e ilişkin dendogram incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Küme sayısı	Kümeler
	(tüm iller)
	(34), (diğer tüm iller)
	(34), (35, 6, 16, 10), (diğer tüm iller)
4	(34), (35, 6, 16, 10), (70), (diğer tüm iller)
5	(34), (35, 6, 16, 10), (70), (50, 19, 62, 2, 69, 56, 40, 39), (diğer tüm iller)
6	_

Sonuçlar İstanbul ilinin kültürel açıdan diğer tüm illerden farklı olduğunu, İzmir, Ankara, Bursa ve Balıkesir illerinin kültürel açıdan benzer özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır. En yakın komşuluk yönteminde olduğu gibi Karaman ilinin yine ayrı bir küme teşkil ettiği görülmektedir.

K-Ortalama Tekniği Analiz Sonuçları

Verilere K-ortalama tekniği uygulandığında çeşitli küme sayılarına göre aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

2 küme için:

	Özetleyici İstatistikler	
Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	191.837	0.000 *
X_2	76.406	0.000 *
X_3	1.832	0.180
X_4	502.811	0.000 *

X_5	0.202	0.654
X_6	239.077	0.000 *
X_7	0.014	0.907
X_8	674.397	0.000 *
X_9	8.165	0.006
X_{10}	303.957	0.000 *

Küme No	İller
I	34
II	Diğer 72 il

3 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	94.819	0.000 *
X_2	38.051	0.000 *
X_3	0.965	0.386
X_4	248.411	0.000 *
X_5	0.148	0.863
X_6	118.143	0.000 *
X_7	8.87E+16	0.000 *
X_8	333.884	0.000 *
X_9	4.042	0.022 *
X_{10}	149.858	0.000 *

Küme No	İller
I	34
II	70
III	Diğer 71 il

4 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	135.390	0.000 *
X_2	55.380	0.000 *
X_3	1.963	0.127
X_4	240.953	0.000 *
X_5	13.816	0.000 *
X_6	149.951	0.000 *
X_7	5.83E+16	0.000 *

X_8	462.913	0.000 *
X_9	23.180	0.000 *
X_{10}	129.804	0.000 *

Küme No	İller
I	34
II	Diğer 66 il
III	7, 10, 17, 26, 35
IV	70

5 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	135.168	0.000 *
X_2	44.596	0.000 *
X_3	1.700	0.160
X_4	225.617	0.000 *
X_5	36.437	0.001 *
X_6	160.087	0.000 *
X_7	4.31E+16	0.000 *
X_8	312.439	0.000 *
X_9	21.344	0.000 *
X_{10}	109.466	0.000 *

Küme No	İller
I	10, 16, 48
II	Diğer 65 il
III	70
IV	34
V	6, 27, 35

6 küme için:

Özetleyici İstatistikler

Değişkenler	F oranları	Olasılıklar
X_1	404.336	0.000 *
X_2	58.293	0.000 *
X_3	2.976	0.017 *
X_4	321.559	0.000 *
X_5	32.860	0.000 *
X_6	512.007	0.000 *

X_7	3.39E+16	0.000 *
X_8	432.977	0.000 *
X_9	21.344	0.000 *
X_{10}	123.302	0.000 *

Küme No	İller
I	70
II	Diğer 47 il
III	1, 7, 9, 14, 17, 20, 21, 22, 26, 31, 33, 37, 41, 42, 44, 53, 55, 59, 67
IV	34
V	10, 16, 48
IV	6, 35

k-ortalamalar tekniğinin sonuçları incelendiğinde X_7 (turneye çıkan tiyatrolara giden seyirci sayısı/6 ve üzeri yaş grubu nüfus) değişkeninin küme sayısı 2 olması durumu hariç, tüm kümeler için en etkili değişken olduğu daha sonra sırasıyla X_6, X_8, X_1 ve X_4 değişkenlerinin değişen sıralarla birlikte en etkili değişkenler olduğu görülmektedir.

Değişik küme sayılarına göre iller incelendiğinde küme sayısı ne olursa olsun İstanbul ve Karaman illerinin birer küme oluşturduğu, Ankara ve İzmir illerinin ise yine aynı kümelerde yer aldığı görülmektedir.

SONUÇ

Elde edilen bulgular kullanılan kümeleme tekniği ne olursa olsun bu on yıllık süreç içerisinde ele alınan değişkenler doğrultusunda İstanbul ilinin diğer tüm illerden kültürel açıdan farklı olduğu olgusunu değiştirmemiştir. Ayrıca birçok teknikte İzmir ve Ankara illerinin aynı kümeler içinde yer aldıkları gözlenmiştir. Ancak iki dönem arasında en önemli farklılık 1990 yılına ilişkin analizlerde yer almayan Karaman ilinin 2000 yılında ayrı bir küme olarak karşımıza çıkmasıdır. Bunun nedeni, söz konusu ilimizin geçmişte önemli bir kültür merkezi olmasından kaynaklanmaktadır.

Kümeleme analizinin ortaya koyduğu en önemli bulgulardan birisi de, bölgesel ve iktisadi gelişmişlik yönünden farklılıkların kültürel açıdan da bariz bir farklılığa yol açtığının belirlenmesidir. İktisadi açıdan gelişmiş illerin genelde tek bir küme oluşturması veya aynı kümeler içinde toplanmış olması bu sonucun somut bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Aldenderfer, M.S. and R.K. Blashfield,(1984). **Cluster Analysis**, Beverly Hills: Sage Publications.

Atamer Belgin,(1992). **Kümeleme Analizi (Cluster Analysis) ve Kümeleme Analizinin İlaç Sektörüne Uygulanması**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul.

Ball G.H. (1970). **Classification Analysis**, Menlo Park, Calif.: Standford Research Institute.

Bozkurt Güvenç,(1985). **Kültür Konusu ve Sorunlarımız**, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 118.

Çakmak Zeki, **(**1999 **). "Kümeleme Analizinde Geçerlilik Problemi ve Kümeleme Sonuçlarının Değerlendirilmesi"**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3, Kasım,s.187-205.

Duran, B.S. and P.L. Odell (1974). **Cluster Analysis** (Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, Econometrics; Managing Editors: M. Beckmann and H.P. Kunzi). Springer-Verlag: New York.

Ergun Candan,(2002). **Türklerin Kültür kökenleri**, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, ,s. 14.

Everitt, B. (1974). **Cluster Analysis.**, London:Heinemann Educational Books Ltd.

Everitt, B. (1993). **Cluster Analysis for Applications**, Academic Press, New York.

Everitt, B. And G.Dunn (2001). **Applied Multivariate Data Analysis**., Oxford University Press Inc., New York.

Fırat Seniye Ümit, (1997). "**Kümeleme Analizi: İstihdamın Sektörel Yapısı Açısından Avrupa Ülkelerinin Karşılaştırılması**", İ.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: III, Sayı:2, Temmuz, s.50-59.

Johnson, R. A. And D. W. Wichern (1988). **Applied Multivariate Statistical Analysis**:(2nd Ed.) Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Lorr, M. (1983) **Cluster Analysis for Social Sciences.** San Francisco:Jossey-Bass.

Norusis, M.J.(1993). **SPSS For Windows Release 6.0 Advanced Statistics**,SPSS Inc., Chicago.

Şentürk, Aysan(1995). **Kümeleme Analizi ve Bir Uygulama**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Ünv., Bursa, s.16-35.

Tatlıdil H, (1992) **Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz**, H.Ü. Fen Fakültesi İstatistik Bölümü,Ankara: s.252

DİE, **Kültür İstatistikleri**, 1990,2000.

OTOMOBİL SÜRÜCÜLERİNİN TRAFİK VE YOL GÜVENLİĞİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİNE SOSYOLOJİK BAKIŞ[*]

M.Cengiz YILDIZ[**]
Mehmet KARACA[***]

Özet: Günümüz modern yaşamını geçmiş dönemlerden ayıran yönlerden birisi, ulaşım sistemlerinde varılan düzeydir. Karayolu ulaşımı, birçok ulaşım biçimine göre daha yaygın bir durumdadır. Bu ulaşım biçimi, ülkemizde anormal bir şekilde gelişmiş ve bunun sonucunda trafik kazaları adeta kaçınılmaz olmuştur. Türkiye karayollarında en çok bulunan araç otomobildir. Bu durumda, en fazla kazalarla karşı karşıya kalan araç otomobil, kişi ise otomobil sürücüleri olmaktadır. Bu çalışmada, otomobil sürücülerinin; kaza yapma durumları, hız ve kaza nedenleri karşısındaki tutum ve düşünceleri, trafik kurallarını algılama biçimleri, araç ve yol güvenliği konusundaki bilinç düzeyleri, trafikteki tutumları, alkollü araç kullanma konusundaki düşünceleri vs. ele alınmıştır. Bilgi toplama aracı olarak, yaygın tekniklerden anket kullanılmış, bunun yanında, enformel görüşme ve gözlem tekniklerine de yeri geldiğince başvurulmuştur. Belli bağımsız değişkenlerle (yaş, cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, meslek durumu, coğrafi köken vs.), diğer değişkenler arasında ilişki aranmış ve bu sayede birtakım genellemelere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Araştırma; betimsel ve ilişki arayıcı bir amaca yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Otomobil, Otomobil Sürücüsü, Trafik ve Yol Güvenliği.

A Sociological View to Sights of Automobile Drivers on the Subject of Traffic and Road Safety

Abstract: One of the aspects which separate the modern life from past periods is the level reached in transportation systems. Road transportation is more common than many of the other transportation forms. This transportation manner has developed abnormally. For this reason, the traffic accidents had been all but inevitable. On Turkish highway, vehicles which have the greatest deal of number are automobiles. So, vehicle that faces accidents is automobile and, besides too, persons who face this accident are automobile driver in generally. In this study, it has been dealt with the automobile drivers' cases of their having accident, thought on speed and accident reason, manners of perceiving the traffic rules, conscious level on subject of vehicle and road security, attitudes in traffic and opinion on subject of driving in way of being intoxicated. Questionnaire as a mean of collecting the knowledge was used, besides informal interview and observation techniques have been practiced here and there. It has been strived to be explored the relations between the specific independent variables and dependent variables and therefore has been operated to be reached to some generalizations. This research is aimed at being descriptive and searching connection.

Key Words: Automobile, Automobile Driver, Traffic and Road Safety.

[*] Bu çalışma, 5–7 Mayıs 2004 tarihleri arasında, Ankara'da,Gazi Üniversitesi-Jandarma Genel Komutanlığı-Emniyet Genel Müdürlüğü-Karayolları Genel Müdürlüğü işbirliğiyle düzenlenen, *Trafik ve Yol Güvenliği II. Uluslararası Kongresi*'ne bildiri olarak sunulmuştur.

[**] Yrd. Doç.Dr. Polis Akademisi Elazığ Zülfü Ağar Polis Meslek Yüksek Okulu 23100 Elazığ, mcyildiz@hotmail.com, mcyildiz@firat.edu.tr

[***] Arş. Gör. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü 23119 Elazığ, mkaraca@firat.edu.tr

GİRİŞ

Yol ve yolculuk olgularının, insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. İlk insanın yeryüzünde dolaşması, göç etmesi vs. yolculuk ve ulaşım kavramlarının ne kadar eski olduğunu göstermektedir.

İbn-i Haldun'a (1990,307–308) göre, "göçebelik, şehirlerin ve medeni hayatın aslıdır ve bütün insanların yerleşik hayat yaşamadan önce yaşadıkları ve geçirdikleri bir devredir. Kişi, ancak zaruri olan ihtiyacını temin ettikten sonra, hayatta mükemmelliği arar".

"Mesafe, sosyal ilişkilerin kurulup devam ettirilmesine tesir eden en önemli etkenlerden biridir. İnsanların, sosyal ilişkilerine bir engel olarak gördükleri coğrafî mesafe etkenine karşı, tarih boyunca mücadele edile gelmiştir. Ulaşım ve iletişim teknolojisi, bu mücadelenin bir üründür" (Şentürk,1998,15–23).

Medeniyetler gelişip ilerledikçe, yol, öneminden bir şey kaybetmemiş, tam tersine, yol ve ulaşımın değeri her geçen gün daha da artmıştır. İnsanlığın gelişim sürecinde, ticari faaliyetler ve savaşlar ortaya çıktıkça, ulaşım vasıtalarına sahip bulunmanın daha bir önem kazandığı görülmüştür.

Tekerleğin icadı, insanlık tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak ele alınmaktadır. İcat edildikten sonra pek çok alanda kullanılan tekerlek, kısa sürede farklı toplumlar arasında yaygınlaşmıştır.

Tekerlek, ortaya çıkmasını takip eden dönemlerde, arabanın icadını getirmiş ve insanlığın yaşamını kolaylaştıran belki de en önemli araç olmuştur. İbn-i Batuta (1991,242–243), Seyahatname'sinde; gezmiş olduğu bölgelerde, at, öküz ve deve ile çekilen arabaların kullanıldığından bahsetmektedir.

Tekerleğin ve arabanın bulunmasından sonra, bazı medeniyetlerin bu araçları kullanmama yönünde tavır geliştirdiklerine şahit olunmaktadır. Çünkü tekerlek kadar önemli olan bir şey vardır ki o da yoldur. Yolun olmaması, bu aracın kullanılmaması anlamına gelebilmektedir.

Bu çalışmanın konusunu, trafik ve yol güvenliği ile ilgili olması bakımından, otomobil sürücülerinin; kaza yapma durumları, hız ve kaza nedenleri karşısındaki tutum ve düşünceleri, trafik kurallarını algılama biçimleri, araç ve yol güvenliği konusundaki bilinç düzeyleri, trafikteki tutumları, alkollü araç kullanma konusundaki düşünceleri vs. oluşturmaktadır.

Otomobilin insan yaşamına sosyo-kültürel, ekonomik vs. etkilerinin bütün olarak ele alındığı geniş kapsamlı bir araştırmanın, sadece otomobil sürücülerinin trafik ve yol güvenliği konularındaki görüşlerinin bu çalışmada değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen ve değerlendirilmeyen diğer veriler, daha sonra farklı çalışmalarda kullanılabilecektir.

OTOMOBİLİN İCADI VE İLGİLİ VERİLER

İyi bilinen enerji kaynağı buharla hareket eden otomobil için ilk deneyi, 1771 yılında Fransız mühendisi Cagnot, üç tekerlekli bir araba üzerine yapmıştır. İngiltere'de sırasıyla Griffith (1821), Hill (1824), Hancock (1831) buharlı araba yapmışlardır. Fransa'da A. Bollee, 1873'te, Mancelle adını verdiği bir araba imal etmiş, 1883 yılında Delamare-Debouttеville, bezinle çalışan patlamalı bir motorla donatılmış ilk otomobili trafiğe çıkarmıştır. 1887'lerde Panhard ve Levassor, 2 BG'lik bir Daimler motorunu bir otomobil şasisine yerleştirmişlerdir. 1901'de, saatte 74 km hıza, 1903 yılında ise, ortalama 105 km/s'lik hıza varılmıştır (ML,1985,697–700).

Türkiye de ilk otomobil yapımı çalışmalarına, Koç Holding'e bağlı Otosan Otomobil Sanayii A.Ş. tarafından başlanmış (1959), ilk Türk otomobili Anadol, 1966'da piyasaya çıkmıştır. İkinci Türk otomobili Murat 124, TOFAŞ Otomobil Fabrikası tarafından 1969'da imal edilmiştir. Türkiye'de yapılan üçüncü otomobil Renault 12'dir. Bu otomobil, Oyak-Renault Otomobil Fabrikaları A.Ş. tarafından, 1972'den itibaren piyasaya sürülmüştür (ML,1985,697–700).

1915'lerden önce, otomobil sayısı oldukça azdır ve otomobil, lüks mallar sınıfında ele alınmaktadır. Ancak, o yıllardan itibaren otomobil, dünya çapında seri olarak üretilen bir araç haline gelmiştir. 1990–1991 döneminde Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Japonya ve Okyanusya, dünya nüfusunun %15'lik kısmını oluşturan nüfuslarıyla, dünyadaki motorlu taşıtların tümünün %78'ini tüketmiş, bunların %85'ini de üretmiştir. "Dünya genelinde otomobil başına düşen insan sayısı, 1960'ta yirmi dokuz iken, bu sayı 1990'da yirmiye inmiştir… 2010 yılına kadar otomobil sayısının 1.1 milyara ulaşacağı, bu sayının da nüfus artış hızının iki buçuk katı bir artış hızına denk düşeceği tahmin edilmektedir" (Freund-Martin,1996,34).

1990 yılı rakamlarına göre, kıtalara göre milyon olarak otomobil ve otomobil başına düşen kişi sayısı şöyledir; Güney Afrika hariç Afrika 5.4/113, Güney Afrika 3.4/12, Japonya hariç Asya 22.8/125.7, Japonya 34.9/3.5, Kanada ve ABD hariç Amerika kıtası 30/14.6, Kanada 12.6/2.1, ABD 143.6/1.7, Batı Avrupa 144.9/2.5, Doğu Avrupa 37.7/11.3 (Freund-Martin,1996,35).

Ekim 2003 tarihli DİE verilerine göre, Türkiye'de trafiğe kayıtlı 7.656.056 adet taşıtın %61.1'i, yani 4.670.194'i, otomobildir. Buna göre, otomobil başına düşen kişi sayısı 15 olmaktadır. DİE verilerine göre Elazığ'da, 1995 yılı itibariyle, mevcut 21.521 adet motorlu vasıtanın 15.834'ünü otomobiller oluşturmaktadır. Elazığ Emniyet Müdürlüğü Trafik Tescil Bürosu'ndan alınan verilere göre, 2000 tarihi itibariyle Elazığ'da 17.000 civarında otomobil bulunmaktadır. Yine, Ekim 2003 itibariyle 40.690 olan toplam taşıtın yaklaşık 24.000'ini otomobil oluşturmaktadır (DİE,2004).

TRAFİK-YOL GÜVENLİĞİ VE KAZALAR

Trafik; insan, hayvan ve vasıtaların çeşitli yollar üzerinde gidiş-gelişleri biçiminde tanımlanabilir. Trafik ve yol güvenliği kavramı da; insan, hayvan ve vasıtaların, çeşitli yollar üzerinde emniyetli bir şekilde gidiş-gelişleri şeklinde tarif edilebilir.

Sürücü yeteneklerinin psiko-teknik değerlendirilmesi, sürücülük tarzları ve trafikte risk alma davranışı, sürücü eğitimi ve rehabilitasyonu, ergonomi, trafik güvenliği için bilinçlendirme, trafik yasalarını yapan ve uygulayanlara danışmanlık, trafikle ilgili davranış, tutum, yetenek ve becerileri ölçme araçları geliştirme vs. konuları, trafik psikolojisi ile ilgili olmaktadır. Psikoloji ilkelerinin, trafik ve yol güvenliği alanına uygulanması, kısaca trafik psikolojisi olarak tanımlanabilir (Arda,2003,599).

Otomobille ilgili problemlerin en başında geleni ve en önemlisi trafik kazalarıdır. Dünya Sağlık Teşkilatı'ndan elde edilen verilere göre, motorlu araç kazalarında, 1988'de, kırk ülkede toplam 142.799 kişi hayatını kaybetmiştir. (Freund-Martin,1996,62).

Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Hizmetleri Başkanlığı (EGM,1989) verilerine göre, Türkiye'de, 1988 yılı içinde toplam 440.149 kaza meydana gelmiş ve bu kazalara 733.813 araç karışmıştır. Bu araçların %62.7'si otomobil, %13.1'i kamyonettir. Kazalarda toplam ölü sayısı 4.935, yaralı sayısı 114.452'dir.

DİE verilerine göre Türkiye'de, 2000 yılında, toplam 466.385 kaza meydana gelmiş, bu kazalarda 3941 kişi ölmüş, 115.877 kişi ise yaralanmıştır. Bu verilere, Jandarma sorumluluk bölgesindeki trafik kazaları dâhil değildir. Aynı yıl içinde, Elazığ'da, sadece Polis'in sorumluluk alanında 1.369 kaza meydana gelmiş, 25 kişi ölmüş, 932 kişi ise yaralanmıştır (DİE,2004).

Kazaların meydana gelmesine neden olan faktörlerin; cinsiyet, yaş, deneyim, eğitim, fizyolojik etkenler (solaklık, şişmanlık, yorulma, yaşlılık vs.), görüş-

duyuş yetersizliği, duyu-hareket fonksiyonu, alkol, ilaç kullanımı, zekâ, bozuk kişilik yapısı, risk kabulü, işini sevmeme, çalışma koşullarının olumsuzluğu, gürültü vs. biçiminde sıralanması olasıdır.

ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışmada, daha önce hazırlanan bir araştırmanın bazı verileri ele alınmış ve farklı değişkenler (bağımsız, bağımlı) arasında yeni birtakım ilişkiler aranması yoluna gidilmiştir. Bu çalışmanın evreni Elazığ ili olurken, araştırmanın yapıldığı dönemde (2000) ilde, yaklaşık 17.000 otomobil sürücüsü içerisinden 150 adet örneklem grubu seçilmiştir. Yaygın tekniklerden anket kullanılmış, yeri geldiğince gözlem ve enformel görüşme tekniklerine de başvurulmuştur.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, alan çalışmasından elde edilen bilgilerden bir kısmı betimsel olarak verilmeye çalışılmış, otomobil sürücülerinin trafik ve yol güvenliği konusundaki görüşlerini etkilediği varsayılan birtakım değişkenler arasındaki ilişki tabloları ele alınmıştır. Bağımsız değişkenlerle diğer değişkenler arasında oluşturulan çapraz ilişki tablolarından anlamlı görülenlere ait değerlendirmeler, ilgili kısımlarda verilmeye çalışılmıştır. Fazla yer işgal etmemesi için, elde edilen veriler tablo biçiminde verilmemiş, rakamların metin içinde aktarılması yolu tercih edilmiştir.

Otomobil sürücülerinin *cinsiyet* ve *yaş* dağılımı şöyledir; kadın %15.3, erkek %84.7. Yaşa ilişkin dağılım; 20 yaş ve aşağısı %3.3, 21–25 yaş arası %11.3, 26–30 yaş arası %21.4, 31–40 yaş arası %44.0, 41–50 yaş arası %16, 51–60 yaş arası %2.7, 61 yaş ve yukarısı %1.3 şeklinde olmuştur. Yaş düzeyinin orta seviyelerde olması, sürücülük formasyonunun gereklerinin yerine getirilmesi noktasında bir ipucu verebilirken, yaşı küçük olan ve dolayısıyla sürücülük süresi az olanlarda, deneyimin yeterli düzeyde olmayışı bir dezavantaj olarak ele alınabilir.

Örneklem grubunun *medeni durum*una ilişkin veriler aşağıdaki gibidir: Bekâr %18.7, evli %80.7, boşanmış %0.7. Kişilerin bir aile sahibi olmalarının ve zamanla aile nüfusunun artmasının, belirginleşen bir şekilde otomobil sahibi olma ihtiyacını gündeme getireceği dile getirilebilir.

Sürücülerin *öğrenim durum*ları; ilkokul %10.0, ortaokul %14.7, lise %28.7, yüksekokul/üniversite %26.0, lisans üstü %20.0 (yüksek lisans %8.7, doktora %11.3) şeklindedir. Öğrenim durumu, bu araştırmada, önemli bağımsız değişkenlerden biri olarak ele alınmıştır. Öğrenim durumunun

yükselmesine bağlı olarak, trafik ve yol güvenliği konusundaki bilgi ve bilinç düzeyinin yükseleceği varsayılmaktadır.

Örneklem grubunun; %11.3'ü memur, %16.0'ı öğretmen, %9.3'ü akademisyen, %1.3'ü hekim, %6.0'ı veteriner hekim, %2.7'si mühendis, %1.3'ü çiftçi, %28.0'ı serbest meslek/tüccar, %8.0'ı işçi, %6.0'ı emekli, %4.7'si ev hanımı, %5.3'ü öğrencidir. Otomobile, eskiye nazaran günümüzde daha kolayca sahip olunabilmektedir. Alım gücünün daha yüksek olması ve otomobil alımında birtakım alternatif yolların (taksit, kredi, ikinci el otomobilin ucuzluğu vs.) bulunmasından dolayı, günümüzde bu taşıta sahip olmak çokça kolaylaşmıştır. *Meslek* bazında bakıldığında, serbest meslek/tüccar ve çalışanlardan yüksek gelirlilerin, otomobile sahip oldukları dikkat çekmektedir.

*Doğum yeri*ne ilişkin verilerin dağılımı şu şekilde sıralanabilir: İl merkezi %43.3, ilçe merkezi %11.3, kasaba %0.7, merkez köy %24.0, ilçeye bağlı köy %20.0.

Sürücülerin *mesken durumu*na göz atıldığında; %55.3'ünün kendi mülkünde, %30.7'sinin kirada, %12.0'ının lojmanda oturduğu görülmektedir. %2.0'ı ise "diğer" seçeneğine yanıt vermiştir. Hem ev sahibi ve hem de arabası olanların oranı, örneklemin yarısından daha fazladır. Hem ev ve hem de araba sahibi olanların %40'ından daha fazlasının 31–40 yaş arasında oldukları görülmektedir. Yaşça daha küçük olanların büyük kısmının ise, lojman ya da kirada ikamet ettikleri dikkat çekmektedir.

Otomobil sahibi olanların *çocuk sayısı*na ilişkin dağılımda; çocuğu olmayanlar %26.0, 1 çocuğu olanlar %16.0, 2 çocuğu olanlar %20.0, 3 çocuğu olanlar %18.0, 4 çocuğu olanlar %12.7, 5 çocuğu olanlar %5.3, 6 ve daha fazla çocuğu olanlar ise %2.0 oranına karşılık gelmektedir. Çocuk sahibi olma ile otomobil edinme arasında yakın bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir. Çocuk sayısının fazlalığına göre, otomobilin gerekli bir araç olarak görülebilmesi söz konusudur denilebilir.

Otomobil sürücülerinin 1/3'ünden daha fazlası *trafik kazası* yapmıştır. Bu kazaların yarısından fazlası, başka bir araçla çarpışma biçiminde olurken, geriye kalanı yayalarla ilgilidir. Bu kazaların 2/3'sinden daha fazlası; dikkatsizlik, dalgınlık ve kurallara uymamadan dolayı meydana gelmiştir. %14.0'ı aşırı hızdan kaynaklanırken, geriye kalanlar; olumsuz hava, yol ve çevre şartlarından dolayı meydana gelmiştir. Belli birkaç unsur dışarıda tutulduğunda, trafik kazalarının neredeyse tamamına, sürücü ya da yayaların neden olduğu söylenebilir. Sürücülerin yarısına yakını, karşı tarafı suçlu olarak görürken, 1/3'den fazlası kendisini, geriye kalanı ise her iki tarafı da

suçlu olarak nitelendirmektedir. DİE (2004) verilerinde, ölümlü ve yaralanmalı trafik kaza oranının, öğrenim durumunun yükselmesine bağlı olarak düştüğü (İlkokul %51.03, yüksekokul %10.66) dikkat çekmektedir.

Sürücülerin, şehirlerarası yollarda *ortalama hız*larına ilişkin görüşlerine bakıldığında; saatte 90 km ve aşağısı hızla gidenlerin, örneklemin yaklaşık 1/4'ine karşılık geldiği görülürken, saatte 90–110 km hızla gidenlerin %57.3, saatte 110–130 km hıza ulaşanlar %13.3, saatte 130 km.den fazla hız yapanlar ise %4.6'ya karşılık gelmektedir. Buna göre, otoyol dışındaki şehirlerarası yolda, 90 km hız limitinin, 3/4 oranındaki sürücü tarafından ihlal edildiği görülmektedir. Şehir içi hız limitinin de, çoğu sürücü tarafından aşılmış olduğu dikkat çekmektedir. Örneklemin yaklaşık yarısı, şehir içinde 50 km/s hızını, %88'i 30 km/s hızını aşmaktadır. Kaza yapmış olan otomobil sürücülerinin neredeyse tamamına yakın bir bölümünün, aşırı hız yapanlar içinden çıkması, hızla kaza yapma arasındaki yakın bağı ortaya koymaktadır. Öğrenim durumu değişkeniyle, –otoban hariç– şehirlerarası yollarda hız yapma arasındaki ilişkiye bakıldığında, çok belirgin olmasa da, öğrenim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak, yüksek hız yapma oranında bir düşme yaşandığı dikkat çekmektedir. Şehirlerarası yolda hız yapma durumunun, yaşla ilişkisine bakıldığında, hız yapmanın yaşın –ve dolayısıyla tecrübenin– artışına bağlı olarak arttığı dikkat çekmektedir. Bahsedilen yolculukta yalnız olunması durumunda, hızın daha da artacağı dile getirilmiştir.

Yapılan araştırmalarda, *yaş ve cinsiyet*in, kazaların meydana gelişinde önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. 14–24 yaşları arasındaki erkeklerin, kaza yapma riski en fazla olan sürücüler olduğu anlaşılmıştır. Bunun sebepleri; toplumsal ve kültürel etkenler olarak sıralanabilir. Örneğin; genç yaştaki erkekler, genellikle risk alma konusunda toplum tarafından destek görürler. Emniyet kemerini bile, maçoluğa yakıştırmadıkları için, takmak istemezler (Horton,1985,22).

*Hız limitini aşmanın nedenleri*ne ilişkin verilen yanıtlarda şöyle bir dağılım ortaya çıkmıştır: Sebebini düşünmeyen 1/4, yolların güvenli olmasını neden olarak gösteren 1/5, otomobilinin kaliteli ve güvenli olduğuna inanan 1/5, kendine güveninin yüksek olduğunu belirten %15.0, yanıt vermeyen 1/5. Nedenini hiç düşünmeden hız yapan ve yanıt vermeyenlerin, örneklemin yaklaşık yarısına yakın olması, aşırı hız yapmanın; sonuçları düşünülmeden ve bilinçsiz bir şekilde gerçekleştiğini ortaya koyabilmektedir. Sürücülerin yarısından fazlası, acil veya çok önemli bir işi olması durumunda, kurallara dikkat edeceğini, ancak, bazılarını da ihlal edebileceğini dile getirmiştir.

Otomobil sürücülerine göre, en çok *hız yapan araç*ların dağılımı, birden fazla seçenekli yanıta göre, şöyledir: Otobüs-midibüs %30.0, kamyon-

kamyonet %14.0, otomobil %26.6, minibüs %11.3, hepsi %26.6, diğer (motosiklet, traktör vs.) %4.6. Böylesi bir dağılımın ortaya çıkmasına rağmen, 2002 yılı DİE verilerine göre, yerleşim yeri ve yerleşim yeri dışındaki kazalara karışan araçlar sırasıyla; otomobil (%65.35), kamyonet (%13.55), minibüs (%6.43), kamyon (%5.75) ve otobüs (%4.80) biçiminde sıralanmaktadır (DİE,2004). Hızla, kaza yapma arasındaki yakın ilişkiden yola çıkıldığında, en çok hız yapan araçların; otomobil, kamyonet, minibüs, kamyon, otobüs biçiminde sıralanması olasıdır.

Otomobil sürücülerinin, *en önemli kaza nedenleri*ne ilişkin –birden fazla seçeneğin işaretlendiği– yanıtlarında şöyle bir dağılım ortaya çıkmıştır. Sürücü hataları %86.6, yol hataları %28.0, trafik işaret ve kurallarının yetersizliği %12.6, yaya hataları %12.0, trafik kontrol ve cezalarının yetersiz oluşu %9.3. Sürücü hatalarının fazla olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardır. Sürücü hataları dışındaki nedenler de önemli olmakla birlikte; sürücü eğitimi ve trafikteki hataların karşılığı olarak, yeni birtakım yaptırımların getirilmesinin olumlu bir sonuç doğuracağı ifade edilmiştir.

Trafik kurallarının sürücüler için ne anlam ifade ettiği öğrenilmeye çalışılmış ve alınan sonuçlar aşağıdaki gibi ortaya çıkmıştır: Çok önemli ve gerekli kurallardır %88.0, önemli, ancak gereğinden fazla abartılmış kurallardır %9.4, bu kurallar önemsiz ve gereksizdirler %2.6. Ortaya çıkan büyük bir oran, trafik kurallarının gerekliliğine inanmakta, ancak, aynı orana yakın sürücü de hız yapma konusunda çoğu kez kurallara uymamaktadır. Yani, sürücülerin çok büyük bir kısmının, trafikteki hareketlerinin yanlış olduğunu bilmesine rağmen, kurallara uymama davranışını sergiledikleri ifade edilebilir.

Otomobil sürücülerinin, araçta ufak çaplı bir *arıza meydana gelmesi* (sinyal lambasının yanmaması, cam sileceklerinin çalışmaması vs.) ya da *eksiklik* olması (lastiklerin eskimesi, zincir bulunmaması vs.) durumunda nasıl davrandıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir: Servise başvurur ya da ihtiyaç olan şeyi alırım %64.0, bir süre idare etmeye çalışırım %30.7, pek önemsemem %5.3. Bu dağılıma göre, örneklem grubunun 1/3'inden daha fazlasının, arıza ya da eksiklik durumunda duyarsız davrandıkları ifade edilebilir. Küçük gibi görünen arızaların ya da ihtiyaç duyulan aletlerin yokluğunun, trafik kazalarının meydana gelmesinde önemli bir yere sahip olduğu dile getirilebilir. Araçta bulunmayan gereçlerin yokluğu ya da ufak çaplı arızaların, trafikte; çoğu zaman istenmeyen ve aynı zamanda da maddi açıdan büyük çaplı olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmesi söz konusudur denilebilir.

*Araçta bulunması elzem olan gereçler*e (yedek lastik, kriko, ilk yardım çantası, yangın söndürücü, yedek kayış, buji, çekme halatı, zincir vs.) karşı duyarlılıkla ilgili şöyle bir dağılım ortaya çıkmıştır: Mutlaka bulundurup, gerektiğinde kullanan %44.7, mecburi olduğundan dolayı bulunduran, ancak hiç kullanmayan %28.7, bu tür gereçleri pek önemsemeyen %26.7. Mecbur olduğundan dolayı bulunduran, ancak kullanmayanlar ve bu gereçleri önemsemeyenlerin, trafik kazası yapma ya da yolda kalma olasılıklarının yüksek olduğu ifade edilebilir. Araçta zincir, yangın söndürücü, ilk yardım çantası vs. bulundurma ile öğrenim durumu arasındaki ilişkide, öğrenim durumunun artmasına bağlı olarak, bu gereçleri bulundurup kullananların oranında artış olduğu dikkat çekmektedir.

"Alkol kullanıyorsanız, *alkollü iken acil bir işiniz çıksa, ne yaparsınız*?" biçiminde sorulan soruya örneklem grubunun %27.33'ü yanıt vermiştir. Yanıt verenlerin %17.0'ı, kendisine güvenip otomobili kullanacağını ifade ederken, %31.7'si araçlarını kullanacak sürücü çağırma ya da taksi tutma yoluna gideceğini, %51.0'ı ise, başka (arkadaş, akraba vs.) kişilerin, kendilerini bırakmasını isteyeceğini belirtmiştir. Alkollü bir şekilde araç kullanacağını söyleyenlerin oranı düşük olmasına rağmen, az sayıdaki kişinin bile bu şeklide araç kullanmasının, trafikte çok büyük olumsuz durumlara yol açacağı ileri sürülebilir.

Sürücülerin *ehliyetlerini alma biçimleri*ne ilişkin dağılımda; sürücü kursuna devam edip, sınavı başararak alanlar %60.0, trafik şubesinin yaptığı sınavları başararak alanlar %22.7, sürücü kursuna kaydolan ve sadece sınavlara girenler %15.3, sürücü kursu ve sınavları "bir şekilde" geçenler %2.0'lık bir orana sahiptirler. Sürücü ehliyeti alma konusunda, basın-yayın organlarında sıkça çıkan haberlere bakıldığında, bu konuda birtakım düzenlemelere acilen gidilmesinin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sürücülerin kendilerini *sürücülükte ne derecede yeterli gördükleri*ne ilişkin dağılımda; ehliyet aldığı an yeterli görenler %30.7, yeterli görmeyenler %31.3, büyük ölçüde yeterli görenler %12.7, kısmen yeterli görenler %25.4 olarak gerçekleşmiştir. İçinde bulundukları an yeterli görenler %50.7, yeterli görmeyenler %2.0, büyük ölçüde yeterli görenler %31.3, kısmen yeterli görenler %16.0 oranına sahiptir. Sürücü ehliyeti alındığı ilk zamanlar, kişilerin kendilerine güvenleri düşük düzeyde iken, zamanla bu yeterlikte bir yükselme olmaktadır. Kendini şu an için bile kısmen ya da tamamen yeterli görmeyenler, örneklem grubunun yaklaşık 1/5'ine karşılık gelmektedir. Yeterli görmeme, bazı noktalarda trafikte daha dikkatli ve kurallara uygun hareket edilmesi sonucunu doğurabilir. Nitekim deneyimli bazı sürücüler, trafikteki kuralların "daha çok acemiler için" geçerli olduğunu dile getirmişlerdir. Dolayısıyla, tecrübe artışı ve zamanın ilerlemesine göre,

kurallara uyma oranında bir düşmenin yaşanabilmesi söz konusu olabilmektedir. Sürücülüğü yeterli görme değişkeniyle, cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiye baktığımızda, kadınların kendilerini yeterli görme ve "büyük ölçüde" yeterli görme düzeylerinin düşük olduğu dikkat çekmektedir. "Hayır" ve "kısmen" yeterli görme düzeyinin kadınlarda daha yüksek çıktığı dikkat çekmektedir. Trafikte, erkek sürücülerin, kadın sürücülere karşı alışılmışın dışında muamele etmeleri, yeterli görme durumunun düşük düzeyde kalmasına neden olabilirken, araba kullanma sıklığının da bu durumun oluşumunda etkili olduğu ileri sürülebilir. Sürücülüğü yeterli görmede, yaş unsurunun da önemli bir yere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Sürücülüğünü büyük ölçüde yeterli görenlerin oranı, yaş durumunun artışına bağlı olarak yükselmektedir.

Otomobil sürücülerinin, *sürücü kurslarında verilen eğitimi yeterli görme durumu*na ilişkin görüşlerinin dağılımı aşağıdaki gibidir: Hayır %51.3, kısmen %28.0, büyük ölçüde %10.7, evet %7.3, yanıtsız %2.7. Sürücülerin yaklaşık %80'i, sürücü kurslarında verilen eğitim yetersiz bulmaktadır. Gerek teorik derslere devam konusunda ciddi bir takibin olmaması, gerek uygulamada belirtilen saatlere uyulmaması ve gerekse de yapılan sınavların objektif olmaması gibi nedenlerden dolayı, kişilerin, tam bilgilenmeden sürücü ehliyeti alması durumunun yaygın olduğu ifade edilebilir. Sürücü kurslarında verilen eğitimi değerlendirme biçimi ile öğrenim durumu arasındaki çapraz tablo anlamlı çıkmıştır. Buna göre; öğrenim durumu arttıkça, verilen eğitimi yetersiz görenlerin oranı azalmakta, "kısmen" biçiminde yanıt verenlerde ise düşme yaşanmaktadır.

Sürücülerin, *trafik kazalarına karşı kendilerini nasıl güvende hissettikleri*ne ilişkin sorulan soruya verilen yanıtın dağılımı aşağıdaki gibidir: Toplu ulaşım daha güvenli olduğundan, otomobil edinmeden önce güvende hissedenler %14.7, sürücü kendisi güvenli araç kullandığından dolayı, otomobil edindikten sonra güvende hissedenler %13.3, kurallara uyuldukça problem olmayacağından dolayı, her zaman güvende hissedenler %31.3, trafikte her zaman tehlike bulunduğundan dolayı, hiçbir zaman güvende hissetmeyenler %39.4, yanıt vermeyenler %1.3. Otomobil sürücülerinin 2/5'si, kendilerini hiçbir zaman güvende hissetmemektedir. Bu durumun, çoğu kez, kendisi kurallara uysa da karşı tarafın uymama ihtimalinin düşünülmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Nitekim bu durum, bazı otomobil sürücüleri tarafından dile getirilmiştir. Kendini otomobilde güvenli hissetmemede, aracın diğer birçok araca (kamyon, otobüs, minibüs vs.) göre küçük hacimli olmasının da etkili olduğu dile getirilmiştir. Öğrenim durumu yükseldikçe, trafikte her zaman tehlike bulunduğundan dolayı, kendini hiçbir zaman güvende hissetmeyenlerin oranında artış olmaktadır. Böylesi bir düşünce, sürücülerin sürekli olarak teyakkuz halinde bulundukları ve

dolayısıyla kazaları bertaraf edebilecekleri bir ortamda bulunduklarının göstergesi olarak ele alınabilir.

*Ülkemiz karayollarının, yol güvenliği ve ulaşımı sağlamada yeterli olup-olmadığı*na ilişkin görüşler; kısmen yeterli %38.0, hiçbir şekilde yeterli değil %36.0, büyük ölçüde yeterli %17.3, yeterli %6.7, yanıt yok %2.0 biçiminde bir dağılım göstermiştir. Buna göre toplamda, sürücülerin 3/4'ünün, trafik ve yol güvenliği konusunda yeterli bir güven içinde olmadıkları ifade edilebilir. Trafik ve yol güvenliğinin yüksek düzeyde hissedilmesinde, yolların durumu kadar, bu yollarda hareket edenlerin (sürücülerin) de büyük oranda etkilerinin olduğu düşünüldüğünde, güven duymanın biraz da sürücülerin kendi ellerinde olduğu ileri sürülebilir.

Birden fazla seçenekle yanıt verilecek şekilde hazırlanmış olan bir soru, "*yol ve can güvenliğinin artırılabilmesi için aşağıdakilerden hangileri çözüm olabilir*?" biçiminde sorulmuş ve alınan yanıtların dağılımı aşağıya çıkarılmıştır: Sürücü ve trafik eğitiminin artırılması %70.0, yol kalitesinin artırılması %56.0, araçlarda güvenliğin artırılması %22.6, belli mesafelerde ilk yardım ve kurtarma merkezleri oluşturulması %18.0, trafik işaretlerinin artırılması %15.3, trafik hastanelerinin yaygınlaştırılması %10.0. Sürücü ve trafik eğitiminin artırılmasına ilişkin görüşlerin oranı da göstermektedir ki, sürücülerin çok önemli bir kısmı, her şeyden ziyade eğitim üzerinde durmaktadırlar. Bu faktörün daha etkili olabilmesi için, en önemli unsurun da denetim olduğunu belirtmekte yarar vardır. Çünkü bazı davranışlar, yanlış olduğu bilinmesine rağmen yapılabilmektedir. Dolayısıyla, kimi otomobil sürücülerinin enformel görüşmelerde ifade ettikleri gibi, denetim öncelikli konular arasında ele alınmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz koşullarında yaşamın ayrılmaz bir parçası olan araçlardan birisi otomobildir. Bu araca sahip olmak kadar, bunu güvenli bir ortamda kullanmak da önemlidir. Otomobilin güvenli bir ortamda kullanılmasında, şüphesiz en önemli unsur sürücüler olmaktadır. Trafik ve yol koşulları ne olursa olsun, sürücülerin her durumda bilgili ve bilinçli olmalarının bir gereklilik olduğu ileri sürülebilir.

Otomobil sürücülerinden bir kısmının trafikte kaza yapmış olmalarının, bu ortamda daha dikkatli davranılması sonucunu doğurduğu ifade edilebilir.

Gerek şehir içi ve gerekse şehir dışında, hız limitinin çoğu kez aşılması probleminin çözümü için, sıkı bir denetim sisteminin yaygınlaştırılmasının yerinde bir uygulama olacağı dile getirilebilir.

Sürücülerin büyük çoğunluğu, hatalı olduğunu bildiği bir davranışı sergilemektedir. Dolayısıyla, eğitim ve bilgilendirme yanında, cezai yaptırımlar üstünde durulmasının da oldukça yarar sağlayacağı ileri sürülebilir.

Trafikte, kurallara uyma derecesiyle öğrenim düzeyi arasında yakın bir ilişkinin olduğu dikkat çekmektedir. Bilgi yanında, bu konudaki bilincin de istenilen düzeyde olması için kısa, orta ve uzun vadeli birtakım uygulama planlarının hazırlanması ve yaşama geçirilmesi sağlanabilir.

Trafik ve yol güvenliğini yakından etkileyen unsurlardan birisi de, otomobilin arızalanması durumundaki davranışların yönüdür. Araçta bulunması gereken gereçlerle ilgili tutumların, trafik ve yol güvenliğine verilen önemi ortaya koyması bakımından önemli olduğu ileri sürülebilir.

Sürücülerin alkollü durumda iken araç kullanma ya da kullanma isteğinde olma düzeylerinin, trafik ve yol güvenliğinde önemli bir yön olarak ele alınması söz konusudur.

Sürücü kurslarının verdikleri eğitim, buraların denetimi ve nihayetinde yeterli bilgiye sahip olanların sürücü ehliyeti almaları durumunun, trafik ve yol güvenliğinde önemli bir unsur olduğu dile getirilebilir. Sürücü ehliyeti alan kişilerin, belli aralıklarla sağlık ve bilgi testine tabi tutulması sağlanabilir. Ehliyet veren kurumlarda sıkı bir denetim yapılması, trafik ve yol güvenliği konusunda oldukça olumlu sonuçlar doğurabilecektir.

Otomobil sürücülerinin trafik kazalarına karşı kendilerini güvende hissetme durumlarının, trafikteki hareket tarzını belirleyebileceği ifade edilebilir. Trafiğin, birtakım riskleri sürekli içinde barındırdığının bilincinde olunması, bu ortamda daha dikkatli davranılması sonucunu doğurabilir. Bu durum, trafik kazalarının aza inmesinde önemli bir faktör olarak ele alınabilir. Bununla birlikte, ülkemiz karayollarının, yol güvenliği ve ulaşımı sağlamada yeterli bir durumda olmadığının bilinmesinin de, daha dikkatli davranılması sonucunu doğuracağı ileri sürülebilir.

Sürücülerin, trafik ve yol güvenliğinin sağlanabilmesi için en çok, sürücü ve trafik eğitiminin artırılması konusu üzerinde durmaları, bu konuda sürekli eğitime vurgu yapılmasının gereğini ortaya çıkarabilirken, bazı davranışların kazanılmasında ise, denetimin etkisi de göz ardı edilemez.

Otomobil sürücülerinin, genel olarak, trafik ve yol güvenliğiyle ilgili konularda bilgi sahibi oldukları, ancak, uygulama bakımından ileri düzeyde bulunmadıkları dikkat çekmektedir. Sürüş alanında belli bir süre aşıldıktan sonra, kurallara uyma düzeyinde bir düşme yaşandığı dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

Arda, Erhan (Ed.). Sosyal Bilimler El Sözlüğü. İstanbul: Alfa.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (2004).
(http://www.die.gov.tr/istatistikler.html,
http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TASIT/tasit.html,
http://www.die.gov.tr/gostergeler.htm,
http://www.die.gov.tr/istTablolar.htm#ula, erişim tarihi: Şubat 2004).

Doğan, D. Mehmet (1990). Büyük Türkçe Sözlük. Ankara: Rehber.

Emniyet Genel Müdürlüğü [EGM] Trafik Hizmetleri Başkanlığı (1989). Trafik İstatistik Yıllığı. Ankara: EGM.

Freund, P.-G.Martin (1996). Otomobilin Ekolojisi. Çev: Gürol Koca. İstanbul: Ayrıntı.

Horton, E. (1985). "Why Don't We Buckle Up?", Science Digest 93: 22–30.

İbn-i Batuta (1335). Seyahatname-i İbn-i Batuta. C.2. Çev: M. Şerif Paşa. İstanbul.

İbn-i Haldun (1990). Mukaddime. İstanbul: MEB.

Meydan Larousse [ML] (1985). Büyük Lügat ve Ansiklopedi. C.3. İstanbul: Sabah.

Şentürk, R. (1998). "Deve ve Tekerlek Ya da…", İsfalt Yol Kültürü, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi: 15–23.

TOPLUMSAL GELİŞME AÇISINDAN PROTESTANLIK VE İSLAM

Ergün YILDIRIM*

Özet : Bu makalede toplumsal gelişmeyi açıklama modeli olarak protestanlık kuramı üzerinde durulmaktadır. Bu kuramın Weber tarafından nasıl geliştirildiği, Batı toplumlarının modern gelişme sürecini nasıl anlamlandırdığını ve İslamiyet bağlamında erken modern Türk aydınları tarafında nasıl yorumlandığı araştırılmaya çalışılmaktadır. Protestanlık ahlakının, kapitalizmin üretim biçimine uygun bir Hıristiyanlık yorumu olduğunu ileri sürmekteyim. Protestanlık gelişme kuramı Batı modernleşmesinin Hıristiyanlığı kendi paradigmasına uygun bir tarzda yorumlayarak kuramlaştırdığını söyleyebiliriz. Kalkınma, ilerleme, rasyonalite ve bilimsel bilgi gibi modernitenin anlam dünyası içinde dönüşen Hıristiyanlık toplumsal gelişmeyle uyumlu bir söylem haline gelmiştir. Osmanlının dünya egemenliğini kaybetmesine paralel olarak ve Renan'ın gelişme önündeki engel olarak İslamiyet'i göstermesiyle beraber, Türk aydınları arasında da Protestanlık perspektifiyle İslamiyet'i yorumlama arayışları gündeme gelmiştir. Kısaca, Batı toplumsal gelişmesini sadece güdüsel ve sosyal bir takım faktörlerle açıklamak doğru değildir. Toplumsal gelişme, Batı da çeşitli egemenlik ve sömürü ilişkilerinin de içinde yer aldığı bir olgudur.

Anahtar Kelimeler: Protestanlık, gelişme, din sosyolojisi, modernleşme, İslamiyet

PROTESTANISM AND ISLAM WITH REGARD TO SOCIAL DEVELOPMENT

Abstract: In this article, I analyse social development theory that it is known as Protestant Ethic. This approach was put forward by Weber and practiced on social process of modernisation. So, Weber wants to explain the development of Western capitalism. For him, the development of the Western Civilisation depends on the values of Protestant Ethic .The progress of Western societies is grounded to this approach. This view was accepted by Muslim intelectuals in early Turkish modernity. Firstly ,they rejected that Islamic approach is opposite the progress idea. Then they seemed to find some kind of activist values of Islam in concept of Islam religion. Finally, many of Turkish Muslim intellectuals looked for new Islamic interpretations using Weber's theory.

Key Words: Protestant, Progress, Sociology of religion, Modernisation, Islam

GİRİŞ

Klasik sosyolojinin en önemli temel konularından biri de dindir. Din, Batı toplumbilimcileri tarafından sosyolojinin daha ilk yıllarından itibaren inceleme konusu yapılmıştır. Comte'den Durkheim'e kadar bir çok sosyolog dinin toplumsal özellikleri üzerinde durmuştur. Örneğin, sosyolojinin

* Yrd.Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

kurucusu olan Comte, dini düşünceyi üç hal yasasının ikinci evresinde ele alırken; Durkheim ise dini toplumsal kurumların temeli olarak görüyordu. Durkheim, "Dinsel Yaşamın İlksel Biçimleri" adlı yapıtında, dinin kökeni üzerinde durarak antropolojik çalışmalardan hareketle çeşitli analizlere girişmektedir. Ona göre, dinin özü dünyanın kutsal ve kutsal olmayan olgulara bölünmesinden ibarettir(Aron, 1986).

Batı sosyoloji çalışmalarında din temel bir ilgi alanıdır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Batı toplumunun yaşadığı köklü politik ve toplumsal değişmelerle birlikte yaşanan kaoslara ve sarsıntılarla yakından ilgili. Bu bağlamda din, köklü toplumsal değişmelerin getirdiği çatışmalara, yarılmalara ve sarsıntılara karşı bir bütünleşme aracıdır. Örneğin bu bağlamda Parsons, dinin bütünleştirme ve sosyalleştirme boyutuna çok dikkat çekmekte; Sosyolog ve Antropolog Radeliffe-Brown' dini toplumsal yaşamın devamı ve istikrarı için zorunlu olarak görmekte; ünlü din sosyologu Robertson ise dinsel cemaat(community) ve birlik duygusunu pekiştiren bir olgu olarak değerlendirmektedir. Dinsel olgunun, birlik(unity) ve dayanışma(solidarity) açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.(Hamilton, 1995). Bu çerçevede dinsel yaklaşım, bir moralite olarak toplumun kendisini çeşitli çatışmaların ve değişmelerin getireceği olası risklere karşı anlamlandırarak bütünleştirmesine önemli katkılarda bulunan bir değerler ve simgeler bütünüdür. Nitekim bu anlamlandırma çabası, Peter Berger'in fenomolojik yaklaşımında geniş kapsamlı bir yorum olarak görebilmekteyiz(Berger, 1990). Dinin Batı sosyolojisinde ele alınmasının ikinci nedeni ise, Batının batı-dışı toplumlarla olan ilişkileriyle yakından ilgili bulunmaktadır. Batının batı-dışı toplumlarla ilişkilerinde elde edilen deneyimlerin önemli bir ürünü olarak kurgulan din sosyolojisi, Batı sosyologları tarafından batı dışı toplumları tanımak amacıyla önem kazanmaktadır(Sezer,1981).

19.yy Batı toplumbilimcileri, evrimci kuramların etkisiyle toplumsal ilerleme üzerinde durarak, çeşitli toplumsal gelişme modelleri geliştirdiler. Bu çalışmalardan yola çıkarak, kapitalizmi doğuran koşulları açıklamak istediler. Böylece, Batı uygarlığının gelişme ilkelerini keşfederek sonuçları dünya toplumuna genelleştirdiler. Ayrıca, bu çerçevede din olgusunun toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınmada oynadığı rolün ne olduğu da tartışıldı. Bu bazda, şu sorular gündeme geliyordu. Dinin gelişme ile nasıl bir ilişkisi vardır? Toplumların ilerleyişini engellemiş midir yoksa ona olumlu bir katkıda mı bulunmuştur? Dinin toplumsal gelişme ile ilgili fonksiyonu nedir?

Biz, sosyolojinin bu sorular üzerine yaptığı tartışmalardan elde ettiği verilerden yararlanarak toplumsal gelişme ile din arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken, iki somut olgu üzerinde

yoğunlaşacağız. Birinci kategoride Protestanlığın toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınmayla olan ilişkisi üzerinde durulacak, ikinci kategoride ise İslamiyet'in yine gelişme olgusuyla olan ilişkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

BİR TOPLUMSAL GELİŞME KURAMI OLARAK POTESTANLIK

Din sosyolojisi kapsamında, toplumsal gelişme ile din arasındaki ilişkiyi araştıran Batı toplumbilimcileri genelde iki gruba ayrılırlar.

Birinci grup, toplumsal gelişmeyi ve kapitalizmin doğuşunu sömürüye bağlar. Marx bu grubun temsilcisidir. Ona göre din, "bir afyondur" ve toplumsal gelişmeye karşı olumlu bir ilişki içinde değildir. Toplumsal gelişme, Marx'a göre nesnel üretim koşullarına dayanıyor ve temel itici gücünü sınıf çatışmalarında kazanıyor. Kapitalizm, proleter sınıfın emek sömürüsü ve diğer sömürge kolonilerinin varlığıyla ortaya çıkmıştır.

İkinci grup toplumsal gelişmeyi düşünsel bir takım öğelerle açıklıyor. Weber, bu grubun önde gelen ismidir. Max Weber, Batının gelişimini bir dizi ahlaksal, güdüsel, rasyonel ve bilimsel temellere dayandırıyor. Ona göre, bu süreci doğuran faktörler Protestanlık tarafından beslenmektedir. Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı çalışması (Weber, 1985) bütünüyle, ekonomik gelişmenin sosyolojik temellerini aralar mahiyettedir. Weber'in konuyla ilgili tezlerine girmeden önce kısaca Protestanlığı doğuran tarihsel temellere göz atmamızda fayda vardır.

Protestanlığı Doğuran Tarihsel Koşullar

Hıristiyanlık, başlangıçta bireysel kurtuluşu vadeden ve öte dünyaya çağıran bir din olarak ortaya çıkmıştı. İlk dönemlerde toplumun alt kesimi arasında kabul gördü ve yoksul insanların sığınağı oldu. Ancak daha sonra, İ.S. 373 yılında Roma İmparatorluğunun resmi dini haline geldi. Bu süreçte Roma İmparatorluğunun etkisine giren Hıristiyanlık çeşitli kurumsallaşma süreçlerinden geçerek güçlü bir organizasyona dönüştü. Bütün inanan Hıristiyanlar kilise kurumunun egemenliğinde toplandı (Ünaltay, 1983).

Ortaçağ boyunca Hıristiyanlık, kilise örgütünün merkeziyetçi çatısı altında bir teokrasiye dönüşerek her şeyi denetledi. Aforozdan engizisyona kadar, bir çok insanlık dışı baskıların uygulayıcısı oldu. Katoliklik içe kapalı ve kendine yeterli bir ortaçağ karanlık toplumu meydana getirdi. Tartışılmaz ve eleştirilmez otoriteler vardı. Bu otoriteler, skolastik felsefenin egemenliği altında manastır eğitim kurumlarında dogmatik usuller çerçevesinde bilim yapıyordu.

Ortaçağ Katolik toplumda "kazanç", tanrısızların peşinde koşacağı olumsuz bir olguydu(Weber, 1985). Kazanca yönelik bu bakış açısı, dünyayı

reddeden Hıristiyanlık inancından güç alıyordu. Bu dünyayı reddediş ve öte dünyaya yöneliş, insanı üretim süreci karşısında pasif kıldığından dolayı gelişmeyi ortaya çıkarmasına imkan yoktu. Ortaçağda Hıristiyan teologlar kazanma güdüsünü "turpiduda" yani alçaklık ve kötülük olarak görüyorlardı(Weber, 1985). Bu nedenle Batının, ortaçağ boyunca geri kalmasının temelinde dünyaya yönelik bu olumsuz bilincinin önemli bir payı bulunmaktadır.

Rönesans, ortaçağ Katolik toplum düşüncesini tümüyle değiştirdi. Özellikle Ockhamlı William'ın geliştirdiği nominalist felsefe yaklaşımı, ortaçağ kilise felsefesini parçaladı. William'ın geliştirdiği felsefi yönteme göre gerçek tümel kavramlarda değil tekil kavramlarda saklıydı(Gökberk,1985). Diğer bir ifadeyle doğru bilgi, reel yaşamın tek tek olgularından kalkarak yapılan soyutlamalarda değil, olguların bizzat kendisinde bulunacaktır. Oysa ortaçağ toplum düzeninin üzerinde kurguladığı kavramlar tümeldi. Soyutlamalardan oluşan bir sistem vardı. Bu yaklaşım bireyselliğin ilk düşünsel köklerini oluşturarak, Katolik kilisesinin cemaatçi toplumsal örgüsünü dinamitliyordu. Bilindiği gibi Katoliklik, bir takım dinsel törenlerin yoğunluğuyla da çeşitli simgesel tasarımlar üreterek, Hıristiyan bireyler arasında güçlü bir "biz" duygusunu geliştirmişti. Bireysel bilinç, kolektif bilincin bu yoğunluğu altında eriyerek bir başka yönelişe gitmiyordu. İşte, nominalist düşünce yaklaşımının parçaladığı kollektivite buydu.

Protestanlığın Toplumsal Gelişime Yaklaşımı

Genelde Rönesansın geliştirdiği yeni dünya algılayışı ve özelde nominalist felsefenin etkisi, kilisenin törenlerini yersizleştirerek kolektif bilinci parçalıyordu. Protestanlık düşüncesi de bu akışta beslenerek ortaya çıkıyordu. Bunu destekleyici olan bireyliliği savunucu görüşler öne çıkıyordu. Örneğin Meister Eckhart'a göre Hıristiyanlık doğruları, Katolik kilisesinin doğma ve törenlerinde değil, kişinin kendi iç dünyasında yer alıyordu. Protestanlığın kurucusu ve önderi Luther'de bu yaklaşımın etkisinden hareketle "doğal din" görüşünü benimsemiş ve Hıristiyanlığın örgütsel-töresel yönlerini reddetmişti. Skolastik felsefenin Hıristiyanlık üzerindeki etkisini de "papacıların bir sapıtması" olarak görmüştü. Artık Tanrı kilisenin törenlerinde, papazlarında ve kurumlarında aramak yerine insanın içinde aranacaktı(Gökberk, 1985)

Protestanlığın bu ilk yönelmeleri önemli ölçüde Katolik Hıristiyan toplumun politik egemenliğini yıkmaya yönelik bir nitelik taşıyarak, burjuvazinin egemenliğine zemin hazırlıyordu. Böylece Tanrı, toplumsal ve politik bir alandan dışlatılarak burjuvazinin egemenliği getiriliyordu. Amaç dini ve kiliseyi yönetimden uzaklaştırmaktı. Ancak öncelikli amaç ise kilisenin siyasal otoritesini çözmekti. Nitekim kilisenin politik egemenliği çözülüp

burjuvazinin serbest hareket imkanı doğunca, Protestanlık anarşist tutumlarından (törensiz, kurumsuz, kilisesiz, otoritesiz bir din) uzaklaşarak örgütlü bir din haline dönüştü. Törenleriyle, papazlarıyla ve kiliseleriyle kapitalizmin karşısında yer alan bir Hıristiyanlık değil; ona uyan ve gerektiğinde ona dönüşen bir Hıristiyanlık oldu.

Rönesans felsefesinin, dayanışmacı bir toplum anlayışını eleştirerek bireysel bir yaklaşımı geliştirmiş olması, kapitalizmin en önemli düşünsel temellerinden birini oluşturur. Kapitalizmin bu temellerinin yerleşmesinde Protestan grupların da önemli bir aracı görevi olmuştur. Nitekim, bu yaklaşımımızı onaylayıcı nitelikte Weber'in şu açıklaması ilginçtir.

"Modern bireyciliğin en önemli tarihsel temellerinden biri asetik tarikatlar ve mezheplerdir. Ataerkil ve otoriter bağlarının koparmaları kadar, kişinin insandan çok tanrıya itaatle yükümlü olduğu inancının kendi yorumlayış biçimleri de çok önemlidir."(Weber,1988;276)

Gerçekten de Katolik toplum anlayışının örgütlenmesine ve yönetim felsefesinin kurulmasına da etkin olan otoriteler tartışılarak, bireyler otomize olmuşlardır. Ortaçağ Katolik kilise anlayışından (Protestanlığında yardımıyla) kopan bireyler, burjuvazinin ürettiği yeni otoritelere teslim olmaya başlamışlardır. Adam Smith, Ricardo, Comte ve Weber gibi yeni otoriteler , Batının yeni toplumsal düzenini kurgulamaya katkıda bulunmuşlardır.

Weber, Batının ortaçağ geri kalmışlığından kurtularak ilerlemesinin temel itici gücünü, "Protestan ahlakı" ile "kapitalizmin ruhu" arasındaki ilişki ile açıklıyor. Ortaçağın dünyayı dışlayan tutumuna karşın Protestan anlayış, dünyayı kutsallaştırıyor ve dünyevi eylemlerin yerine getirilmesini tanrının dileğiyle özdeşleştiriyordu: "…her türlü koşul altında dünyevi ödevin yerine getirilmesini Tanrıyı hoşnut kılan tek yaşama biçimi olduğu ve tanrının dileğinin de ancak bu olduğu ve bu yüzden de onaylanmış her mesleğin Tanrı katında aynı değere sahip olduğu görüşüdür."(Weber, 1985; 65)

Yine ortaçağın batıl inançlarla örülü dini anlayışına oranla Protestanlık, her türlü akıl dışı ve dünya ötesi metafiziksel unsurları dışlayarak akılcı, pozitivist ve seküler bir dini görüşü geliştirmiştir: "Gerçek püriten, mezarda bile dini törenle ilgili her işareti reddetti ve hiçbir "batıl inanç,"büyü ve ayin ile kurtuluşa ulaşılacağı inancının ortaya çıkmaması için en yakınlarını şarkısız ve ilahisiz gömdü"(Weber, 1985;83).

Bu uygulamalarla beraber Protestanlık, en birinci ödevi olan "güdüsel yaşam zevkinin vurdumduymazlığını"(Weber, 1985;95) yıkmış ve böylelikle "mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşlarının zincirlerini koparıp bunu yalnız sosyal hale getirmekle

kalmamış, ayrıca (tartışılan anlamda) doğrudan doğruya Tanrının isteği olarak görme"yi sağlamıştır(Weber, 1985).

Weber'e göre Protestanlık "kazanmak insan yaşamının amacıdır"(Weber, 1985;42) gibi önermeleri geliştirerek; aktivist, rasyonel, bilinçli ve uyanık bir ahlaki kişiliğin oluşmasında rol oynamıştır. Protestanlık düşüncesinin dünyayı olumlayıcı ve kutsayıcı tutumu, dünyaya karşı aktif bir bilinçliliği doğurarak biriktirme, kazanma ve çalışma eylemlerini motive etmiştir. Bu da kapitalist ruhun gelişmesine katkıda bulunarak, toplumsal gelişmeyi sağlamıştır. Artık Weber için kapitalist gelişmenin "sırrı" çözülerek, toplumsal kalkınmanın temeli idealist bir model çerçevesinde açıklığa kavuşmuştur.

Max Weber, Protestanlığı bir toplumsal gelişme modeli olarak kullanırken, İslam toplumlarının yapıları ile de ilgilenmiş ve özellikle bu toplumların neden kapitalizmi üretemediklerini anlamaya çalışmıştır. Yaptığı çeşitli tarihsel sosyolojik yorumlar sonucunda İslam'ın patrimonyal bir yönetim biçimi olması nedeniyle batıya benzer özerk şehir toplulukları ve esnaf birliklerini içermediğini ve dolayısıyla kapitalizmin (ona göre toplumsal kalkınma ile eştir) doğmadığını söyler(Turner, 1996).

İSLAM VE TOPLUMSAL GELİŞME YAKLAŞIMI

İslam'da toplumsal gelişme modelinin tartışılması ve gündeme gelmesi belirli bir tarihsel döneme rastlar ve yine belirli tarihsel koşulların ürünüdür. İslam ilerlemeye engel midir? İslam toplumları neden "geri kalmışlardır"?... gibi sorular, söz konusu dönemlerin ve şartların ürünü olarak günümüze kadar uzanmaktadırlar. Ancak yine de tarihsel koşullardan soyut ve öğretisel nitelikler taşıyan "İslam gelişme modellerinden" bahsedebilmek mümkün görünmektedir. İslam'ın temel referansların başında gelen Kuran-ı Kerim ve Hadis kaynaklarından hareket ederek İslam'ın dünyaya yönelik ne tür bilinçler ve tutumlar önerip önermediğine bakabiliriz. Yine bu önermelerin sosyolojiye konu olabilecek biçimde çeşitli kurumlarda uygulamaya nasıl dönüşebildiğine de bakmamız yararlı olabilir.

İslami Öğretide Toplumsal Gelişme Söylemi

İslam, bir din olarak hem dünyaya hem de dünya ötesine olumlu yaklaşarak, "pozitif" bir tutum sergiler. Osmanlı toplumsal gelişimini Weberyen tezlerle açıklayan Sabri Ülgener, İslamın temelde hem dünya hem de ahrete yönelik bir din olduğunu Hz. Muhammet'in şu sözlerini ileri sürerek kanıtlamaya çalışır: "Ey Rabbimiz, bize dünyada ve ahrette güzellik/barış(hasene) ver"(Ülgener, 1981;32) .

Gerçektende geleneksel İslam yaklaşımı dünyayı ne dışlamış ne de modern kapitalist üretim ilişkilerinde olduğu gibi metalaştırmıştır. Dünya ve dünya ötesi ayırımlar, geleneksel İslam epistemolojisinde herhangi bir yere oturmamaktadır. İslam'da böylesine birbirinden kopuk iki alem tasavvuru yoktur. Müslüman birey dünya ve dünya ötesi alemleri ortak bir "alem" tasavvuru çerçevesinde algılamaktadır. Bu nedenle "alemin" herhangi bir boyutuna karşı dışlayıcı bir davranış sergilemesi düşünülemez. Nitekim Müslümanların ticaretle uğraşması "kibir, gurur ve tahakküm aracı olarak kişinin iç dünyasına hakaret etmeye kalkışmadıkça hoş görüyle karşılanır, teşvik görür"(Ülgener, 1981;27). Başlangıçta İslam medeniyetinin ekonomik dünyasında ticari ilişkilere yönelik barışçıl ve olumlu tutumlar bulunmaktadır. Ekonomik girişimciliğe karşı dünyevi etkinlikler ile dinsellik bir barış ve antlaşma içinde gerçekleşmektedir. Ticari hayat serbest dolaşım imkanları içinde gelişmektedir. Hıristiyanlığa nazaran, dünyevi alanla daha aktif, olumlu, bilinçli ve pozitif bir ilişki kurulmaktadır. Bu konuda Ülgener, şunları söylemektedir:

"İslam'ın hiç değilse ilk asırlarında ticari hayatın serbestisine ve pürüzsüz gelişmesine ehemmiyet veya pozitif bir telakkinin belirtileri inkar edilemez. İnsan ortaçağın darlaştırıcı kayıtları dışarısına çıkaran aktivist temayüller İslam Medeniyetinde, Hıristiyanlığa nazaran, dünya işleriyle daha süratli bir barışma ve anlaşmayı mümkün kılmıştır"(Ülgener,1984; 129).

Max Wber'in İslam toplumlarına ilişkin görüşlerinin aksine İslam'ın öte dünyacı bir din olmakla kalmayıp bu dünyayı da kapsadığını görmekteyiz. Tasavvuf ekollerinin tevekkül anlayışının bile "dünya ötesi" tutumlar olarak yorumlanması, birtakım kendiliğinden felsefelere dayanmaktadır. Çünkü tasavvuf organizasyonlarının, İslam medeniyetinin egemenlik döneminde ziraat, ticaret, dokumacılık gibi çeşitli alanlarda etkin olduklarını görmekteyiz(Ülgener,1981). Örneğin, tasavvufta dünyevi eylemliğin önemi konusunda bir tasavvuf tekkesindeki şu tasvir, bu konuda bir hayli ilginçtir: "...herkes saati saatine bir işe koşulmuş; kimi sürü otlatmakta kimi mahsul kaldırmada; hepsi de konuk ağırlamak için bir iş peşinde… her biri haram eylemiş kendi rahatı"(Ülgener, 1981; 39).

Bu bulgular, İslam'ın dünyayı dışlamadığı ve dünyaya yönelik aktif ve bilinçli çabaları önemsediği sonucunu ortaya koymaktadır.

O halde Batı toplumlarının gelişmesine karşı Müslüman toplumların kalkınamayışının kaynağı nedir? Bu tarihsel bir sorudur ve bu soru 19.yüzyıl Doğu-müslüman yöneticiler ve aydınlar tarafından çok geniş bir şekilde ele alınmıştır. İslam'ın toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınmaya ilişkin tezleri de yine bu sorunun cevabına ilişkin arayışlarda yansıtılmıştır.

İslamın Toplumsal Gelişme Tezlerinin Modern Tarihsel Görünümleri Yada Protestanlığın Türkiye'deki ilk Yankıları

Batının 19.yy.dan itibaren uluslararası siyasal egemenliği, Osmanlının elinden devralmasıyla beraber, İslam dünyasında "geri kalmışlık-ilerleme" konusu tartışılmaya başlandı. Dünyanın Batı lehine değişen yeni koşulları, İslam dünyasında birçok aydını ortak bir soru etrafında topladı: "İslam terakkiye mani mi?". Nitekim, bu sorunun önemini dönemin Türk aydınlarından Ziya Paşa şöyle dile getirmişti:

"İslam imiş devlete pabend-i terakki

Evvel yoğ idi iş bu riayet yeni çıktı"

(Ziya Paşa, Terkib-i Bend, aktaran; Ülgener, 1981;121)

Ziya Paşa'nın bu önemli saptamasıyla devletin ve toplumun ilerlemesinin karşısında İslam dinini görme eğilimi, yeni ortaya çıkmıştı. Şüphesiz ki bu yaklaşım, Protestanlığın –Max Weber çizgisinin- etkisiyle doğmuştu. İslam dünyasında "geri kalmışlığın" nedenini arayan ya da kapitalizmin neden bu toplumlarda doğmadığını sorgulayan bütün aydınlar, bu etkinin çekim gücü alanına giriyordu.

Ayrıca, ünlü oryantalist E. Renan 1883 yılında "İslam ve Bilim" ile "Yahudilik ve Hıristiyanlık" adlı iki konferans vermişti ve bu konferanslardan "İslam ve Bilim" adlı sunuşta "İslamiyet'in terakkiye mani olduğu" tezini işlemişti. Renan'a göre İslam aleminin yaşanılan modern dönemde geri kalmasının nedeni İslamiyet'tir. Çünkü İslamiyet'in dindarlığında bireyin kafasını darlaştırma ve bilimi algılamama problemi bulunmaktadır. İslamiyet, bilim ve felsefeye daima baskı yaparak onları yok etmiştir. (Renan,1946). Renan'ın İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğu için İslam dünyasının geri kaldığı yaklaşımı, Müslüman aydınlar üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bunun sonucunda, İslamiyet'in bir din olarak ilerlemeye mani olmadığı tezi yoğun olarak işlenmeye başlanmıştır.

Max Weber toplumsal ilerlemeyi ve kapitalizmin doğuşunu, Protestanlığın dünyaya yönelik aktivist ve olumlayıcı tutumuna bağlıyordu. Aynı gelişmenin Doğu-İslam toplumlarında ortaya çıkmamış olmasını da irdeleyerek nedenini patrimonyal siyasal örgütlemeye dayandırıyordu. Ona göre Doğu toplumlarının tarihsel gelişiminde merkeziyetçi siyasal otoritenin egemenliği nedeniyle özerk hukuk, sivil toplumsal birlikler ve yine özerk siyasal birlikleri içeren kentler gelişmemiştir. Bu da Batının gösterdiği ilerlemeyi, İslam toplumlarının göstermesine imkan tanımamıştır(Turner, 1991).

Batının gelişimi karşısında büyülenen İslam dünyasının bütün aydınları Weber'in tezleri etkisinde kalarak, batının gelişmesinin temelinde kültür, düşünce ve ahlak gibi bilişsel ve güdüsel etkenler yer aldığını ileri sürüyordu. Onlara göre Batı tevekkülcü ve öte dünyacı anlayıştan kurtularak ilerlemişti. Oysa Müslüman toplumlarda çok yoğun bir tevekkül anlayışının etkisiyle "batıl inançlar" vardır ve "dünya" bu anlayış nedeniyle olumsuzlaşarak toplum tembelliğe itilmektedir.

Bu çerçevede din ilerlemeye mani mi? sorusu tartışmaların odağını oluşturur. Weber'in etkisiyle İslam "akıl ve mantık" dini olduğu hükmü sık sık vurgulanır. Örneğin Batı ile yüz yüze iletişim kuran ilk aydınlarımızdan Şinasi'ye göre, "Batı medeniyetinin esası akıldır. Oysa İslam medeniyeti de aslında böyleydi. Yanlış inançlar ortalığı kaplayınca şekil değişti"(Ülken, 1992;83). Ayrıca diğer bir Osmanlıcı aydın Namık Kemal'de, toplumumuzdaki tevekkül anlayışını eleştirerek Osmanlının çözülmesini bu güdüsel etkene bağlamak istemektedir:

"Bizde kalenderane bir itikat vardır ki her ne yaparsa Allah yapar.

Emekler, sa'yler hep beyhudedir derler"

Evrimcilik kuramının etkisi hem politik hem bilimsel hem de düşünsel faaliyetlerde terakki kavramıyla toplumumuza taşınırken, İslam "çağa uymak zorundadır", "akıl ve mantık dinidir" gibi önermeler popülerlik kazanır. Düşünce tarihimizin önemli bir siması olan Ali Suavi de bu konuyla ilgilenmiş ve "Protestan Suavi" diye ün salmıştır. İslam toplumunun geri kalmışlığıyla çok yakından ilgilenen Suavi "tekkecilik, dervişlik İslam memleketlerini medeniyetçe, sanat ve ticarette geri bırakmıştır."(Ülken, 1991;83 ve 86) diyerek "toplumsal geriliğin" nedenini dinde aramakta ve bunun giderilmesi için de İslamı Protestanlaştırma çerçevesinde faizin helal olduğunu söylemektedir.

İslam'ın yenilenmesini öneren bazı aydınlarımız batılılaşma sürecinde adeta "Protestan İslam" anlayışının doğmasına yol açıcı eğilimler sergilemişlerdir. İlerleyebilmemizin ve Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtulabilmemizin yollarından biri de bu eğilim gösterilmiştir.

Dinin gelişme olgusuyla olan ilişkisi konusunda fikir geliştiren önemli aydınlarımızdan birisi de sosyolog Ziya Gökalp'tır. Gökalp, yaşamının son yıllarında kendisine yöneltilen "İslam dini yenilenebilir mi?" sorusuna verdiği cevap ilginçtir: "dinin milli şekilde canlandırılması, dinden masalların uzaklaştırılması, ayin ve merasimlerin, hutbenin ve ezanın Türkçeleştirilmesini" söyleyerek "dinde reformun gerçekleştirilmesi" gerektiğini belirtir (Jaschke, 1972; 16).

Gökalp'in bu görüşleri, devletin 1928 yılında giriştiği "dinde reform" hareketine temel olacaktır. Nitekim İstanbul İlahiyat Fakültesince kurulan komisyon dinin ilerlemeye uygun bir çerçevede yenilenebilmesi için çeşitli çalışmalara girişir. Bu çalışma sonucunda ibadetin dili, biçimi ve uygulamasında değişiklikler getirilir. İslam, "müspet ilim ve tecrübeye" uygun akıl ve mantık dili haline gelir. İnkılap hareketleri de böylece "efsanelerden" ve "kara taasuptan" kurtularak bizi çağdaş milletler seviyesine çıkarabileceği belirtilir.(Jaschke,1972;99)

İslam toplumlarının yaşadığı gerilikten kurtulmanın yollarını arayan bir başka önemli aydınımız da modernist İslamcılardan Şemsettin Günaltay'ıdır. Günaltay'ın konuyla ilgili yaklaşımları çok çarpıcı ve geniş kapsamlıdır. Günaltay'ın kaleme aldığı kitapların isimleri bile bu açıdan önemli ipuçları sağlamaktadır bizlere: "Zulmetten Nura", "Hurafetten Hakikate", "Maziden Atiye"... Bu adların hepsi Müslüman toplumların içinde bulunduğu zorlukları aşmayı çağrıştırıyor. Yaşanılan dönem, "zulumat", "hurufat", ve "mazi" olması açısından olumsuzdur. Bundan kurtulmanın çözümü "nura", "hakikate", "atiye" ulaşmaktır. Yani ilerleme sonucunda geleceğin aydınlık ve hakikat toplumuna ulaşılacaktır. Günaltay, "ilerlememize engel olan İslamiyet değil bize öğretilen Müslümanlıktır."(Günaltay, 1999; 99) diyor. Ona göre İslam dışı bir çok kalıntının etkisiyle tarikatlarda ve tekkelerde adaklar adamalar, muskalar, büyüler gibi hurafeler yaygınlaşarak hakikatlerin yerini aldılar ve İslam aleminin gerilemesine neden oldular. Müslümanların bu durumdan kurtulabilmeleri için, "İslamın ilk saflığına" dönmek gerekir. Çünkü İslamda birincil esas, akılsal görüştür. Böylece Günaltay, İslamı akılcı bir perspektifle yorumlayarak gerilemenin nedenini İslam'ın özünden uzaklaşma olan hurafe, tevekkül anlayışı ve tarikatlarda görmektedir.

Müslüman toplumların gerileyişini yoğun bir biçimde tartışan , İslam'ın gelişme olgusuna yaklaşım konusunda farklı bir tez geliştiren bir başka aydınımız da Mehmet Akif Ersoy'dur. Türkiye'nin düşünce ve kültür hayatında etkin bir iz bırakan Akif, söz konusu olguyla ilgili yaklaşımları da sosyolojik açıdan belirli bir öneme sahiptir.

Mehmet Akif, öncelikle Weberci bir çizgiden hareketle toplumsal gelişmeyi, dinin dünyaya bakışında aramaktadır. Ayrıca, diğer Türk aydınlarına benzer biçimde Renan'ın yargılarına cevap vermek çabasındadır. Ancak, bu tutumlardan ayrışarak geliştirdiği farklı bir bakış açısı olduğunu da söylememiz gerekir. Bu bakış açısı bir şiirinde şöyle ifade edilir:

"Başka bir kavmin izinden yürümek, çok kere

Adeta mühlik olur; sonra ne var, her millet,

Gözetir seyr-i tekamülde birer ayrı cihet"(Ersoy, 1979; 185)

Şairimizin dizelerinde dile getirdiği gibi, her toplumun ayrı bir gelişme çizgisi yolu vardır. Bu sosyolojik gerçekliği görmezlikten gelerek başka toplumların ilerleme çizgisi izlenirse o toplum yok olur. Bu yaklaşımıyla Akif, terakkiyi savunmasına rağmen diğer aydınlardan ayrılıyor. Çünkü ona göre ilerlemeyi başka toplumların gelişme akışına katılarak değil, kendi toplumsal gelişme çizgimizde yürüyerek gerçekleştirebilirdik.

Akif, İslam toplumlarının gerilemesini çözümlerken, sorunlu kaderci bir anlayışın egemenleşerek "tevekkül" bilincinin yaygınlaşmasında görür:

"Kadermiş öylemi? Haşa bu söz değil doğru;

Belanı istedin, Allah da verdi…doğrusu bu,

'çalış' dedikçe Şeriat, çalışmadın durdun,

Onun hesabına bir çok hurafe uydurdun!

Sonunda bir de 'tevekkül' sokuşturup araya,

Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!

Bırak çalışmayı emret oturduğun yerden," (Ersoy, 1979;267-268)

Akif'e göre kaderciliğin yayılması sonucunda, tevekkül bilinci ile dünyaya yönelen insanlar pasif bir tutum içerisine girmişlerdir. Ayrıca dinin çalışmayı emretmesine rağmen, bu anlayışın getirdiği hurafeler nedeniyle Müslümanlar hem doğru değerlerden saptılar, hem de çalışmayı bıraktılar. Akif, toplumsal psikolojiye hakim olan bu eylemsizlik bilincinin giderilmesi için "kazanmayı" överek, herkesi çalışarak toplumsal gelişmeye katkıda bulunmaya çağırır.

"Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası

Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası."

Mehmet Akif'in İslam dünyasının konumuyla ilgili yaptığı bu sorgulamaların temelinde; İslam'ın dünyayı ve ticareti dışlamadığı, bilim ve sanat alanındaki gelişmelere dinin karşı çıkmadığı ve bütün bunları İslam'ın bizzat kendisinin teşvik ettiği görüşü vardır. Bu görüşleriyle Renan'a cevap verme arayışındadır. Ancak ona göre, bugün söz konusu alanlardaki olumsuzlukların nedeni, İslam'ın gerçek özünden uzaklaşarak bid'at ve hurafelere yönelmedir. Eğer biz, tekrar İslamın o saf/ öz kaynaklarının

"İlhamını çağa" taşırsak toplumsal geriliğimizi üzerimizden atarak, kalkınmanın güdüsel, ahlaki ve zihni altyapısını meydana getirebiliriz.

Sonuçta bütün Türk yöneticileri ve aydınları üzerinde Weberyen tezler etkinliğini göstererek, gerilemenin nedeni kaderci, öte dünyacı, tasavvufçu eğilimler olarak görülmektedir. Toplumsal gelişme olgusu, maddi üretim koşullarından ve egemenlik ilişkilerinden soyutlanarak sosyo-psikolojik bir temellendirmeyle düşünsel bir olgu olarak algılanmaktadır. Bu nedenle ilerleme tartışması, dinsel boyutlarda da bir ideolojik tartışma alanına dönüşmektedir.

Protestanlık ve İslam Karşılaştırması: Sonuç Değerlendirmesi

Max Weber'e göre İslam başlangıçta aktif ve savaşçı bir dindi. Fakat daha sonra bedeviler ve tasavvufçular tarafından uzlaşmacı ve öte dünyacı bir din haline getirilmiştir. Sonuçta İslamın ne sufileri ne de savaşçıları kapitalizmin güdüsel alt yapısını üretememişlerdir(Turner, 1991)

Osmanlı toplumsal gelişimini Weberyen tezlerle açıklayan Sabri Ülgener'e göre İslamiyet, başlangıçta basit bir site örgütlenmesi gerçekliğinden doğdu. Bu reel koşullarda serbesti bir uygulama vardı.(Ülgener, 1984) Devlet her şeye müdahale edecek kadar gelişmemişti. Şehir ekonomisi daha yerel özellikler gösteriyordu. Ancak İslamın gelişmesine paralel olarak merkeziyetçi Doğu devletleri hükümran olmaya başladılar. Bunlar müdahaleci bir iktisadi sistemin doğuşuna yol açtılar.(Ülgener, 1984) Hatta "başlangıçta liberal, yahut hiç değilse müsamahakar diyebileceğimiz bir anlayışın gelenek ve otorite kayıtlarıyla sıkı sıkıya bağlı olan ortaçağ skolastik görüşleri önünde zayıfladı".(Ülgener, 1984,146) Ülgener, İslam toplumlarındaki ekonomik gerileyişi, Batı toplumlarında var olan müsamahakarlığın kültürel beslenme kaynaklarının bizde olmayışına bağlar.

Gerçekte Protestanlık, Hıristiyanlığın ruhani kimliğini kaybederek "dünyevileşme" si sürecidir. Kapitalistleşme sürecinde kendi temel normlarından sapan Hıristiyanlık, kapitalizmin modernleşme ideolojisinin etkisinde pozitivist, seküler, rasyonel ve ilerlemeci bir paradigmaya kaymıştır. Böylece kapitalizme onaylayıcı bir temel sunarak, Orta Çağ Katolik iktidarının yıkılmasına katkıda bulunmuş ve bu da kapitalizmin kendisini insanların nazarında kutsallaştırmasına yol açmıştır.

İslam Doğu toplumlarının gerileyişinin nedenini sadece kadercilik, tevekkül gibi bir takım düşünsel temellerde aramak idealist bir tutumdur. Bilişsel ve güdüsel etkenlerle toplumların gelişmesini açıklayabilmek sosyolojik gerçeklerle pek bağdaşmayıp, bizleri psikologizm tehlikesine kadar götürür.

Batının toplumsal gelişmesi ve buna karşın İslam toplumlarının gerilemesi aynı tarihi dönemlerle kesişmesi tesadüf olmasa gerekir. Toplumlar arası tarihsel ve siyasal ilişkilere bakılmadan kimi psikolojik etkenler ve düşünsel ilkelerle "gelişme" olgusuna yönelmek pek sağlıklı bir tutum değildir.

İstanbul'un fethiyle beraber (1453), Doğunun ve Batının ticari merkezleri Osmanlıların eline geçmiştir. Batının dünya sömürüsü sistemine büyük bir darbe vurulmuştur. Ancak Batı da yeni sömürü kolonileri oluşturmak ve yeni merkezler geliştirmek üzere "keşiflere" girmiştir. Nitekim 46 yıl gibi kısa bir süre sonra, 1492 yılında Kolomb Amerika'yı keşfeder. Yeni ticaret yolları Müslümanların denetiminden uzaktadır. 19.yüzyılda Osmanlı'nın dünya siyasal egemenliği çözülerek, Batının egemenliği kurulur. Buna paralel olarak dünya ticaret merkezlerini denetlemeye başlar. Ticaret merkezlerinin denetlenmesi ve yeni kolonilerin oluşması, büyük zenginliğin Batı'ya akmasına yol açar. Batının ekonomik kalkınmasında ve toplumsal gelişmesinde itici rol oynayan temel faktörlerin başında, dünya egemenliğini ele geçirerek kurduğu bu sömürü mekanizmasının büyük bir payı bulunmaktadır. Bu sömürü sistemine dayalı egemenlik düzeni, İslam dünyası üzerine çöreklenince "geri kalmışlık" olgusu belirmeye başlanmıştır.

Max Weber, Batı toplumlarının gelişimini ve kapitalizmi onaylamak amacıyla bu sömürü olgusunu pek dikkate almamış ve Batının gelişimini açıklayıcı bir model olarak Protestanlık yaklaşımını ileri sürmüştür.

İslamın da Protestanlığa özgü modelinin kavramsal çerçevesinden etkilenerek akıl dini olduğu, kazancı kutsadığı, öte dünyacı eğilimlerle hep beslenen tasavvufu ve tevekkülü reddettiği vs. söylenir. Böylece "Protestanlık ahlakı" kuramıyla yapılan bir okuma biçimiyle İslam dininin bir çok coşkusal ve duygusal içerikleri boşaltılır. Oysa İslam dini doğu toplumu koşullarında ve tarihsel ilişkilerinde uygulanmıştır. Kendi referans sistemleri üzerine konumlanarak buna göre bir dünya tasavvuru geliştirmiştir. İslam dinini kendi medeniyet birikimine dayalı olarak ele almadan, Batı kuramlarından biri olan Protestanlık modeliyle incelemeye yönelmek bir çok yanlışlıklara kapı aralayabilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aron,R.(1986) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Ankara:İş Bankası Yayınları

Berger,P.(1990*) The Sacred Conopy:Element of a Sociological Theory of Religion,* New York: Anchor Books

Ersoy, M.A.(1979) Safahat, İstanbul

Hamilton,M.B.(1995), *The Sociology of Religion*, London:Routledge

Gökberk,M.(1985)*Felsefe Tarihi*,İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları

Günaltay, Ş.(1999) *Zulmetten Nura*,Haz:Musa Alak, İstanbul: Furkan Yayınları

Jaschke,G.(1972) *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Ankara:Bilgi Yayınevi

Sezer,B.(1981) *Toplum Farklılaşması ve Din Olayı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Turner, S.B.(1991)*Max Weber ve İslam*, Ankara: Vadi Yayınları

Ülgener,S.(1981) *Zihniyet ve Din*, İstanbul:Der Yayınları

----------(1984) *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara

Ülken, H.Z.(1992) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları

Weber,M.(1988) *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul: Hürriyet Doğan Yayınları

----------(1985) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, İstanbul: Hil Yayınları

Makaleler

Ünaltay, A.(1988)"Türkiye'de Din Devlet İlişkisinin Tarihsel Boyutu", iç., *Kitap Dergisi*, İstanbul, ss.13

Renan,E.(1946) "İslam ve Bilim" İç., *Nutuklar ve Konferanslar*, Ankara: Milli Bakanlığı Yayını, ss.183-206

EKONOMİK BÜYÜMEYİ ETKİLEYEN BİR FAKTÖR OLARAK BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ: GELİŞMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ VE TÜRKİYE'NİN DURUMU

Ahmet KARAASLAN[*]
Fatih ÇELEBİOĞLU[**]

Özet: Sanayi Devrimi, 18. yüzyılda, ekonomik ve siyasal yapılardaki köklü değişimin de etkisi ile tarım toplumunu sanayi toplumuna dönüştürmüştür. Günümüzde ise sanayi toplumunun enformasyon toplumuna dönüştürülmesinde anahtar kavram, bilişim teknolojileridir. Bilişim Teknolojileri, enformasyonun üretilmesi, işlenmesi, iletilmesi ve kullanılmasında sağladığı kolaylıklarla bilgi ekonomisinin temel dinamik gücünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada, bilişim teknolojileri ve ekonomik büyüme ilişkisi, gelişmiş ülkeler ve Türkiye açısından ampirik olarak ele alınmaktadır. Bilişim teknolojilerinin üretiminden, kullanımından ve verimlilik üzerindeki etkilerinden ekonomik büyümeye katkıları, G-7 ülkeleri ve Finlandiya'da yapılan çalışmalardan hareketle, Türkiye'de de test edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Bilgi Toplumu, Bilişim Teknolojileri, Verimlilik, Gelişmiş Ülkeler

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (ICT) AS A FACTOR EFFECTING THE ECONOMIC GROWTH: SAMPLES OF DEVELOPED COUNTRIES AND THE POSITION OF TURKEY

Abstract: Industrial revolution, along with the impact of radical changes in the economic and political structures, changed agricultural society into an industrial society in the 18th century. Nowadays, the key concept in the transformation of industrial society into a information society is the information and communication technologies(ICTs). ICTs from the basic dynamic power together with the facilities it provides to the production, process, transmitting, and utilization of information. In this study, ICTs and economic growth relationship is dealt empirically both for Turkey and developed countries. From the production and usage of ICTs, their impacts on the productivity and its contribution to growth are also tested in Turkey from the studies done in G-7 countries and Finland.

Key Words: Economic Growth, Information Society, Information and Communication Technologies, Productivity, Developed Countries

1. GİRİŞ

Sanayi toplumunun ve ekonomisinin oluşumunda buhar makinesinin icadı ile başlayan sanayi devriminin oynadığı rol, günümüzde bilgi toplumu ve bilgi ekonomisinin oluşması ve gelişmesinde bilişim teknolojileri tarafından yerine getirilmektedir. 1950'li yıllardan itibaren bilgi ve iletişim

[*] Prof. Dr, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü Öğretim Üyesi
[**] Arş. Grv. Dr, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler, gelişmiş ülkeleri birer bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi haline dönüştürmektedir. Bilişim teknolojileri (information and communication technologies - ICT), sanayi devriminin toplumsal ve ekonomik yaşamı dönüştürme hızından daha büyük bir hızla, günümüz ekonomilerini ve toplumlarını bilgi toplumu ve ekonomisi haline dönüştürmektedir.

Bilişim teknolojileri, bilginin toplanmasını, işlenmesini, saklanmasını ve gerektiğinde herhangi bir yere iletilmesi ya da herhangi bir yerden erişilmesini elektronik, optik vb. tekniklerle otomatik olarak sağlayan teknolojiler bütünüdür(Akın, 2001, s.121).

Bilişim teknolojileri iki önemli fonksiyona sahiptir. Bunlardan birincisi; yeni mal ve hizmetlerin üretilmesinde ve elde edilmesinde yeni imkanlar sunmaktadır. Bugün pek çok insan cep hesap makineleri, elektronik saat, kişisel bilgisayar (PC), video, müzik seti, radyo, televizyona sahiptir. Bunların yanında, internet bankacılığı ve telefon bankacılığı, sanal ve tele alışveriş, elektronik posta, telekonferans ve bilgi edinme amacıyla internet kullanımı hızla yaygınlaşmaktadır. İkinci olarak, bilişim teknolojileri verimlilik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bir taraftan ürünlerin fiyatları düşerken diğer taraftan hız ve etkinlikleri artmaktadır(Bozkurt, 1997, ss.29-30).

Bilişim teknolojileri, hızla bireylerin günlük yaşamının bir parçası haline gelmekte ve iletişim, eğlence, eğitim gibi alanlarda da kullanılmaktadır. 1990'lı yıllar, toplam yatırım ve tüketimde bilişim teknolojilerine düşen payda tahmin edilemeyen bir yükselişe ve ardından bilişim teknolojilerinin yardımıyla pek çok ülkede ekonomik büyüme ve verimlilik artışlarına tanıklık etmiştir(SPO, 2004, p.79).

Bilişim teknolojileri ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların temel hipotezi, bu teknolojilerin üretiminin, kullanımının ve bu sektörde yaşanan verimlilik artışlarının ekonomik büyümeye pozitif katkı sağladığı şeklindedir.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı; gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalardan hareketle, Türkiye'de bilişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye katkısının var olup olmadığının test edilmesi ve elde edilen bulguları kullanarak gelişmiş ülkelerle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmasıdır.

2. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE KATKISI

2.1. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Bilişim teknolojileri hayatın hemen her alanında yaygınlaşmaktadır. Günlük hayatın bir parçası olan bu teknolojilerin ekonomik yaşamı etkilememesi düşünülemez. Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde, bilişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok çalışma* gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların çoğunlukla gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilmesinin temel sebebi, bu ülkelerde bilişim teknolojisi altyapısının gelişmiş olması ve buna bağlı olarak bilişim teknolojisi verilerinin elde edilebilir olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise henüz yeterli veri üretilmemektedir.

Bilişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkinliği konusunda ilk çalışmaların ABD'de yapılmasında, bu ülkedeki veri zenginliği yanında, ABD'nin ekonomik büyümesine ilişkin 1990'lı yılların beklenmeyen gelişmeleri etkili olmuştur. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ABD ekonomisinde gerçekleşen büyüme ve verimlilik artışları, bilişim teknolojileri ile izah edilmektedir.

Son yıllarda ABD ekonomisinin performansı dikkate değerdir. 1995-1999 yıllarında, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) yıllık yüzde 4 civarında yükselmiştir. Bu hızlı gelişme, tarım dışı ticari sektörde saat başına çıktıdaki yıllık yüzde 2,5'tan fazla emek verimliliği büyümesindeki yansıma ile desteklenmiştir. Öyle ki, bu gelişme son 25 yıldaki ortalama artışın yaklaşık iki katıdır(Oliner and Sichel, 2000, p.3). Bu gelişmelerin sebepleri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Ekonomik büyüme ve verimlilik konularındaki araştırmaların sonuçları özellikle 1990'lı yıllarda ABD ekonomisinin büyümesinin temelinde bilişim teknolojileri olduğu noktasına odaklanmaktadır.

---

* Bu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Antonelli (2003), Ark (2002), Armstrong, Harchaoui, Jackson and Tarkhani (2002), Bassanini, Scarpeta and Visco (2000), Boucekkine and Croix (2003), Colecchia and Schreyer (2002), Fernald and Ramnath (2004), Forestier, Grace and Kenny (2002), Jalava and Pohjola (2002), Jorgenson and Stiroh (2000), Meng and Li (2002), Oliner and Sichel (2000), Oliner, Sichel, Triplett and Gordon (1994), Oulton (2001), Piatkowski (2003), Pohjola (2002), Schreyer (2000), Singh (2003), Stiroh (2002), Wang (1999), Wong (2002).

Bilişim teknolojilerinin üretim ve kullanımında dünya lideri olan ABD'de bilişim teknolojisi yatırımları, 1970'lerin ortasından itibaren hızlı bir artış göstermesine rağmen, 1990'ların ortasına kadar toplam verimlilik artışı yavaş kalmıştır. Ancak özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ABD ekonomisinin güçlü performansını açıklamaya yönelik çalışmalar, ABD ekonomisinin bilgi ekonomisi haline geldiğini, bilişim teknolojilerine bağlı olarak da verimlilik göstergelerinin hızlı bir şekilde arttığını ortaya çıkarmıştır. Gerçektende emek verimliliğinin büyüme oranı, 1990'larda ikiye katlanmıştır(Jalava and Pohjola, 2002, pp.189-190). Ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden birisinin emek verimliliği olduğu düşünüldüğünde bu gelişmenin ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

Bilişim teknolojisi devriminin tanımlanan özellikleri, bilişim teknolojisi ekipmanları (donanım) ve yazılımlarının kalitesindeki hızlı gelişmeler ve buna paralel olarak fiyatlarındaki hızlı düşüştür. Örneğin, ABD'de 1960-1995 yıllarında bilgisayar fiyatları yıllık %18 düşerken, 1995-1998'de %28 düşmüştür. Karlarını maksimize eden firmalar, bilişim teknolojisi donanımları ve yazılımlarını, diğer sermaye ekipmanları ve yapılarına ikame ederek göreceli fiyatlardaki değişime karşılık vermişlerdir. Yatırımların daha büyük bir bölümü, göreceli olarak içinde yüksek marjinal ürünleri barındıran varlıklara yapılmış ve bu ürünlere yönelik toplam sermaye akışı artmıştır. Sermaye yoğunluğundaki bu artış, bilişim teknolojileri kullanan endüstrilerde emek verimliliğini yükseltmektedir(Jalava and Pohjola, 2002, p.190). ABD'de 1995-1999 arasında bilgisayar ve ilgili donanımlardaki ticari yatırımlar, dört kattan daha fazla artmıştır(Oliner and Sichel, 2000, p.3). Bu gelişmeler, aynı dönemde ABD'de ekonomik büyümenin açıklanmasında önemli birer unsur olarak kullanılmaktadır.

Hızlı teknolojik ilerleme, bilişim teknolojilerini kullanan endüstrilerdeki verimlilik artışlarının yanında, bilişim teknolojisi üreten endüstrilerdeki verimliliği de yükseltmektedir. Sonuç olarak, toplam verimlilik düzeyine de katkısı artmaktadır. Sanayi üretimine dayanan ekonomik yapıdan bilgi ekonomisine dönüşümün yaşandığı gözlenmektedir. Böylelikle bilişim teknolojileri tabanında şekillenen ekonomik yapının, teorinin temel prensipleri kullanılarak anlaşılması kolaylaşmaktadır. Ancak sorun, ampirik tarafta yatmaktadır. (Jalava and Pohjola, 2002, p.190) Ampirik çalışmalarda, çoğunlukla gelişmiş ülkeler ele alınmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde bilişim teknolojileri üretimi ve kullanımı henüz yeterli düzeylerde değildir. Dolayısıyla bu ülkeleri konu alan ampirik çalışmalar yapılabilmesi için gerekli veriler ya hiç üretilmemekte ya da yetersiz kalmaktadır.

2.2. ANALİTİK ÇERÇEVE

Gelişmiş ülke ekonomilerini konu edinen pek çok çalışma, bilişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerine etkisini benzer yöntemlerle hesaplama amacını taşımaktadır. Bu çalışmaların pek çoğu Oliner-Sichel (1994, 2000) ve Jorgenson-Stiroh (2000) tarafından yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Ayrıca baz alınan diğer bir çalışma da dokuz OECD ülkesinin durumunu inceleyen Colecchia-Schreyer (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. Finlandiya'yı ele alan Jalava-Pohjola (2002) çalışması da önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Oliner-Sichel (1994, 2000) ve Jorgenson-Stiroh (2000) tarafından yapılan çalışmalarda bilişim teknolojileri, donanım, yazılım ve iletişim ekipmanları başlıkları altında ayrıştırılarak, daha derinlemesine analizlere girilmiştir. Ancak Colecchia-Schreyer (2002) ve Jalava-Pohjola (2002)'nın ampirik çalışmalarında, bilişim teknolojileri bir bütün olarak ele alınmakta, daha az ayrıntıya yer verilmektedir.

Bilişim teknolojileri alanında veri üretme konusunda yetersiz kalan ülkelerin ele alındığı ampirik çalışmalarda, Jorgenson-Stirioh ve Oline-Sichel türü uygulamalar yapmak hemen hemen imkansızdır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde daha az ayrıntıya yer veren bir yaklaşımın tercih edilmesi gerekmektedir.

Colecchia-Schreyer (2002), Jalava-Pohjola (2002), Jorgenson-Stiroh (2000) ve Oliner-Sichel (1994, 2000) çalışmaları ışığında bilişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye katkısı şöyle hesaplanmaktadır:

Çalışmanın bu bölümünde Robert Solow (1957)'un öncülüğünü yaptığı Neoklasik yaklaşım kullanılmaktadır.

Bilişim teknolojileri (Information and Communication Technologies-ICT), hem ICT üreten endüstrilerin çıktısı, hem de ICT kullanan endüstrilerin girdisi konumundadır. Buna göre ICT'nin ekonomik büyümeye katkısını hesaplamak için aşağıdaki formda üretim fonksiyonu ifade etmek, konunun açıklanmasına yardımcı olacaktır:

$$Y\left(Y_{ICT(t)}, Y_{O(t)}\right) = A_{(t)} F\left(K_{ICT(t)}, K_{O(t)}, L_{(t)}\right) \qquad (1)$$

Denklemde yer alan değişkenlerin tanımları şöyledir: (t) zamanı ifade etmektedir. Toplam üretimi (GSYİH) gösteren Y, diğer üretim (Y_o) ve ICT mal ve hizmetlerinin (Y_{ICT}) bileşiminden oluşmaktadır. Bu çıktılar; ICT

sermaye stoku (K_{ICT}), ICT dışı sermaye stoku (K_o) ve emek (L) girdisinden oluşmaktadır.

$$\hat{Y} = w_{ICT}\hat{Y}_{ICT} + w_O\hat{Y}_O = v_{ICT}\hat{K}_{ICT} + v_O\hat{K}_O + v_L\hat{L} + \hat{A} \quad (2)$$

Teknolojik düzey ya da Çoklu Faktör Verimliliği (MFP) burada Hicks Nötr* durumunda ya da A parametresi ile çıktıyı büyüten formda gösterilmektedir. Üretimde ölçeğe göre sabit getiri olduğu, ürün ve faktör piyasalarının rekabetçi olduğu varsayılmaktadır. Büyüme hesabı, MFP'ndeki büyüme ve ağırlıklandırılmış girdi paylarının toplamı olarak çıktının büyümesinin payını vermektedir.

(^) sembolü, değişim oranını göstermektedir. Kolaylık sağlanması açısından zamanı belirten "t" ifadesi denklemde gösterilmemiştir. W_{ICT} ve W_O ağırlıkları, ICT ve diğer üretimin nominal çıktı paylarını göstermektedir. Bu değerlerin toplamı bire eşittir. V_{ICT}, V_O ve V_L ağırlıklarının toplamı da bire eşittir ve ICT sermayesi, ICT dışı sermaye ve emeğin göreceli olarak nominal gelir paylarını göstermektedir.

(2) numaralı dengeden ICT'nin ekonomik büyümeye etkisi üç yolla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunlar aşağıda açıklanmaktadır:

2.2.1. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÜRETİMİNİN BÜYÜMEYE KATKISI

ICT mal ve hizmetlerinin üretimi, bir ekonomide direkt olarak toplam üretime (GSYİH) katkı yapar. Bu katkı (2 numaralı dengede $W_{ICT}Y_{ICT}$), ICT üretimin büyüme oranı ve ICT'nin nominal çıktı payının çarpılması ile hesaplanır.

ICT endüstrisi, ekonominin geri kalanından daha hızlı büyüdüğünde, bu endüstrinin toplam üretim içindeki payı artmaktadır.

2.2.2. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMININ BÜYÜMEYE KATKISI

ICT sermayesinin, diğer mal ve hizmetlerin üretiminde bir girdi olarak kullanılması, ekonomik büyümeye önemli bir katkı yapabilir. ICT kullanımından sağlanan katkıların toplamının, ICT sektörünün üretiminden elde edilen katkılardan daha büyük olması mümkündür. Oliner-Sichel

* Üretim fonksiyonunda "Hicks-Nötr" teknoloji diye bilinen durum, AF(K, L)'yi ifade eder. Diğer ihtimaller; "işgücü artışlı" teknoloji değişkeni olarak bilenen "Harrod-Nötr" durumunu gösteren F(K, AL) ve "sermaye artışlı" ya da "Solow-Nötr" teknoloji diye bilinen F(AK, L)'dir.

(2000)'e göre, ABD'deki son dönem verimlilik yükselişlerinin yarısı, tüm ekonomideki çıktı üretiminde ICT sermayesinin kullanımının artmasından kaynaklandığını tahmin edilmektedir. Oysa emek verimliliğinin yükselişinin %25'e yakını ICT endüstrisindeki MFP gelişmelerinden kaynaklanmaktadır. ICT kullanımının büyümeye katkısını tahmin etmenin yolu, firma yatırımında sermaye malının spesifik bir tipi olarak ICT'yi ele almak ve üretim çıktısına emek ile birlikte olduğu kadar sermayenin diğer türleri ile birleştirmektir. (2) numaralı dengede görüldüğü gibi, her bir girdinin büyümeye katkısı, nominal gelirde onun payını gösteren bir katsayı ile onun değişim oranını ağırlıklandırma yoluyla sağlanır. ICT'nin katkısı böylece $V_{ICT}K_{ICT}$ şeklinde hesaplanmaktadır.

2.2.3. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ENDÜSTRİSİNDE VERİMLİLİK ARTIŞLARININ BÜYÜMEYE KATKISI

ICT'nin ekonomik büyümeyi arttırmasının üçüncü yolu, ICT endüstrisinin MFP üzerine etkisinden kaynaklanmaktadır. Eğer ICT üretiminin hızlı büyümesi, bu endüstrilerdeki etkinlik ve verimlilik kazançlarına dayanıyorsa, makro düzeyde de verimlilik büyümesine benzer katkılar gerçekleşir. Örneğin, bilgisayar donanımının üretimindeki gelişmeler, 1990'ların ortasından beri ABD'de meydana gelen emek verimliliğindeki tüm artış için hesaplanır. ICT üretiminin verimlilik etkisi doğrudan (2) numaralı dengeden hesaplanamaz. MFP'de teknolojik değişimin neden olduğu bir artışı yorumlamak önemli bir sorundur. Teknoloji dışı diğer faktörler de "artık" olarak ifade edilen yapının içinde toplanacaktır. Bunlar arasında etkinlik, ölçek, konjonktürel faktörler ve ölçüm hatalarındaki değişimler gibi faktörler vardır.

ICT kullanımından ve MFP ilerlemesinden emek verimliliğinin büyümeye katkısını hesaplamak için; $H_{(t)}$ ile çalışılan saati ve $Y_{(t)} / H_{(t)}$ ile emek verimliliği ifade edildiğinde, temel büyüme hesabı olan (2) numaralı denge aşağıdaki gibi yeniden düzenlenir:

Çalışılan saat başına çıktının elde edilebilmesi için denge (2)'nin her iki tarafı çalışılan saate ($H_{(t)}$) bölünür.

$$\frac{Y}{H} = v_{ICT}\left(\frac{K_{ICT}}{H}\right) + v_O\left(\frac{K_O}{H}\right) + v_L\left(\frac{L}{H}\right) + A$$

ve daha sonra her iki taraftaki değişkenlerin logaritması alınır:

Logaritmanın [$\log_a (m/n) = \log_a m - \log_a n$] özelliğinden dolayı denklem,

$$\hat{Y} - \hat{H} = v_{ICT}(\hat{K}_{ICT} - \hat{H}) + v_O(\hat{K}_O - \hat{H}) + v_L(\hat{L} - \hat{H}) + \hat{A} \qquad (3)$$

haline dönüşür.

Burada görülmektedir ki, emek verimliliğinin dört kaynağı bulunmaktadır. Bunlar;

- ICT sermayesinin derinleşmesidir. Diğer bir ifade ile, çalışılan saat başına ICT sermaye stokundaki artış,

- ICT dışı sermayenin derinleşmesi,

- Emek girdisinin büyüme oranı ve çalışılan saat arasındaki fark olarak tanımlanan emek kalitesindeki ilerlemeler,

- MFP'ndeki genel artışlardır.

Denge (2) ve (3), ICT sermayesinin kullanımından özel ve sosyal getiri oranlarının birbirine eşit olduğu varsayımına dayanır. Fakat bunlar aynı zamanda, ICT'nin pozitif dışsallıklar oluşturduğu durumda da uygulanabilir. Yukarıda yansıtılan faydalar, ölçülen gelir paylarının içinde değildir. Bununla birlikte, direkt olarak incelenebilirler. Fakat MFP artığı, Â tarafından tutulacaktır. Sonuç olarak, eğer MFP'deki bir artış ölçülemiyorsa, böyle dışsallıkların var olduğunu beklemek için sebep yoktur. Eğer olsaydı bile problem, ICT kullanımından ortaya çıkan dışsallıklar ile birleşmelerinden çok, diğer faktörlerden kaynaklanabilir.

Yukarıda tanımlanan büyüme hesabı tekniği, sermaye girdisinin homojen olmadığı ve heterojen varlıklardan oluştuğu gerçeği içinde uygulanabilir. Yeni bir ICT ekipmanına harcanan bir dolar, yeni bir binaya harcanan bir dolardan periyot başına daha verimli hizmet sağlayabilir. Varlıkların herhangi bir türü için geçmiş yatırımların kümülatif stoklarından verimli hizmetlerin bir akışı vardır. Bu akışlar genel olarak direkt ölçülemez, yaklaşık olmak zorundadır. Büyüme hesabındaki standart varsayımdır ki, her bir başarılı dönemden sonra varlık stoklarına oranlanan servis akımları standart etkinlik birimleri içinde değiştirilir. Hesaplanan sermaye stoku, varlığın veri tipinin "verimlilik stoku" olarak ifade edilir. Büyüme hesabı için tahsis edilen ölçümdür, çünkü veri zaman periyodunda varolan stokun gelir oluşturma kapasitesini ölçer. Bu kavram, kullanımda varlıkların cari piyasa değerini ölçen "zenginlik stokun"dan farklıdır.

Toplam sermaye stoku akışı, varlık belirleme kullanıcı maliyetleri ya da her bir heterojen varlık ağırlığına ve onlar arasındaki ikamenin hesaplanmasına dönük kira fiyatları ile tahmin edilebilir. Rekabet piyasaları ve denge koşulları altında, kullanıcı maliyetleri, farklı varlıkların marjinal verimliliğini yansıtır. Onlar böylece, yatırımların ve sermaye değişimlerinin oluşturduğu heterojen yatırımların verimli katkısında birleşmiş farklılıklara

bir anlam katar. Örneğin; firmalar diğer sermaye ekipmanlarının ikame edilmesi ve ICT ekipmanlarına yönelme ile hızla düşen ICT fiyatlarına karşılık verdiğinde, yatırımların daha büyük bir bölümü, göreceli olarak yüksek marjinal ürünlerle birlikte varlıkların içinde olacaktır. Böylece toplam sermaye stoku akımı artacaktır. Bu aynı zamanda, sermayenin kalitesinde bir artış olarak yorumlanır.

ICT sermaye stokunun kullanıcı maliyeti, aynı zamanda ICT sermayesine düşen nominal gelir payı tahmininde de gerekli olacaktır. Ücret payından farklı olarak, gelir istatistiklerinde doğrudan hesaplanamaz. Kullanıcı maliyeti şöyle bulunur:

$$r_{ICT} = p_{ICT}(i + d_{ICT} - \hat{p}_{ICT}) \qquad (4)$$

Yukarıdaki denklemde;

$P_{ICT;}$ yeni sermaye malına sahip olmanın bedeli (fiyatı),

$\hat{p}_{ICT}$; yeni ICT sermaye malına sahip olma bedelinin değişim oranı,

i ; içsel getiri oranı,

d_{ICT}; ekonomik aşınma(amortisman)dır.

ICT sermayesinin gelir payı, $r_{ICT}S_{ICT} / p_Y Y$ olarak elde edilir. Burada S_{ICT}; ICT sermayesinin reel zenginlik stokudur ve p_Y ise çıktı fiyatıdır.

3. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE VE TÜRKİYE'DE BİLİŞİM TEKNOLOJİSİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

3.1. GELİŞMİŞ ÜLKELERİNİN DURUMU

Gelişmiş ülkelerin bilişim teknolojileri alanında yaptığı yatırımlar, gerçekleştirdikleri üretim, bu sektörde Ar-Ge harcamalarının yüksekliği ve bu alanda veri üretiminin ulaştığı seviye, ekonometrik çalışmaların yoğun olarak bu ülkelerde gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Bu sebeple bilişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusundaki örnekler ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilmektedir.

Aşağıda bilişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri konusunda gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen bazı örnekler ele alınmaktadır.

3.1.1. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ÜRETİMİNİN BÜYÜMEYE KATKISI

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomi açısından önemini kavramanın en önemli yollarından birisi, ICT üreticilerinin bir ekonominin toplam katma değeri ya da gayri safi yurt içi hasıla içindeki rolünü düşünmekten geçmektedir. OECD'nin 2000 yılında yayınladığı Information Technology Outlook'a göre; OECD ülkelerinde ICT üretimi, cari fiyatlarla toplam gayri safi yurtiçi hasılanın % 2,5 – 4,5 arasında bir değerini oluşturmaktadır. Eğer ICT endüstrisi büyümesi, ekonominin diğer alanlarındaki büyümeden daha hızlı olursa, ICT'nin büyümeye katkısı daha belirgin olabilir. ICT endüstrilerinde güçlü verimlilik artışları nedeniyle hızlı çıktı büyümesi yaşanırsa, makro ekonomik verimliliğe katkılar da artar (Schreyer, 2000, p.6).

Toplam üretim, ICT üretimi ve ICT dışındaki üretim olarak iki bölüme ayrılmak suretiyle, ICT üretiminin, toplam üretim içindeki payı (2 numaralı dengede $W_{ICT}Y_{ICT}$) elde edilmektedir.

Jalava ve Pohjola (2002) tarafından Finlandiya üzerinde yapılan çalışmada, Finlandiya ekonomik büyümesine ICT üretiminin katkısı hesaplanmıştır. Çalışmaya ait veriler Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo 1: Finlandiya'da ICT Üretiminin Çıktı Büyümesine Katkısı (1975-1999)

	1975-1990	1990-1995	1995-1999[a]
Çıktı Büyümesi (%)	3,2	- 0,7	6,0
ICT endüstrisinden katkı (%)	0,3	0,5	2,0
[(a)] Başlangıç tahmini			

Kaynak: JALAVA Jukka and POHJOLA Matti, "Economic Growth in the New Economy: Evidence from Advanced Economies", **Information Economics and Policy 14**, 2002, p.201.

Tablodan da anlaşılabileceği gibi Finlandiya'da ICT üretiminden ekonomik büyümeye katkı 1995-1999 döneminde toplam çıktının üçte birine ulaşmıştır.

3.1.2. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMININ BÜYÜMEYE KATKISI

Bilişim teknolojilerinin kullanımında ekonomik büyümeye katkının hesaplanması konusunda Oliner ve Sichel (2000) tarafından ABD ekonomisi

için yapılan çalışma önemli bir yere sahiptir. 1974-1990, 1991-1995 ve 1996-1999 dönemleri dikkate alınarak yapılan çalışmanın temel özelliklerinden birisi de bilişim teknolojilerini ve çalışmada kullanılan sermaye stoku verilerini üç ayrımda ele almasıdır. Bunlar; yazılım, donanım ve iletişim ekipmanlarıdır. Bu çalışmanın sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Oliner ve Sichel'in çalışmasının verilerine göre bilişim teknolojilerinin büyümeye katkısı sürekli olarak yükselmektedir. Donanımın aldığı pay, yazılım ve iletişim ekipmanlarından daha yüksektir.

Tablo 2: ABD'de Reel Tarım Dışı Ticari Çıktının Büyümeye Katkısı (1974-1999)

	1974-90	1991-95	1996-99
Çıktının Büyüme Oranı	3,06	2,75	4,82
ICT Sermayesinden Katkılar	0,49	0,57	1,10
- Donanım	0,27	0,25	0,63
- Yazılım	0,11	0,25	0,32
- İletişim Ekipmanı	0,11	0,07	0,15

Kaynak: OLINER D. Stephen and SICHEL E. Daniel, "The Resurgence of Growth in the Late 1990s: Is Information Technology the Story", **Journal of Economic Perspectives**, Volume 14, Number 4, Fall 2000, p.10.

Bu konudaki diğer bir çalışma da Collecchia ve Schreyer (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. Dokuz adet OECD ülkesini baz alan çalışmada ICT sermayesinin kullanımından çıktı büyümesine katkılar hesaplanmıştır. Bu çalışmanın diğer bir özelliği, Gelişmiş 7 ülkeyi de kapsamasıdır. Çalışmanın sonuçları Tablo 3'de verilmektedir.

Tabloya bakıldığında hemen her ICT bileşeninde Amerika Birleşik Devletleri'nin ve ardından Avustralya'nın göreceli üstünlüğü fark edilmektedir. 1990'ların ilk yarısında ICT, büyümeye yıllık yüzde 0,2 ve 0,5 arasında katkı yapmaktadır. 1990'ların ikinci yarısında ise bu katkı yüzde 0,3 ve 0,9 arasında bir değere yükselmiştir. Böylece ABD ICT sermayesinin ekonomik büyüme üzerine pozitif etkilerinden yararlanma ve bu etkilerin arttırılması deneyimi konusunda yalnız değildir. Bununla birlikte, en büyük etkiler açık olarak ABD'dedir. ABD'yi Avustralya, Finlandiya ve Kanada takip etmektedir. Dokuz OECD ülkesi düşünüldüğünde, Almanya, İtalya,

Fransa ve Japonya, ICT'nin ekonomik büyümeye en düşük katkı yaptığı ülkelerdir(Colecchia and Schreyer, 2002, p.168).

Tablo 3: Dokuz OECD Ülkesinde ICT'nin Çıktı büyümesine Katkısı (Ticari Sektör)

		Avustralya	Kan.	Finl.[a]	Fra.	Alm.	İta.[a]	Jap.[a]	İng.	AB D
Yıllık	1980-85	3,39	2,66	2,80	1,48	1,13	1,54	3,31	2,59	3,35
Çıktı	1985-90	2,79	2,90	3,42	3,46	2,59	3,04	5,14	3,90	3,31
Büyümesi	1990-95	3,37	1,79	-0,70	0,97	2,22	1,44	1,33	2,12	2,64
Oranı (%)	1995-99	4,72	4,09	5,62	2,60	1,73	1,93	1,10	3,48	4,43
	1995-00	4,62	4,20	..	2,81	2,06	..	...	3,55	4,40
Bilgi ve	1980-85	0,22	0,28	0,14	0,11	0,09	0,11	0,08	0,10	0,36
İletişim	1985-90	0,35	0,27	0,18	0,15	0,13	0,13	0,16	0,20	0,32
Teknolojilerinin	1990-95	0,31	0,21	0,00	0,11	0,16	0,10	0,14	0,13	0,29
Katkısı (%)	1995-99	0,57	0,6	0,11	0,19	0,14	0,12	0,29	0,25	0,61
	1995-00	0,56	0,38	..	0,19	0,15	..	..	0,25	0,62
Yazılımın	1980-85	0,25	0,04	0,04	0,03	0,01	0,02	0,00	0,01	0,07
Katkısı (%)	1985-90	0,16	0,09	0,08	0,05	0,03	0,06	0,02	0,03	0,11
	1990-95	0,16	0,08	0,01	0,02	0,06	0,01	0,00	0,02	0,14
	1995-99	0,21	0,11	0,09	0,08	0,07	0,04	0,00	0,03	0,25
	1995-00	0,23	0,12	..	0,08	0,07	..	..	0,02	0,25
Toplam	1980-00	0,51	0,37	0,16	0,19	0,17	0,15	0,17	0,19	0,54
ICT'nin	1980-85	0,27	0,32	0,18	0,14	0,10	0,13	0,09	0,12	0,44
Katkısı (%)	1985-90	0,51	0,36	0,25	0,21	0,16	0,20	0,18	,023	0,43
	1990-95	0,47	0,28	0,01	0,13	0,22	0,10	0,14	0,15	0,43
	1995-99	0,78	0,47	0,20	0,26	0,21	0,16	0,29	0,28	0,86
	1995-00	0,79	0,51	..	0,27	0,22	..	..	0,27	0,87
Toplam	1980-85	1,63	1,45	0,68	0,69	0,58	0,72	1,01	0,70	1,25
Sermaye	1985-90	1,97	1,25	0,83	0,91	0,80	0,86	1,38	1,10	1,10
Hizmetlerinin	1990-95	1,35	0,72	0,03	0,73	0,99	0,62	1,33	0,74	0,97
Katkısı (%)	1995-99	1,74	1,04	0,15	0,75	0,81	0,82	0,97	1,05	1,69
	1995-00	1,73	1,09	..	0,78	0,83	..	..	1,04	1,71

[(a)] 2000 yılı yerine 1999 değeri kullanılmıştır.

Kaynak: COLECCHIA Alessandra and SCHREYER Paul, "The Contribution of Information and Communication Technologies to Economic Growth in Nine OECD Countries", **OECD Economic Studies No: 34**, 2002/1, p.166.

Jalava ve Pohjola (2002) tarafından gerçekleştirilen ve yukarıda da bahsedilen Finlandiya çalışmasında, ICT kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi de ele alınmıştır. Bu çalışmaya göre Finlandiya'da ICT sermayesi kullanımının ekonomik büyümeye etkisi Tablo 4'de verilmiştir.

Finlandiya ekonomisinde son dönemde ICT sermayesi içinde özellikle donanımın yerinin güçlendiği görülmektedir. Rakamlara göre Finlandiya'da ICT kullanımının çıktı büyümesine katkısı 1990'lı yılların başlarında yüzde

0,4 düzeyinden 1990'lı yılların sonlarında yüzde 0,6 düzeyine çıkmıştır.(Jalava and Pohjola, 2002, p.208)

Tablo 4: Finlandiya'da ICT'nin Reel Çıktı Büyümesine Katkılar, 1975-1999

	1975-1990	1990-1995	1995-1999
Çıktı Büyümesi (%)	3,2	- 0,7	6,0
ICT Sermayesinden Toplam Katkı (%)	0,2	0,4	0,6
- Donanım	0,1	0,2	0,4
- Yazılım	0,1	0,1	0,1
- İletişim Ekipmanı	0,0	0,1	0,1

Kaynak: JALAVA Jukka and POHJOLA Matti, "Economic Growth in the New Economy: Evidence from Advanced Economies", **Information Economics and Policy 14**, 2002, p.205.

3.1.3. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN EMEK VERİMLİLİĞİ VE ÇOKLU FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ

Bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, emek verimliliğini ve çoklu faktör verimliliğini arttırmaktadır. Bilişim teknolojilerinin maliyetlerinde yaşanan düşüşe paralel olarak hız ve kapasitelerindeki artış, bu teknolojileri kullanan kişilerin verimliliklerini arttırırken, teknolojik düzeydeki yükseliş çoklu faktör verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir.

Oliner ve Sichel (2000) tarafından yapılan çalışmada ABD'de bilişim teknolojilerinin emek verimliliği üzerindeki etkisi Tablo 5'de verilmiştir.

Bilişim teknolojileri sermaye emek verimliliğine katkısı hızla büyürken, diğer sermayenin katkısı azalmıştır. Ayrıca ÇFV'nin katkısı da aynı dönemde katlanarak yükselmiştir.

Aynı çalışmada aşağıdaki tabloda verilen Çoklu Faktör Verimliliği rakamlarının hangi sektörlerin ne düzeyde katkısı ile oluştuğu da ifade edilmektedir.

Tablo 5: ABD Tarım Dışı Ticari Sektörde Emek ICT Bileşenlerinin Emek Verimliliğine Katkıları (1974-1999)

	1975-1990	1991-1995	1996-1999
Emek Verimliliğinin Büyüme Oranı [a] (%)	1,37	1,53	2,57
Sermaye Derinleşmesinden Katkı	0,81	0,62	1,10
➢ Bilişim Teknolojisi Sermayesi	0,44	0,51	0,96
- Donanım	0,25	0,23	0,59
- Yazılım	0,09	0,23	0,27
- İletişim Ekipmanı	0,09	0,05	0,10
➢ Diğer Sermaye	0,37	0,11	0,14
Emek Kalitesinin Katkısı	0,22	0,44	0,31
Çoklu Faktör Verimliliğinden Katkı	0,33	0,48	1,16
[(a)]Yıllar için ortalama yıllık logaritmik fark, 100 ile çarpılarak gösterilmiştir.			

Kaynak: OLINER D. Stephen and SICHEL E. Daniel, "The Resurgence of Growth in the Late 1990s: Is Information Technology the Story", **Journal of Economic Perspectives**, Volume 14, Number 4, Fall 2000, p.13.

Tablo 6: ABD'de Tarım Dışı Ticari Çoklu Faktör Verimliliğinde Büyümeye Katkılar (1974-1999)

	1974-1990	1991-1995	1996-1999
MFP'nin Büyüme Oranı [a] (%)	0,33	0,48	1,16
Bilgisayar Sektöründen Katkı	0,12	0,16	0,26
Yarı İletken Sektöründen Katkı	0,08	0,12	0,39
Diğer Tarım Dışı Ticaret	0,13	0,20	0,50

Kaynak: OLINER D. Stephen and SICHEL E. Daniel, "The Resurgence of Growth in the Late 1990s: Is Information Technology the Story", **Journal of Economic Perspectives**, Volume 14, Number 4, Fall 2000, p.17.

Bilişim sektörünün temelini oluşturan bilgisayar ve yarı iletkenlerin ÇFV büyümesine katkısı hızla yükselmektedir.

Jalava ve Pohjola tarafından gerçekleştirilen çalışmada da emek verimliliğini etkileyen bileşenlerin katkılarının boyutları araştırılmıştır. Finlandiya'da emek verimliliğine katkılar Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7: Finlandiya'da Emek Verimliliğine Katkılar (1975-1999)

	1975-1990	1990-1995	1995-1999
Emek Verimliliğinin Büyüme Oranı (%)	3,7	3,9	3,5
ICT Sermayesinden Katkılar	0,3	0,6	0,5
➢ Donanım	0,1	0,3	0,4
➢ Yazılım	0,1	0,2	0,1
➢ İletişim Ekipmanı	0,0	0,1	0,1
ICT Dışı Sermaye	1,0	0,7	- 1,3
Emek Kalitesi	0,2	0,2	0,3
Çoklu Faktör Verimliliği	2,2	2,3	4,2
Not: Yuvarlamalardan dolayı bazı detayların toplamı, üst değere eşit olmayabilir.			

Kaynak: JALAVA Jukka and POHJOLA Matti, "Economic Growth in the New Economy: Evidence from Advanced Economies", **Information Economics and Policy 14**, 2002, p.206.

Finlandiya'da ÇFV'nin emek verimliliğine katkısı 1995-1999 döneminde katlanarak artmış ve 4,2 düzeyine ulaşmıştır. Yapılan çalışmada ayrıca ABD ve Finlandiya arasında bir karşılaştırmaya da yer verilmektedir. Bu karşılaştırma emek verimliliğinin kaynakları hakkındadır. ABD'de ICT sermayesinin katkısı pozitifken, Finlandiya'da etki yoktur. Ancak çoklu faktör verimliliğinin etkisi Finlandiya'da, ABD'ye göre daha büyüktür.

Tablo 8: 1990'ların İkinci Yarısında Emek Verimliliği Büyüme Oranlarındaki Değişimin Kaynakları (ABD ve Finlandiya)

	Finlandiya	ABD
1995-1999 ve 1990-1995 Aralıklarında Emek Verimliliğinin Ortalama Büyüme Oranındaki Değişim	- 0,4	1,0
Sermaye Derinleşmesi	- 2,1	0,5
➢ ICT Sermayesi	0,0	0,5
➢ Diğer Sermaye	- 2,1	0,0
Emek Kalitesi	0,0	- 0,1
Çoklu Faktör Verimliliği	1,8	0,7
Not: Yuvarlamalardan dolayı bazı detayların toplamı, üst değere eşit olmayabilir.		

Kaynak: JALAVA Jukka and POHJOLA Matti, "Economic Growth in the New Economy: Evidence from Advanced Economies", **Information Economics and Policy 14**, 2002, p.206.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi ABD ve Finlandiya'da bilişim teknolojilerinin çoklu faktör verimliliğine katkısı pozitiftir.

3.2. TÜRKİYE'DE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Türkiye'de bilişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması çok yenidir. PC'lerin ve internetin yaygınlaşması, 1990'ların sonlarında gerçekleşmiştir. 2000 yılların başları ise bu pazarın hızla geliştiği zamanlar olmaktadır. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşması göreceli olarak daha eskiye dayanmaktadır. Ancak yine de gelişmiş ülkelerden oldukça geç bir adaptasyondan bahsedilebilir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimi ise son bir iki yılda gündeme gelmiştir. Üretim alanında sektör henüz emekleme dönemindedir. Bilgi ve iletişim teknolojisi üretimi, ürün bileşenlerinin üretici ülkelerden satın alınarak Türkiye'de montaj yapılmasına dayanmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerle Türkiye'de bilişim teknolojileri hakkında veriye ulaşmak oldukça zor olmaktadır. Çünkü henüz bu alanda yeterli veri üretilmemektedir. Bu durum, özel araştırma kurumlarının yanında Devlet İstatistik Enstitüsü'nde de farklı değildir. Devlet İstatistik Enstitüsü 2004 yılı itibariyle sadece bilişim teknolojileri üretim ve satış değerlerine ait verileri tutmaktadır. Bilişim teknolojileri alanında daha ayrıntılı verilerin üretimine ise 2005 yılından itibaren geçilecektir.

Devlet İstatistik Enstitüsü haricinde veri elde etmek için OECD, Dünya Bankası, IMF, Birleşmiş Milletler, EITO ve IDC gibi uluslararası kuruluşlarla görüşülmüştür. Türkiye hakkındaki en güçlü uluslararası veri kaynağı OECD'nin istatistik portalıdır. Adı geçen kuruluşlardan ve bu kuruluşların yayınlarından elde edilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Türkiye'nin bilişim teknolojileri hakkındaki veriler çoğunlukla yıllıktır ve çoğunlukla 1990'ların sonlarından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bunun nedeni de yukarıda açıklandığı gibi Türkiye'nin bilişim teknolojilerinin üretimi ve kullanımı konusundaki yetersizliğidir.

3.2.1. TÜRKİYE'DE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÜRETİMİNİN BÜYÜMEYE KATKISI

Türkiye'de bilişim teknolojileri üretiminin çok düşük olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak elde edilen verilere bakıldığında durumun vahameti daha açık olarak görülmektedir.

2001-2004 dönemine ait üçer aylık bilgi teknolojileri üretim verileri, Devlet İstatistik Enstitüsü'nden temin edilmiştir. GSYİH, cari fiyatlarla üretim yöntemine göre hesaplanmıştır. Bilgi teknolojileri üretimi verileri, sadece özel imalat sanayiini dikkate almakta, kamu sektörü kapsama dahil edilmemektedir. Ayrıca veriler incelendiğinde bilgi teknolojileri donanımı

kapsamına giren otomatik bilgi işlem makineleri, dijital bilgi işlem makineleri, yazıcılar, klavyeler ve okuyucular (scanner), monitörler, diğer giriş /çıkış birimleri (mouse ve plotterler dahil) ve bilgi işlem, kelime işlem ve diğer büro makinelerinin parça ve aksesuarları gibi başlıklar bulunmasına rağmen, bu bileşenlerin sadece otomatik bilgi işlem makineleri alanında üretim olduğu görülmektedir.

Donanımların diğer alt başlıklarında ve bilgi teknolojilerinin yazılım alanında herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu durum Türkiye'de bilişim teknolojileri üretiminin ne kadar zayıf olduğunun en temel kanıtıdır.

Tablo 9'dan da anlaşılacağı gibi Türkiye'de bilişim teknolojileri üretiminin toplam üretim içindeki payı oldukça düşüktür. 2003'ün son çeyreğinden itibaren genel makro ekonomik iyileşmeye paralel olarak önemli bir üretim artışı görülmekle birlikte, bunun yetersizliği açıkça görülmektedir

Tablo 9: Türkiye'de Bilişim Teknolojileri Üretimi ve Toplam Üretim İçindeki Payı

DÖNEM	GSYİH (Milyar TL)	Bilgi Teknolojisi Üretimi (Bin TL)	Bilgi Teknolojisi Üretiminin Toplam Üretimdeki Payı
2001Q1	25.154.409	10.702.619	0,0000004255
2001Q2	38.797.741	8.272.750	0,0000002132
2001Q3	58.997.667	6.574.524	0,0000001114
2001Q4	55.462.622	8.268.947	0,0000001491
2002Q1	49.636.094	14.424.443	0,0000002906
2002Q2	57.318.212	20.049.752	0,0000003498
2002Q3	87.550.792	16.764.837	0,0000001915
2002Q4	83.068.959	18.374.535	0,0000002212
2003Q1	69.004.084	20.691.031	0,0000002999
2003Q2	79.504.419	33.500.514	0,0000004214
2003Q3	113.569.258	25.885.759	0,0000002279
2003Q4	97.685.165	47.809.301	0,0000004894
2004Q1	79.919.797	56.724.839	0,0000007098

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü'nden temin edilmiştir.

Bilgi teknolojileri üretimine iletişim teknolojileri üretimi de eklendiğinde üretim rakamları biraz yükselmektedir. Tablo 10'da Türkiye'nin 1995-1999

yıllarında bilgi ve iletişim teknolojileri üretiminin toplam üretim içindeki payı görülmektedir.

Tablo 10: 1995-1999 Yıllarında Türkiye'de Bilgi ve İletişim Teknolojileri Üretiminin Toplam Üretim İçindeki Payı

YIL	GSYİH (Milyar TL)	Bilişim T. Üretimi (Milyon TL)	Bilişim T. Üretimi /GSYİH
1995	7.762.456	122.520.416	0,0157
1996	14.772.110	204.440.596	0,0138
1997	28.835.883	380.302.531	0,0131
1998	52.224.945	752.400.251	0,0144
1999	77.374.801	1.289.565.976	0,0166

Kaynak: Measuring The Information Economy – ICT Sector Data - Turkey, OECD, 2002.

Buradaki oranların %1 civarında ve Tablo 9'da görülen değerlerden daha büyük olmasının nedeni, bilgi teknolojileri yanında Türkiye'de daha önce üretimine başlanan iletişim teknolojilerinin de üretim değerlerine dahil olmasıdır.

3.2.2. TÜRKİYE'DE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMININ EKONOMİK BÜYÜMEYE VE VERİMLİLİK ARTIŞINA KATKISI

Türkiye'de bilişim teknolojileri kullanımının üretiminden daha yaygın ve daha eskiye dayandığı bilinmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaşan bilgisayarlar ve iletişim ekipmanları, 1990'lı yılların sonlarından itibaren kurumlardan sonra evlerde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak bilişim teknolojileri kullanımı konusunda veri üretimi bu kadar hızlı değildir.

Bilişim teknolojilerinin kullanımından ekonomik büyümeye katkıları hesaplamak için "sermaye stoku" değerleri kullanılmaktadır. Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından üretilen veriler içinde "sermaye stoku" kavramına en yakın tanım olarak "sabit sermaye yatırımları" kullanılmaktadır. Ancak Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinde, sabit sermaye yatırımları içinde bilişim teknolojileri alt hesabı tutulmamaktadır. Bu nedenle verilerin temin edilmesinde önemli sorunlarla karşılaşılmıştır.

OECD'nin "Measuring The Information Economy 2002- ICT Sector Data" isimli yayınına ulaşılmıştır. Bu yayında Türkiye hakkındaki veriler, 1995-1999 yıllarını kapsamakta ve yıllık olarak verilmektedir. Bu yayından 1995-1999 yıllarına ait bilişim teknolojileri toplam sabit sermaye yatırımları

(GFCF - Gross Fixed Capital Formation) verileri elde edilmiştir. 2000 yılı ve sonrasına ait Türkiye'nin bilişim teknolojileri GFCF değerleri yayınlanmamıştır. Türkiye'de ise DİE, bilişim teknolojilerine ait sadece üretim ve satış verilerini açıklamaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu aşaması 1995-1999 yıllarındaki değerlerle gerçekleştirilmiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı'ndan aynı döneme ilişkin toplam sabit sermaye yatırımları, sivil istihdam ve Cari Fiyatlarla GSYİH rakamlarına ulaşılmıştır. Bilişim teknolojileri dışında kalan sabit sermaye yatırımlarına ulaşabilmek için Türkiye'nin yıllık toplam sabit sermaye yatırımlarından bilişim teknolojileri sabit sermaye yatırımları değeri çıkarılmıştır. Böylece (2) numaralı dengede yer alan değişkenler tamamlanmıştır.

Ancak 1995-1999 yıllarında mevcut beş adet yıllık değer böyle bir çalışma için yetersiz kalabileceğinden, bu değerlerin üç aylık verilere dönüştürülmesi için "interpolasyon" (ara değer kestirimi) yöntemine başvurulmuştur. Böylelikle 20 adet üç aylık veri elde edilmiştir. Ayrıca istihdam hariç bütün verilerin birimleri, Türk Lirası'ndan dolara çevrilmiştir.

Elde edilen bu veriler doğrultusunda regresyon denklemi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$GSYİH = v_{ICT} GFCF_{ICT} + v_O GFCF_O + v_L L + A \qquad (5)$$

Bu dengede;

$GFCF_{ICT}$: Bilişim teknolojilerine yapılan sabit sermaye yatırımlarını,

$GFCF_O$: Bilişim teknolojileri dışında kalan sabit sermaye yatırımlarını,

L : Sivil istihdam,

A: Çoklu faktör verimliliğini,

v_{ict}: Bilişim teknolojilerine yapılan sabit sermaye yatırımlarının GSYİH üzerindeki etkisini gösteren katsayıyı,

v_o: Bilişim teknolojileri dışında kalan sabit sermaye yatırımlarının GSYİH üzerindeki etkisini gösteren katsayıyı,

v_L: Sivil istihdamın GSYİH üzerindeki etkisini gösteren katsayıyı ifade etmektedir.

Verilerin ham olarak regresyon denkleminde yerleştirilmesinden sonra çalıştırılması ile değişkenlerin anlam düzeylerine ilişkin aşağıdaki sonuçlar alınmıştır:

R	R kare	Ayarlanmış R Kare	Tahminin Standart Hatası
0,571(a)	0,326	0,200	8618397815,91

Tabloya bakıldığında R-kare* değerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. R-kare değerinin 0,50'den düşük olduğu durumlar önemli olumsuzluklara işaret etmektedir.

	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Standart Hata	Beta	t	Anlamlılık
(Sabit)	-165164755061,576	77914743307,782		-2,120	0,050
$GFCF_{ICT}$	-210,376	262,619	-0,190	-0,801	0,435
$GFCF_O$	1,889	1,747	0,223	1,081	0,296
L	37718,975	15412,370	0,578	2,447	0,026

Ham verilerin çalıştırılmasından oluşan katsayılar tablosunda ise %5 anlam düzeyinde ICT sermaye stoku (0,435) ve ICT dışı sermaye stokunun (0,296) anlamsız olduğu görülmektedir. Denklemde bu haliyle tek anlamlı değişken sivil istihdam (0,026) olmaktadır.

Anlamsız çıkan iki değişkenin anlamlı hale getirilebilmesi için değişkenlerin logaritmik farkları alınmıştır. Denklemdeki değişkenlerin önünde yer alan (dln) işareti, değişkenlerin logaritmik farklarının alındığını göstermektedir. Bu uygulamaya Colecchia ve Shreyer (2002)'in çalışmalarında da başvurulmuştur. Böylece denklem şöyle olmaktadır:

$$d\ln GSYİH = v_{ICT} d\ln GFCF_{ICT} + v_O d\ln GFCF_O + v_L d\ln L + d\ln A \quad (6)$$

* R-Kare, Bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin yüzde kaçının, bağımsız değişkende (veya değişkenlerde) meydana gelen değişmeler tarafından açıklanabildiğini gösterir. Bu değer, 0 ile 1 arasında bir rakamdır. R-kare değeri yükseldikçe (diğer bir ifadeyle 1'e yaklaştıkça) datanın bağımsız değişkeni açıklama kabiliyeti artar. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Tarı, 2002).

Aşağıdaki tablolardaki veriler, değişkenlerin logaritmik farkları alındıktan sonra regresyon denkleminin çalıştırılması ile elde edilmiştir.

R	R Kare	Ayarlanmış R Kare	Tahminin Standart Hatası
0,809(a)	0,654	0,585	0,179

Logaritmik farklar alındıktan sonra R-kare değeri yükselmiştir. Ancak henüz istenilen düzeyi tam olarak karşılamamaktadır. Aşağıdaki tabloda ise katsayılar belirtilmektedir.

	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Standart Hata	Beta	t	Anlamlılık
(Sabit)	-0,027	0,043		-0,618	0,546
$\ln GFCF_{ICT}$	-0,817	0,278	-0,595	-2,933	0,010
$\ln GFCF_{O}$	0,850	1,168	0,119	0,728	0,478
lnL	17,173	3,634	1,011	4,725	0,000

Logaritmik farkların alınmasından sonra %5 anlam düzeyinde, ICT dışı sabit sermaye yatırımları (0,478) denklemde anlamsız sonuç vermektedir. ICT sabit sermaye yatırımları (0,010) anlamlıdır. Ancak tahmin edilen regresyon denkleminde ICT sabit sermaye yatırımlarının negatif işaret (- 0,817) alması da düşündürücüdür. Çünkü iktisat teorisine göre bu işaretin pozitif olması beklenmektedir. ICT dışı sabit sermaye yatırımlarının anlamsız olmasına rağmen pozitif işaret (0,850) aldığı görülmektedir.

Logaritmik farkların %5 anlam düzeyinde anlamsız sonuçlar vermesi nedeniyle ham verilerin değişim oranları alınarak sonuca gidilmeye çalışılmıştır. Denklemdeki değişkenlerin üzerindeki (^) işareti, değişim oranını ifade etmektedir. Buna göre denklem aşağıdaki gibidir:

$$\hat{GSYIH} = v_{ICT}\hat{GFCF}_{ICT} + v_O\hat{GFCF}_O + v_L\hat{L} + \hat{A} \qquad (7)$$

Bu denklemde veriler yerine konulduğunda alınan sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

R	R Kare	Ayarlanmış R Kare	Tahminin Standart Hatası
0,787	0,620	0,544	0,197

Denklemin R-kare değeri küçük bir azalma göstermiştir. Bu değer bağımsız değişkenin açıklanması yönünden yetersiz olduğu söylenebilir. Denklemden elde edilen katsayılar ise aşağıdaki tabloda verilmektedir.

	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Standart Hata	Beta	t	Anlamlılık
(Sabit)	0,026	0,047		0,551	0,590
$GFCF_{ICT}$ değişim oranı	-0,844	0,299	-0,598	-2,820	0,013
$GFCF_{O}$ değişim oranı	1,149	1,293	0,152	0,889	0,388
L değişim oranı	17,302	3,932	0,971	4,400	0,001

Değişim oranına göre denklem çalıştırıldığında %5 anlam düzeyinde istihdam ve ICT sabit sermaye yatırımları değişkenleri anlamlı, ICT dışı sabit sermaye yatırımları anlamsız çıkmaktadır. Logaritmik farkta olduğu gibi ICT sabit sermaye yatırımları %5 anlam düzeyinde anlamlı olmasına rağmen negatif (- 0,844) işaretlidir.

Her üç analizde de istihdam ve GSYİH arasındaki ilişki %1 düzeyinde anlamlıdır. Diğer iki değişken ise sorunludur. Sonuçlardan bu denklemde istihdamın ekonomik büyüme üzerinde baskın bir rol oynadığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu üç analizden anlaşılacağı gibi 1995-1999 yılları için Türkiye'de bilişim teknolojilerinin kullanımından ve verimlilik artışından ekonomik büyümeye katkıların hesaplanması mümkün olmamaktadır. Diğer bir ifade ile yapılan regresyon analizlerinde ICT sabit sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ve verimlilik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Bu durumun sebepleri üzerinde düşünüldüğünde, 1995-1999 yıllarında ICT sabit sermaye yatırımlarının toplam sermaye stoku içindeki payının düşüklüğü dikkati çekmektedir. Bu durum aşağıdaki Tablo 11'de gösterilmektedir:

Tablo 11: Türkiye'de 1995-1999 Yıllarında Bilişim Teknolojisi Sabit Sermaye Yatırımlarının Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı

DÖNEM	ICT Sabit Sermaye Yatırımları	Toplam Sabit Sermaye Yatırımları	ICT Sermayesi/Toplam Sabit Sermaye Yatırımları
1995Q1	16.001.170,11	9.628.334.850,67	0,0017
1995Q2	22.165.985,91	10.037.163.103,33	0,0022
1995Q3	28.529.266,62	10.455.997.325,75	0,0027
1995Q4	34.682.406,05	10.766.219.040,10	0,0032
1996Q1	40.358.603,37	10.954.376.997,66	0,0037
1996Q2	46.378.705,87	11.257.891.413,61	0,0041
1996Q3	45.588.586,71	11.707.858.592,17	0,0039
1996Q4	36.575.752,02	12.054.297.993,81	0,0030
1997Q1	27.058.692,42	12.127.474.434,28	0,0022
1997Q2	18.588.954,82	12.599.312.915,95	0,0015
1997Q3	17.158.437,76	12.901.368.092,25	0,0013
1997Q4	23.292.587,82	12.873.847.700,67	0,0018
1998Q1	28.723.748,58	12.567.303.853,09	0,0023
1998Q2	35.013.408,94	12.680.114.760,50	0,0028
1998Q3	37.308.039,16	12.502.983.640,39	0,0030
1998Q4	34.779.170,49	11.878.064.860,37	0,0029
1999Q1	31.574.983,87	11.015.080.563,17	0,0029
1999Q2	29.464.098,67	10.529.345.043,00	0,0028
1999Q3	27.271.609,54	10.023.450.672,97	0,0027
1999Q4	24.741.589,00	9.398.452.485,27	0,0026

Kaynak: ICT Sabit Sermaye Yatırımları OECD İstatistik Portalından alınırken, Toplam Sabit Sermaye Yatırımları Devlet Planlama Teşkilatı web sitesinden temin edilmiştir.

1995-1999 yıllarında ICT sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı yaklaşık olarak binde 1-2 düzeyindedir. Bu rakam gelişmiş ülkelerde daha yüksek değerlere ulaşmaktadır.

Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin 1970'li yıllardan itibaren bilişim teknolojileri sektörüne yapmış oldukları yatırımlar ve bu yatırımların verimlilik artışına 1990'lı yılların ikinci yarısında katkı yapmaya başlaması dikkate alındığında, Türkiye'nin bu sektörde yaptığı yatırımların verimliliğe ve ekonomik büyümeye katkısının daha ileri tarihlerde ortaya çıkacağı açıktır. Tablo 12, dokuz OECD ülkesinde toplam yatırımlar içinde ICT sermayesinin payını göstermektedir.

Gelişmiş ülkelerde bilişim teknolojisi bileşenlerinin (bilgisayar yazılımı, donanımı ve iletişim ekipmanları) sadece birisine yapılan yatırımlar, Türkiye'de bütün bileşenlerin toplamından bile daha büyüktür. Bu alanda gelişmiş ülkeler arasında ABD'nin öne çıktığı görülmektedir. ABD'nin bilişim teknolojileri alanında yaptığı yatırımlar, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren verimlilik artışı olarak ekonomik büyümeye yansımıştır.

Tablo 12: Gelişmiş Ülkelerde Toplam Yatırımlar İçinde Bilişim Teknolojileri Yatırımlarının Payı

	Yıl	Avustralya	Kan.	Finl.[a]	Fra.	Alm.	İta.[a]	Jap.[a]	İng.	ABD
	1980	2,2	3,9	2,0	2,5	4,6	4,1	3,3	2,9	5,1
Bilgi	1990	5,5	4,5	3,6	3,5	5,5	4,2	3,8	6,0	7,0
Teknolojisi	1995	8,4	5,7	4,0	3,9	4,6	3,5	4,6	8,6	8,7
Ekipmanı	2000	7,2	7,9	2,9	4,4	6,1	4,2	5,2	8,4	8,3
	1980	4,0	3,0	3,2	2,9	3,9	4,0	3,4	1,6	7,1
İletişim	1990	3,8	3,8	3,9	3,2	4,8	5,7	4,0	2,0	7,5
Ekipmanı	1995	4,7	4,0	9,3	3,5	4,2	6,7	5,3	3,6	7,3
	2000	5,6	4,2	15,3	3,9	4,3	7,2	6,9	3,6	8,0
	1980	1,1	2,2	2,6	1,3	3,6	1,7	0,4	0,3	3,0
	1990	4,6	4,9	5,2	2,6	3,7	3,8	3,1	2,1	8,0
Yazılım	1995	6,4	7,1	9,2	3,5	4,5	4,3	4,0	3,5	10,1
	2000	9,7	9,4	9,8	6,1	5,7	4,9	3,8	3,0	13,6
Bilişim	1980	7,3	9,1	7,8	6,8	12,2	9,7	7,0	4,8	15,2
Teknolojisi	1990	13,9	13,2	12,7	9,4	13,9	13,7	10,8	10,1	22,5
Ekipmanı ve	1995	19,5	16,8	22,5	10,8	13,3	14,4	13,8	15,6	26,1
Yazılım	2000	22,5	21,4	28,0	14,4	16,2	16,3	16,0	15,0	29,9

[(a)] 2000 yılı yerine 1999 değeri kullanılmıştır.

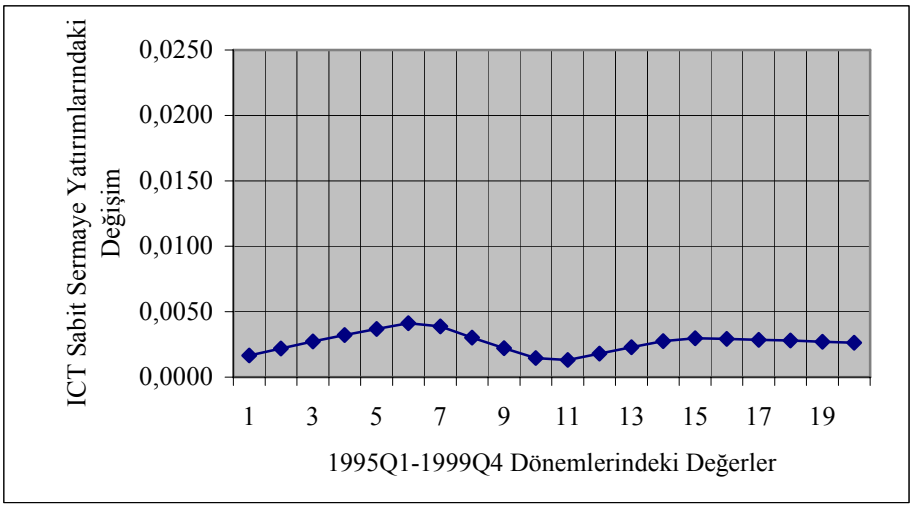
Kaynak: COLECCHIA Alessandra and SCHREYER Paul, "The Contribution of Information and Communication Technologies to Economic Growth in Nine OECD Countries", **OECD Economic Studies No: 34**, 2002/1, p.163.

Ayrıca 1995-1999 yıllarında Türkiye'nin bilişim teknolojisi sabit sermaye yatırımlarında üçer aylık dönemler itibariyle değişim hızları oldukça düşüktür. Dolayısıyla eğimi oldukça düşük bir trend gözlenmektedir. Bu durum Grafik 1'de gösterilmektedir.

Grafik 1'den de anlaşılacağı gibi ICT sabit sermaye yatırımlarındaki değişim oranları yatay bir seyir izlemektedir. Bu durum varyansların düşük çıkmasına ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır.

Diğer bir sebep de veri aralığının darlığından kaynaklanmaktadır. 1995-1999 yıllarına ait dönemlik verilerin adedi yetersiz kalmaktadır. İlerleyen yıllarda bu alanda üretilecek verilerin artması ile yapılacak çalışmalarda daha anlamlı sonuçlar elde edilmesi mümkün olabilecektir. ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmaların bu özelliği dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde yapılan çalışmalardaki veriler, 1970'li yılların ilk yarısından başlamakta ve günümüze kadar gelmektedir. Bu ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'nin önemli bir dezavantajı olduğu açıktır.

Grafik 1: Türkiye'de 1995-1999 Yıllarında Bilişim Teknolojisi Sabit Sermaye Yatırımlarının Üçer Aylık Dönemler İtibariyle Değişim Oranları

Sonuç olarak denklemde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle olan ilişkilerinin anlamsız çıkması, bilişim teknolojilerinin ekonomik büyüme ve verimlilik üzerinde etkin olmadığını göstermemektedir. Türkiye'nin bilişim teknolojileri sektörüne ait veriler çeşitlendiğinde, ülkenin bu alandaki üretim ve tüketim hacmi genişlediğinde ve daha geniş bir zaman aralığında çalışmak mümkün olduğunda, bu denklemin anlamlı sonuçlar verme olasılığı da yükselecektir.

KAYNAKÇA

AKIN Bahadır, **Yeni Ekonomi-Strateji, Rekabet, Teknoloji Yönetimi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.

ANTONELLI Cristiano, "The Digital Divide: Understanding The Economics of New Information and Communication Technology in the Global Economy", **Information Economics and Policy 15**, 2003.

ARK Bart Van, "Measuring The New Economy: An International Comparative Perspective", **Review of Income and Wealth**, Series 48, Number 1, March 2002.

ARMSTRONG Philip, HARCHAOUI Tarek M., JACKSON Chris and TARKHANI Faouzi, "A Comparison of Canada-U.S. Economic Growth in the Information Age, 1981-2000: The Importance of Investment in Information and Communication Technologies", **Micro-Economic Analysis Division**, Research Paper Series No: 001, March 1, 2002.

BASSANINI Andrea, SCARPETTA Stefano and VISCO Ignazio, "Knowledge, Technology And Economic Growth: Recent Evidence From OECD Countries", **OECD Economics Department,** Working Papers No. 259, 2000.

BOUCEKKINE Raouf and CROIX David de la, "Information Technologies, Embodiment and Growth", **Journal of Economic Dynamics & Control 27**, 2003.

BOZKURT Veysel, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, 2. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1997.

COLECCHIA Alessandra and SCHREYER Paul, "The Contribution of Information and Communication Technologies to Economic Growth in Nine OECD Countries", **OECD Economic Studies No: 34**, 2002/1.

FERNALD John G. and RAMNATH Shanthi, "The Acceleration in U.S. Total Factor Productivity After 1995: The Role of Information Technology", Economic Perspectives, 2004 Q1.

FORESTIER Emmanuel, GRACE Jeremy and KENNY Charles, "Can Information and Communication Technologies be Pro-poor?", **Telecommunications Policy 26**, 2002.

JALAVA Jukka and POHJOLA Matti, "Economic Growth in the New Economy: Evidence from Advanced Economies", **Information Economics and Policy 14**, 2002.

JORGENSON Dale W. and STIROH Kevin J., "Raising the Speed Limit: US Economic Growth in the Information Age", **OECD Economics Department Working Papers No: 261**, 2000.

Measuring The Information Economy – ICT Sektör Data: Turkey, OECD, 2002.

MENG Qingxuan and LI Mingzhi, "New Economy and ICT Development in China", **Information Economics and Policy 14**, 2002.

OLINER D. Stephen, SICHEL Daniel E., TRIPLETT Jack E. and GORDON Robert J., "Computers and Output Growth Revisited: How Big is Puzzle?", **Brookings Papers on Economic Activity,** Volume: 1994, No:2, 1994.

OLINER Stephen D. and SICHEL Daniel E., "The Resurgence of Growth in the Late 1990s: Is Information Technology the Story", **Journal of Economic Perspectives**, Volume 14, Number 4, Fall 2000.

OULTON Nicholas, "ICT and Productivity Growth in The United Kingdom", Bank of England Working Series, 2001, www.bankofengland.co.uk/workingpapers/index.htm, 10.09.2004.

PIATKOWSKI Marcin, "The Contribution of ICT Investment to Economic Growth and Labor Productivity in Poland 1995-2000", **TİGER Working Paper Series No:43**, Warsaw, July 2003.

POHJOLA Matti, "The New Economy: Facts, Impacts and Policies", **Information Economics and Policy 14**, 2002.

SCHREYER Paul, "The Contribution of Information and Communication Technology to Output Growth: A Study of the G7 Countries", **OECD STI Working Paper 2000/2**, 2000.

SINGH Nirvikar, “India’s Information Technology Sector: What Contributıon To Broader Economic Development?”, **OECD Development Centre Technical Papers no:207**, March 2003.

SOLOW Robert M., “Technical Change and the Aggregate Production Function”, **Review of Economics and Statistics**, No: 39-3, August-1957.

SPO, Sector Profiles of Turkish Industry – A General Outlook, February 2004.

STIROH Kevin J., “Measuring Information Technology and Productivity in the New Economy”, **World Economics**, Volume: 3, No:1, January-February 2002.

TARI Recep, **Ekonometri**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

WANG Eunice Hsiao-Hui, “ICT and Economic Development in Taiwan: Analysis of the Evidence”, **Telecommunications Policy 23**, 1999.

WONG Poh-Kam, “ICT Production and Diffusion in Asia Digital Dividends or Digital Divide?”, **Information Economics and Policy 14**, 2002.

ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİNDE YETİŞEN ÇOK YÖNLÜ BİR BİLİM ADAMI: HACI PAŞA

İsmail ÇİFTCİOĞLU*

Özet: Anadolu Beylikleri Dönemi'nin, ilim ve kültür faaliyetleri bakımından hareketli bir safha olduğu bilinen bir husustur. Bu inkişafta şüphesiz, Türkmen Beyleri'nin, ilmi, ilim adamını himaye etme ve destekleme noktasındaki tutumları, önemli bir paya sahiptir. Aydınoğulları Beyliği hükümdarı İsa Bey de, dönemin ilmî geleneğine uymuş ve XIV. yüzyıl İslâm dünyasının ileri gelen hekimlerinden olan Hacı Paşa'ya her türlü desteği sağlamıştır. Hacı Paşa, kendisini yetiştirmek için Mısır'a gitmiş, orada başta tıp olmak üzere, aklî ve dinî ilimlerde öğrenimini tamamlamıştır. Ayrıca Kahire hastanesinde de bir süre hekimlik yapmıştır. İsa Bey'in daveti üzerine Anadolu'ya dönen Hacı Paşa, Ayasluk (Selçuk) ve Birgi'de kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuş, Aydınoğulları sarayında bir süre hekimlik yapmıştır. Hacı Paşa, gerek Mısır'da, gerekse Anadolu'ya döndükten sonra, tıp, mantık, kelâm ve tefsir ilimlerinde On'un üzerinde eser kaleme almıştır. Özellikle tıp sahasında te'lif ettiği kitapları, o dönemde tıbba dair yazılan ilk eserlerden olması bakımından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Paşa, Celâleddin bin Hızır, Aydınoğulları, İsa Bey, Anadolu Beylikleri Dönemi.

Abstract: It is known that the period of Anatolian Principalities is an active phase in terms of sciantific and cultural activities. In this respect the attitudes of the Turkmen Rulers play an important role in protecting and supporting science and scientists. İsa Bey, The Ruler of Aydınoğulları Principality, conformed to the sciantific conventions of the period and gave his full support to Hacı Pasha, who was one of the prominent doctors of the 14th Century İslamic world. Hacı Pasha went to Egypt to be trained and was trained there mainly on medicine, ration and religion. He, also worked as adoctor in Kahire Hospital for some time. Hacı Pasha returning back to Anatolia upon the invitation of İsa Bey, worked as a kadi a teacher in madrasahs in Ayasluk (Selçuk) and Birgi and as a doctor in Aydınoğulları Palace for some time. Hacı Pasha wrote more than ten books on medicine, logic, the Koran and commentary on it both when in Egypt and after his turn to Anatolia. Especially the books he compiled on medicine are very important as being one of the first books written on medicine in this period.

Key Words: Hacı Pasha Celâleddin bin Hızır, Aydınoğulları, İsa Bey, The Period of Anatolian Principalities.

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin fiilen ortadan kalkmasıyla, "tavâif-i mülûk" sıfatıyla ortaya çıkan Anadolu Beylikleri, dönemin siyasî ve askerî şartları gereği, birbirleri ile mücadele halinde olmuşlardır. Bu siyasî ve askerî çekişmeler, çoğu zaman ilim, kültür ve sanat alanındaki rekabeti beraberinde getirmiştir.

* Yard. Doç. Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Türkmen Beyleri'nin teşvikleri ile, tıp, riyâziye, hey'et edebiyat, tarih, tasavvuf, tefsir, akâid, kelâm ve mantık gibi ilim dallarında yazılmış olan eserleri Türkçe'ye çeviren veya bu sahalarda eserler te'lif eden (Banarlı, I, 1971; Köprülü, 1981) dönemin ilim ve fikir adamları, bir taraftan da Türkmen Beyleri tarafından yaptırılmış olan eğitim-öğretim müesseselerinde talebe yetiştirmeye gayret etmişlerdir.

Türkmen Beyleri, sadece eserler te'lif veya tercüme ettirmekle yetinmeyip, hükümran oldukları topraklarda pek çok ilim ve kültür müessesesinin tesis edilmesini ya bizzat üstlenmişler veyahut da bu gibi faaliyetlere vesile olmuşlardır. Anadolu'nun hemen her yerleşim biriminde çok sayıda ilim müessesesinin kurulması, her Beyliğin o dönemde meşhur olan bazı ilim ve fikir adamlarını da kendi topraklarına çekme gayreti göstermesine neden olmuştur. Türkmen Beyleri için kendi ülkelerinde çok sayıda ilim erbabının bulunması (İbn Batuta, I, 1333) ve ilmî faaliyetlerin yoğun olması, bir anlamda siyasî hükümranlığın gücünü göstermesi bakımından oldukça önemli idi.

Dönemin ilim ve fikir adamları için, herhangi bir beyliğin hizmetinde bulunmak, çoğu zaman kişisel tercihleri ile ilgili idi. Bu tercihlerde ilmi ilerletme veya önemli ilim merkezlerinde bulunma düşüncesinin yanında, hükümdarların ilim adamlarına karşı tutumları da belirleyici rol oynuyordu. Nitekim XIV. yüzyılın tanınmış ilim ve fikir adamlarından Hacı Paşa'nın Aydınoğulları Beyliği'nin hizmetinde bulunmasına vesile olan faktörler de, şüphesiz yukarıda sözünü ettiğimiz gerekçelerden farklı değildi.

Aşağıda, Beylikler Dönemi'nin ileri gelen hekimlerinden olan ve Aydınoğulları Beyliği'nin bir süre hizmetinde bulunan bu değerli bilim adamının hayatı hakkında bilgi verilecek ve eserleri tanıtılacaktır.

HACI PAŞA'NIN HAYATI

Esas adı Celâleddin bin Hızır olan (Tahir, III, 1975; Süreyya, II, 1311) Hacı Paşa'nın, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, muhtemelen H.740/M.1339 tarihinden sonra doğduğu ve babasının adının Hoca Ali olduğu anlaşılmaktadır (Akpınar, 1996). Kendisine Hacı Paşa unvanının, Mısır dönüşünde Aydınoğulları'nın bir teveccühü olarak verildiği tahmin edilmektedir (Ünver, 1953). Hacı Paşa'ya ait eserlerden, Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi meşâriki'l-envâr'ın ferâğ kaydında, Mecmau'l-envâr fî cemîi'l-esrâr adlı tefsirin mukaddimesinde ve Şifâü'l eskâm'ın bir nüshasında "el konevî" ibaresinin bulunması Onun aslen Konyalı olduğunu göstermektedir (Tahir, III, 1975; Akpınar, 1996).

Hacı Paşa'nın Mısır'a gitmeden önceki öğrenim hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, onun bu ülkeye gitmeden

önce memleketi olan Konya'da medrese öğrenimi gördüğü anlaşılmaktadır (Tahir, III, 1975). Memleketindeki tahsilinden sonra Kahire'ye giden Hacı Paşa, Şeyhûniyye Medresesi'nde dönemin meşhur Hanefî fakihlerinden Şeyh Ekmeleddin Bâbertî'den dinî ve aklî ilimler sahasında dersler almıştır (Mecdî, 1269; Hoca Sadeddin, V, 1992). Onun burada öğrenimi sırasındaki çalışkanlığı ve kabiliyeti, ilim câmiasında taktir kazanıp tanınmasına hatta Molla Fenârî, Ahmedî, Bedreddin Simâvî, Müeyyed bin Abdülmü'min ve Seyyid Şerif Cürcânî gibi tanınmış bazı kişilerin de bir anlamda bu ülkeye gitmesine vesile olmuştur (Mecdî, 1269; Hoca Sadeddin, V, 1992; Akpınar, 1996). Kaynaklarda Hacı Paşa ve ders arkadaşlarının, Şeyh Ekmeleddin Bâbertî'den başka, kendisinden aklî ilimleri okudukları Mübârek Şâh-ı Mantıkî adlı bir müderristen de bahsedilmektedir (Hoca Sadeddin, V, 1992; Tahir, III, 1975).

Başlangıçta tıp ilmiyle meşgul olmayı pek düşünmediği anlaşılan Hacı Paşa'nın, bu ilimle iştigal etmesi, Kahire'deki öğrenciliği sırasında geçirdiği ağır bir hastalık nedeniyle mümkün olmuştur. Bu sahayla ilgili olarak bir kısım kitaplar okuyup bazı hekimlerden dersler almak suretiyle kendisini yetiştiren Hacı Paşa, Kahire'deki, el Melikü'l Mansur Kalavun Bimaristânı'nda tabiblikle meşgul olmaya başlamıştır. Gerek Hoca Sadeddin (V, 1992) gerekse Mecdî (1269), Onun söz konusu hastanenin baştabibi olduğunu ifade etmektedir.

Hacı Paşa'nın, Mısır Bimâristanı'ndaki hekimlik görevine ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Onun bu göreve, H.771 / M.1330 yılında tıbba dair kaleme aldığı, et-Te'âlim fî ilmi't-tıb ile el-Ferîde fî zikri'l-agziyeti'l-müfîde adlı eserlerini tamamladıktan sonra başladığı anlaşılmaktadır (Akpınar,1996).

Kahire Bimâristânı'nda uzunca bir süre çalışan Hacı Paşa, kendisini Mısır'daki öğrenciliği sırasında teşvik ve himaye eden Aydınoğlu İsa Bey'in daveti üzerine, Aydınoğulları Ülkesi'ne dönmüştür. Onun Aydınoğulları Ülkesi'ne ne zaman döndüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1390 tarihinden önce söz konusu yere geldiği ve Ayasluk Kadılığı'na tayin edildiği muhakkaktır. Zira, Aydınoğulları topraklarının Osmanlılar tarafından ilhâkı 1390 tarihinde gerçekleşmiş, İsa Bey ise bu tarihte Ayasluk'tan Tire'ye nakledilmiştir (Uzunçarşılı, 1988). Şu halde İsa Bey'in, Aydın İli'ne dönen Hacı Paşa'yı bu tarihten sonra himâye edip, Ayasluk Kadılığı'na tayin etmesi mümkün değildir.

Ayasluk'taki kadılık görevi ile birlikte Ayasluk ve Birgi medreselerinde müderrislik de yapan Hacı Paşa, aynı zamanda Aydınoğulları sarayında hekimlik görevinde de bulunmuştur. Kendisinin H.800 / M. 1398 tarihinde Aydınoğulları Beyliği'nde olduğu ve İsa Bey'in ölümü üzerine ortaya çıkan

siyasî karışıklıklar üzerine buradan Konya'ya gittiği anlaşılmaktadır (Akpınar, 1996).

Hacı Paşa'nın,1398 yılında istinsah edilen Şifâü'l-eskâm nüshasından başka H.818 / M.1414 tarihinde tamamlanan Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi meşâriki'l-envâr ile H.824 / M.1421 yılından sonra te'lif edilen Mecmâu'l-envâr fî cemî'il-esrâr adlı eserlerinde de Konevî nisbesini kullanması, kendisinin, ölümünden kısa bir süre öncesine kadar Konya'da bulunduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Akpınar, 1996). Hayatının bu dönemleriyle ilgili kendisini konu alan biyografik eserlerde hiçbir malumat bulunmayan Hacı Paşa'nın, ölüm tarihi olarak kabul edilen 1424 tarihinden (Ünver, 1953; Tahir, III, 1975) kısa bir süre önce Birgi'ye döndüğü ve burada vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mezarı hâlen Birgi'de Hıdırlık Mevkisi'ndedir.

ESERLERİ

XIV. yüzyıl İslâm dünyasının en tanınmış âlimlerinden ve aynı zamanda hekimlerinden olan Hacı Paşa'nın başta tıp sahasında olmak üzere, mantık, kelâm ve tefsir sahalarında önemli eserleri bulunmaktadır. Eserlerden ikisi Türkçe, diğerleri ise Arapça olarak kaleme alınmıştır:

Mecmau'l-envâr fî cemî'il-esrâr: Hacı Paşa'nın Osmanlı hükümdarlarından II. Murad'a ithaf ettiği 10 ciltten oluşan bir Kur'an-ı Kerim tefsiridir. Eserin günümüze ulaşabilen I. cildi Süleymâniye Kütüphânesi'nde (Cârullah Efendi, No: 94), 10. cildi ise İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde (A.Y.,No:1794) bulunmaktadır.

Şerhu Levâmii'l-esrâr fî şerhi metâlii'l-envâr: Kutbeddin et-Tahtânî'nin kaleme aldığı Levâmiu'l-esrâr adlı eserin hâşiyesidir. Felsefe ve mantığın inceliklerinden bahseden hâşiye (Akpınar, 1996), Kâtip Çelebi'ye göre (II, 1971), H.784 / 1382 tarihinde yazılmıştır. Eserin dört nüshası tespit edilmiş olup, bunlardan ikisi Süleymâniye (Mahmud Paşa, No: 315; Erzincan, No: 86), diğerleri ise Beyazıt Devlet Kütüphânesi (No: 3075/2) ile Râgıb Paşa Kütüphânesi'ndedir (No: 891).

Şerhu Tevâlii'l-envâr fî ilmi'l-kelâm: Mesâlikü'l-kelâm fî mesâili'l-kelâm olarak da tanınan (Kâtip Çelebi, II, 1971) eser, kelâm ilmine dair Kadı Beyzâvî tarafından yazılan Tâvaliu'l-envâr'ın şerhidir (Adıvar, 1991 ; Tahir, III, 1975). Aydınoğlu İsa Bey adına kaleme alınmış olup, H.781 / 1379 yılında tamamlanmıştır (Akpınar,1996). Eserin bilinen dört nüshası Süleymâniye (Fatih, No: 3053), Millet (Ali Emirî, No: 1272), Edirne Selimiye (No: 1013) ve Amasya Beyazıt (No: 571/2) kütüphânelerinde bulunmaktadır.

et-Teâlim fî ilmi't-tıb: H.771 / M.1370 tarihinde Kahire'de Şeyhuniye Medresesi'nde Hacı Paşa tarafından te'lif edilen ilk eserdir (Adıvar, 1991). Dört bölümden oluşan eser tıbba dair konuları ihtiva etmektedir. Bilinen iki nüshasından biri, Süleymâniye (Turhan Vâlide Sultan, No: 258/1) diğeri de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'ndedir (III. Ahmed, No: 1947).

el-Ferîde fî zikri'l agziyeti'l-müfîde: Yukarıda zikredilen eserin özeti mahiyetinde, gene aynı tarihte tamamlanmış olan bir çalışmadır (Adıvar, 1991; Akpınar, 1996). Üç bölümden oluşan eserin bilinen tek nüshası Süleymâniye Kütüphânesi'ndedir (Turhan Vâlide Sultan, No: 258/2).

Şifâü'l-eskâm ve devâü'l-âlâm: Ayasluk'ta H.782 / M.1380 yılında tamamlanan eser, Hacı Paşa tarafından Aydınoğlu İsa Bey'e ithaf edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988; Süreyya, II, 1311). Tıbbî konuları ihtiva eden ve dört makale halinde tertiplenmiş olan eserin en önemli özelliği muhtevasındaki bilgilerin açık ifadelerle verilmiş olmasıdır (Ünver, 1953). Şifâü'l-eskâm'ın çok sayıda yazma nüshasının olduğu bilinmektedir (Akpınar, 1996). Süleymâniye Kütüphânesi'ndeki nüshalarından bazıları şu numaralarda kayıtlıdır: Yeni câmi, No: 920,921; Ayasofya, No: 3667; Râgıb Paşa, No: 956; Reisü'l küttab Mustafa Efendi, No:731.

el-Usûlü'l-hamse: H.788 / M.1386 yılında Ayasluk'ta yazıldığı anlaşılan eser, bazı hastalıkları ilaçla tedavi etmeye dair tıbbî konuları ihtiva etmektedir (Ünver, 1953). Bilinen tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphânesi'ndedir.

Kitâbü's Saâde ve'l-İkbâl murattab âlâ erbaa akvâl: Eser, Kümmî el-Celâlî ve Künnâşetü'l-celâl olarak da bilinmektedir (Kâtip Çelebi, II, 1971; Tahir, III, 1975). Tıbbî konuları ihtiva eden eserin bilinen nüshalarından bazıları şu kütüphânelerde kayıtlıdır: Topkapı Sarayı Kütüphânesi (III. Ahmed, No:2050), Beyazıt Devlet Kütüphânesi (No: 4203; Veliyüddin Efendi, No: 25 36)), Süleymâniye Kütüphânesi (Lâleli, No: 1648), Manisa İl Halk Kütüphânesi (No: 1786, 1787), Bursa İl Halk Kütüphânesi (Haraççıoğlu, No: 1151).

Müntehâb-ı şifa: Türkçe olarak kaleme alınan eser Şifâü'l-eskâm'ın bir özetidir (Tahir, III, 1975). Tıbba dair önemli konuları ihtiva etmekte olup, üç bölümden oluşmaktadır. Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından olan Müntehâb-ı şifa'nın (Akpınar, 1996), bilinen pek çok nüshaları bulunmaktadır.

Teshîl: Tertip bakımından Müntehâb-ı şifa ile aynı özelliği taşıyan eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır (Hoca Sadeddin, V, 1992; Tahir, III, 1975). Teshîl'in pek çok nüshaları olup bazıları şu kütüphânelerde kayıtlıdır: Süleymâniye Kütüphânesi (Fatih, No: 3543, 3544; Lâleli, No: 1621, 1622),

Millet Kütüphânesi (Ali Emirî, Tıp, No: 61), Hacı Selim Ağa Kütüphânesi (Hüdâî Efendi, No: 1739).

Hacı Paşa'nın yukarıda zikredilen eserlerinden başka Risâle-i bevâsir ve İhtilâcnâme adlarında iki risalesinin olduğu da bilinmektedir (Ünver, 1953; Akpınar, 1996).

SONUÇ

Hacı Paşa, Anadolu Beylikleri Dönemi'nin ilmî geleneğine uyarak Aydınoğulları hükümdarı İsa Bey'in teşvik ve himâyesiyle, Mısır'a gitmiş ve burada bulunduğu dönemde önemli müderrislerden dersler almıştır. Kendisini, tıp ilmi başta olmak üzere, diğer aklî ve dinî ilimlerde çok iyi yetiştirmiş, ayrıca Kahire Bimâristânı'nda uzun süre hekimlik görevinde bulunmuştur.

Aydınoğlu İsa Bey'in daveti üzerine Anadolu'ya dönen Hacı Paşa, adı geçen hükümdar tarafından Ayasluk Kadılığı'na tayin edilmiştir. Ayasluk ve Birgi medreselerinde müderrislik de yapan Hacı Paşa, ayrıca Aydınoğulları sarayında hekimlik görevinde bulunmuştur.

Hacı Paşa, ölüm tarihi olarak kabul edilen 1424 yılına kadar, başta tıp olmak üzere, mantık, tefsir ve kelâm gibi ilimlerde önemli eserler kaleme almıştır. Onun, XIV. yüzyıl İslâm dünyasında haklı bir şöhrete kavuşmasını sağlayan tıbba dair yazmış olduğu eserleri, özellikle Anadolu'da, bu alanda te'lif edilen ilk çalışmalardan olması bakımından son derece önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adıvar, A. (1991). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I.* Ankara: M.E.B. Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir. (1975). *Osmanlı Müellifleri, C.III.* (Haz: İ. Özen) İstanbul: Meral Yayınevi.

Hoca Sadeddin. (1992). *Tâcü't-tevârih, C .V*. (Haz: İ. Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

İbn Batuta. (1333). *Seyahatnâme, C. I*, (Trk. Trc: M. Şerif). İstanbul.

Kâtip Çelebi. (1971). *Keşfü'z-zünun, C.II*. (Neşr: Ş. Yaltkaya-R. Bilge), Ankara: M.E.B. Yayınları.

Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Mecdî Mehmed Efendi. (1269). *Terceme-i Şakâ'ik*. İstanbul.

Mehmed Süreyya. (1311). *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkere-i Meşâhir-i Osmâniye, C.II.* İstanbul.

Osman Şevki. (1991). *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi*. (Neşr: İ. Uzel), Ankara: K.B. Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: T.T.K. Yayınları.

Ünver, S. (1953). *Hekim Konyalı Hacı Paşa*. İstanbul: İ.Ü., T.T E Yayınları.

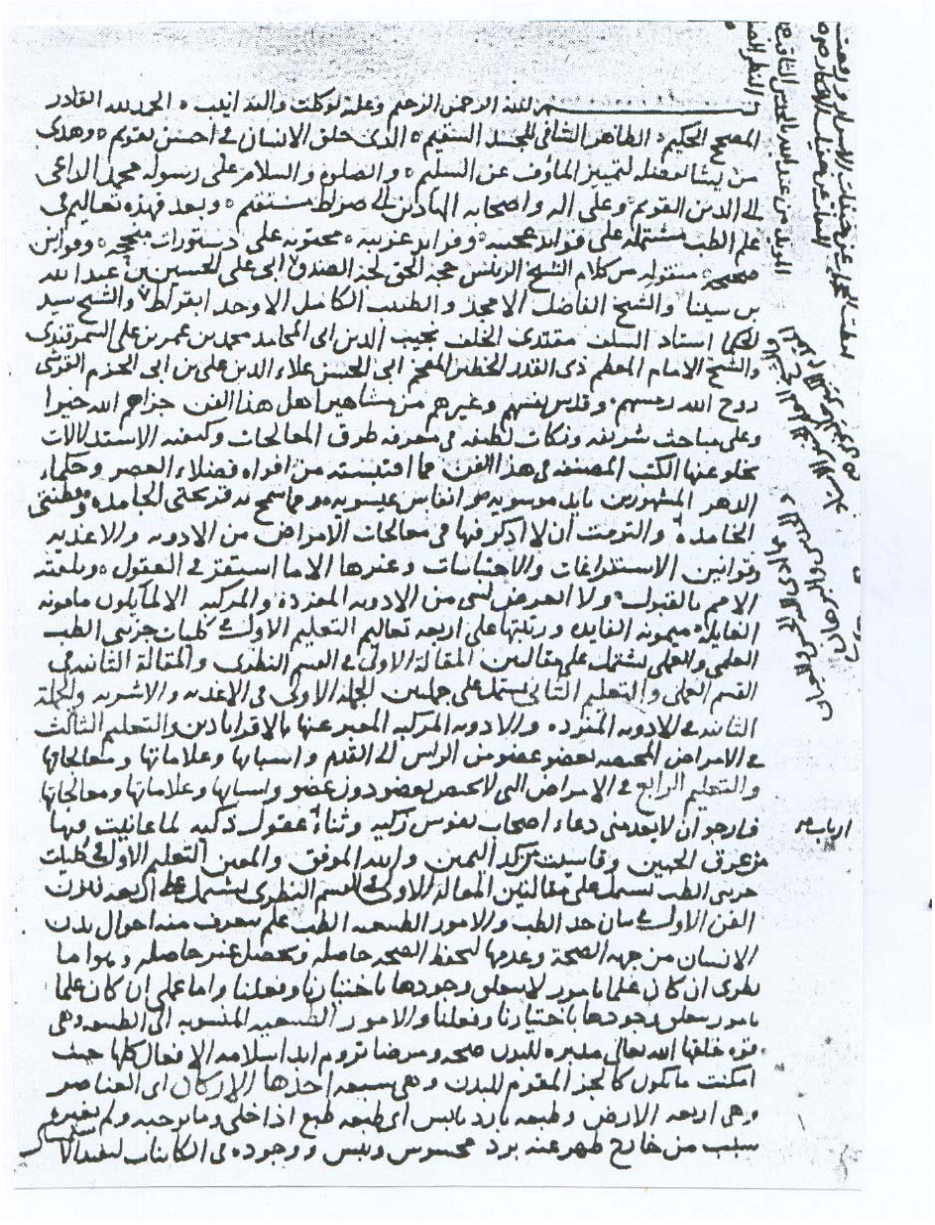
Makaleler

Akpınar, C. (1996). "Hacı Paşa", *İslâm Ansiklopedisi,* 14: 492-496.

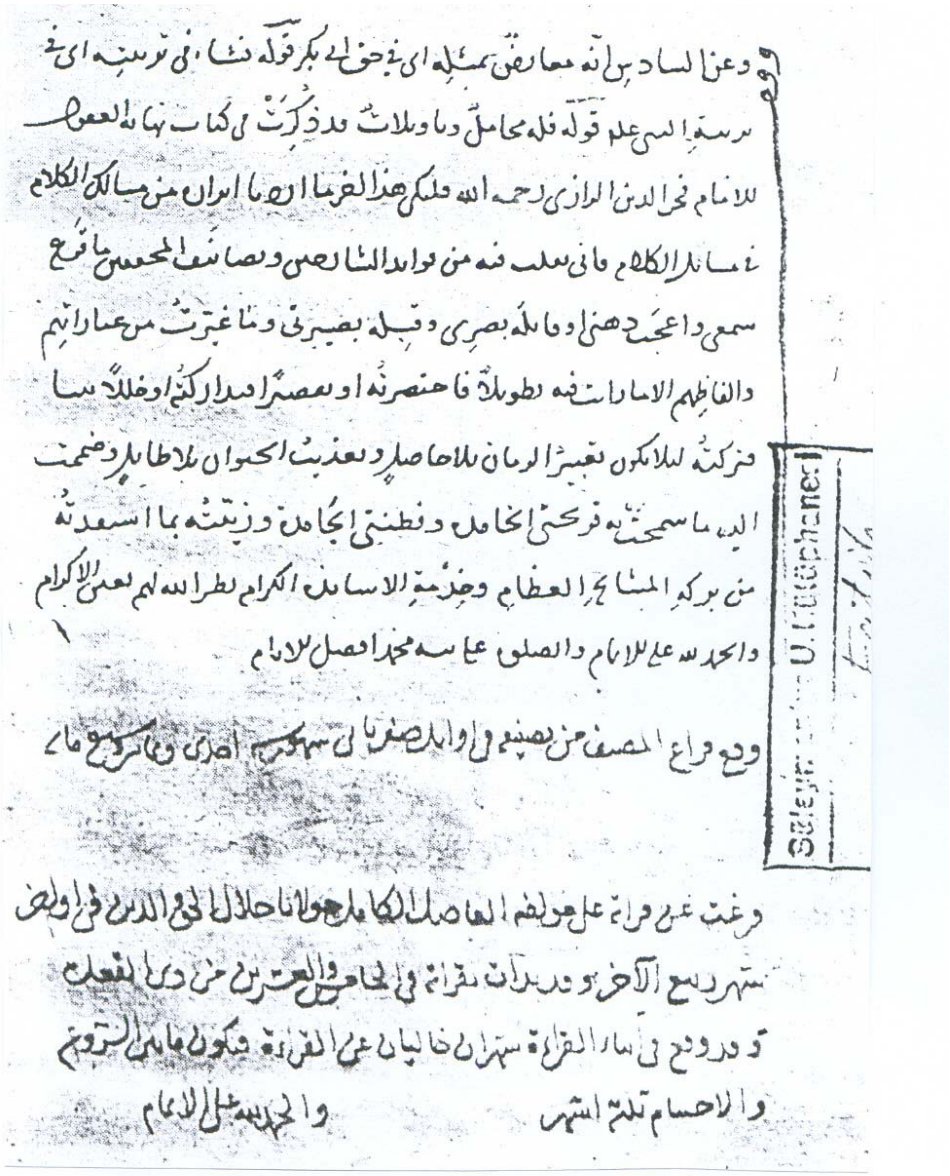
Konyalı Hekim Hacı Paşa Kongresi, *(Tebliğler)* (1986). (Haz: A.H. Köker-Y. Erdoğan).

Şehsuvaroğlu, B. N. (1979). "Anadolu'da Türkçeleşme Akımı ve Türkçe İlk Tıp Eserleri", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Tebliğler)*, 512-513.

EKLER

et-Te'alîm fî ilmi't-tıb'ın ilk sayfası, (Süleymaniye Kütüphânesi, Turhan Vâlide Sultan No: 258/1)

Şerhu Tavâlii'l-envâr fî ilmi'l-kelâm'ın son sayfası (Süleymaniye Kütüphânesi, Fatih No: 3053)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي هدانا بالقرآن فتح ابواب العبادات وأعطانا بتخوانه كسب اسباب السعادات
ووفقنا بظواهره لأداء افضل الطاعات ورقمنا ببواطنه على اكتساب كل الخيرات
وانعمنا بمعرفته في كل الحالات والمقالات وأعاذنا باحكامه من كل المعاصي والمنكرات
وقدس سواد فؤاد المشتاقين بلمع حقايق انواره وزين جنود بواطن العارفين بكشف دقايق اسراره
وفتح ارواح العابدين بشميم نسيم اسراره ورشح نفوس الواصلين بثمراته وانهاره
ووشح قلوب الطالبين بمطالعة وافكاره وبين اشكال الواصلين سلخ قناعه وجم اشاره
ولطف بريق نور التجلي علينا وانعم ووهب لكل مناط قبل استعداد واكرم
وآبان بفتايح خزاين الجود والكرم عن مكامن الغيوب ومعادن العدم
واحسن الينا بانواع الطافه وامتنانه السيم واظهر لنا الغفران باستغفار الكبار والصغار يوم اللزم
والصلوة والسلام على رسوله الهادي الى سواء الطريق محمد المصطفى مرسلا ورسلا الى الثقلين
ورحمة علينا كما ولد تم وقلتم ان ربنا لك الارحم للعالمين وعلى آله واصحابه الذين فازوا منه
بحظ عظيم اما بعد فهذا كتاب مشتمل على بعض ما رزقنا الله من التفاسير التي استفيد منه
الطالبون والمخلصون على قدر الامكان والحال انه خطر ببالي ومر على لساني ان اجمع هذا
الكتاب على هذا الوضع مع تقديم الآيات والاحاديث الواردة في فضل العلم والعلماء قبل الشروع
في تفسير القرآن خاليا عن بعض الاعتراضات والاجوبة والسؤالات جامعا على الظواهر والاشارات
والخفيات مشتملا على الحقايق والدقايق والمقالات وكنت مع المواظبة والملازمة معتصما
بالله تم لكون رجائي واملي ان يكون عونه وعنايته رفيقي ليلا ونهارا فجاء بعضل الله وافقا الذي
ركز في قلبي وطبيعتي فجمعت هذا الكتاب في زمان حضرة السلطان المعظم الغازي بذل الجاهد في
سبيل الله معين الحق في الدنيا والدين غياث الاسلام ومغيث المسلمين باسط العدل والانصاف
هادم اجور ومحو مناف مباني آثار الكفر والطغيان حامي بلاد اهل الايمان وناشر ظلال الانام
بظلال العدل والاحسان ولصيقتا طهم بقولنا ان الله يامر بالعدل والاحسان وارتياعهم في ظل
الامن والامان في ايام دولة سلطان الاسلام ظل الله على الانام مكان ان تمت لاحد من اسلافه

İNTERNET KULLANIMINDA KADIN-ERKEK EŞİTSİZLİĞİ[*]

Kenan BÖLÜKBAŞ[**]
M. Cengiz YILDIZ[***]

Özet: Kadın-erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliğinin temelinde, genellikle kadınların eğitim seviyelerinin düşük olması yatmaktadır. Eğitimsizlik yanında; Diyarbakır gibi kendine özgü nitelikler taşıyan bölgelerde, kızların okutulmaması, ekonomik hayata atılmalarının engellenmesi, ev eksenli bir yaşam sürmeye zorlanmaları vb. nedenler de etkili olmaktadır. Toplumsal yaşamı ilgilendiren birçok olgu ve gelişme alanında olduğu gibi, internet alanında da kadınlarla erkekler arasında birçok eşitsizliğe rastlamak mümkündür. Özellikle internet kafelerde, internet kullanımında erkeklerin lehine, büyük bir farklılaşma ve eşitsizliğin olduğu dikkat çekmektedir. İnternet kullanımında kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesi ve bilgi-iletişim teknolojilerinde kadınlar ve erkeklerin üretici ve tüketici olarak eşit oranlarda yararlanmalarını sağlamak için, kalıplaşmış cinsiyet rollerinde bir değişim yaşanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, İnternet Kafe, İnternet Kullanımı, Kadın-Erkek Eşitsizliği

USE OF INTERNET AND INEQUALITY OF WOMAN-MAN

Abstract: The base of the inequality between man en women is generally the lover education level of women. In addition to the low rate of education level, reasons such as not sending girls to the schools in feudal areas like Diyarbakır, preventing women being active in economic life and forcing women to live a house-originate life are important. There is a lot of inequality in internet usage in internet cafes like in social life. Especially, in internet cafes, men are using internet more than women. In order to solve the inequality in internet usage, man and women should be active in information and communication technology as producers or consumers in the some ratio, and should remove gender roles.

Key Words: Internet, Internet Cafe, Use of Internet, Inequality of Woman-Man

GİRİŞ

Bu çalışmada, internet'e ulaşmada önemli bir aracı mekân olan internet kafeler ve internet kullanıcılarının bazı özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmek için, Diyarbakır'daki internet kafe kullanıcıları arasında yapılan bir araştırmanın sonuçlarından yararlanılması yoluna gidilecektir (Bölükbaş,2003). Araştırmaya göre, internet kafelerde erkeklerin lehine, belirgin bir dengesizliğin var olduğu ve cinsiyet bazında, büyük bir farklılaşma ve eşitsizliğin olduğu dikkat çekmektedir. Burada, internet kafe

[*] Bu çalışma, 16–18 Ekim 2003 tarihleri arasında, Sivas'ta, Cumhuriyet Üniversitesi'nde, Sosyoloji Derneği tarafından gerçekleştirilen, **Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler-IV. [Ulusal] Sosyoloji Kongresi**'ne bildiri olarak sunulmuştur.

[**] Prodüktör, TRT Diyarbakır Bölge Müdürlüğü kbolukbas@hotmail.com
[***] Yrd.Doç.Dr., Elazığ Zülfü Ağar Polis Meslek Yüksek Okulu
mcyildiz@hotmail.com, cengizyildiz@pa.edu.tr

kullanıcılarının cinsiyet durumları ele alınacak ve bu alandaki kadın-erkek eşitsizliğinin neden ve sonuçları üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır. Kuramsal bilgilerle, yapılan alan çalışması sonuçları birlikte ele alınacaktır. Araştırma, betimsel ve açıklayıcı bir amaca yöneliktir.

İNTERNET

İnternet, birçok bilgisayar sisteminin birbirine bağlı olduğu, dünya çapında yaygın olan ve sürekli büyüyen bir iletişim ağıdır. Aynı zamanda, insanların gittikçe artan "üretilen bilgiyi saklama, paylaşma ve ona kolayca ulaşma" istekleri sonrasında ortaya çıkmış bir teknolojidir. Günümüzün ve geleceğin en büyük iletişim araçlarından birisi olan bilgisayar ve internet sayesinde, pek çok alandaki bilgilere kolay, ucuz, hızlı ve güvenli bir şekilde erişilebilmektedir.

Bilindiği gibi internet, 1969 yılında ABD'de askeri amaçlı, ARPANET (Advanced Research Project Authority Net) adı verilen proje sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu projeyle dört bilgisayar, bir ağ yardımıyla birbirine bağlanmıştır. 1969'dan bugüne kadar, büyük bir gelişme gösteren ve "ağlar ağı" olarak nitelendirilen internet, ülkemizde 1993'ün Nisan ayından itibaren kullanılmaya başlanmıştır[1].

İNTERNET KAFE

İnternet kullanıcıları, internete genellikle evden, işyerinden ya da internet kafelerden bağlanabilmektedirler. İlk defa ABD'de ortaya çıkan internet kafelerin, ülkemizdeki geçmişi ise 6–7 yıl öncesine dayanmaktadır. İnternet kafeler, saat üzerinden kiralama sistemi ile çalışan, genel olarak ev ya da işyerinde internet erişimine sahip olmayan kişilere, internet ve bilgisayar kullanma olanağı sunan mekânlardır.

2001 yılında, IBS Pazar Araştırmaları Hizmetleri'nin, Türkiye'nin 7 ilinde, 12 yaş üzeri 1500 kişi ile yaptığı araştırma sonuçlarına göre, internet kullanıcılarının %35'i, bilgisayarı internet kafelerde kullanmaktadır[2].

İnternet'in çok hızlı geliştiği ülkelerden biri olan Türkiye'de, kayıtlı internet abonesi sayısının 2.5–3 milyon civarında olduğu sanılmaktadır. Kayıtlı kullanıcıların yanı sıra, işyeri ve internet kafe gibi mekânlardaki kullanım da dikkate alındığında, internetteki Türk nüfusunun 4 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 24.12.2001 tarihli belgesine

[1] http://www.itu.edu.tr/bid/bilgi/dokuman/tarihce/html
[2] http://turk.internet.com/eticaret/reklam/image

göre, ülkemizde yasal olarak faaliyet gösteren internet kafe sayısı, 5.374'dür (EGM,2001).

İNTERNET KULLANIMI VE KADIN

İnternet'in, gelecek için umut verici bir gelişim sürecine girdiği ülkemizde, başta kadınlar olmak üzere, tüm insanlar için daha özgür, daha yaşanılır bir dünyanın kapıları aralanmıştır. Ancak, toplumsal yaşamı ilgilendiren birçok olgu ve gelişme alanında olduğu gibi, internet alanında da kadınlarla erkekler arasında birçok eşitsizliğe rastlamak mümkündür. İnternetin yayılmaya başladığı yıllarda, dünyada ve ülkemizde internet kullanan kadınların sayısının erkeklerden daha az olması, bunun en önemli kanıtıdır. İnternetin sunduğu olanakların farkına varılmaya başlanmasıyla birlikte bugün, ilk yıllara göre kadın kullanıcıların sayısının belirgin biçimde arttığı söylenebilir.

Türkiye'deki kadın internet kullanıcılarına ilişkin dikkate değer kaynakların bulunmaması nedeniyle, bu konuda sunulacak bilgiler, çok sınırlı olarak aktarılma durumundadır.

Bilgi Çağı'nda eğitime olan ihtiyaç, her zamankinden daha fazla kendini hissettirmektedir. Teknolojinin meydana getirdiği olanaklar ve eğitim bilincinin gelişmesi sayesinde, eğitim alanında, ancak yüzyıllar boyunca alınabilecek bir yol alınmıştır. İnternet kullanımı, yeni teknolojilerin elde edilmesinde önemli bir yere sahipken, internet kullanımının gerçekleşebilmesi için de, belli bir eğitim altyapısı gerekmektedir.

Birçok alanda olduğu gibi, kadın-erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliğinin temelinde de, genellikle insanların eğitim seviyelerinin düşük olması yatmaktadır. Bu yönüyle; kızların öğrenim haklarının ellerinden alınması, kadınların şiddete maruz kalması, internet gibi teknolojilerin sağladığı olanaklara ulaşma vs., eğitimle yakından ilgili olmaktadır.

Eğitim seviyesinin en önemli göstergesi olan okur-yazarlık oranlarına bakıldığında, ülkemizde okur-yazarlık oranının kadınlarda %77, erkeklerde %94 olduğu görülür. Türkiye, kadın yetişkin okur-yazarlık oranında (%72) dünya ortalamasının (%65) üstündedir. Cinsler arasındaki mevcut durum, birçok eşitsizliğin meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır. Bu eşitsizlik, özellikle kırsal-kentsel alan ayrışmasında görülmektedir. Okur-yazar olmayanların oranı, kentsel erkek nüfusta %4.5, kadın nüfusta %18.7, kırsal erkek nüfusta %10.1, kadın nüfusta %30.4'tür. Bu durum, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, daha da yüksek oranlara yükselmektedir. Çünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, her 10 kadından 5'i

okuma-yazma bilmemektedir. Aynı şekilde, 15–49 yaş arası eğitimsiz kadınların %42'si Diyarbakır, Erzurum ve Şanlıurfa'da yaşarken, bu üç kent aynı zamanda, okula kayıtlı olmayan çocuk oranlarıyla da en ileride bulunmaktadır (Ecevit,2001).

Kadın-erkek eğitim eşitliği söz konusu olduğunda, bu olumsuz tablo her aşamada karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, okul öncesi, ilk, orta, yüksek öğretimde vs. kendisini göstermektedir. Bu tablonun belirleyici değerleri, kültürel olduğu kadar ekonomik güçtür: Kadın ve kız evde tutulmakta, ev işlerinde kullanılmak istenmekte, böylece okullaşma maliyetinin erkek çocuklardan yüksek olduğu varsayılarak, okullaştırmadan kaçınılmaktadır. Ayrıca öğrenime devam etmemenin en önemli nedeni, ailenin izin vermemesidir. Yani, öncelikle toplumdaki kadın algılamasının değiştirilmesi gerektirmektedir (Ecevit,2001).

Eğitim imkânları açısından yaşanan kadın-erkek eşitsizliğinin, eğitim seviyesiyle yakından ilgili olan internet kullanımında da kendini göstermesi beklenen bir durumdur. Diyarbakır kent merkezindeki internet kafelerde, 150 internet kullanıcısı üzerinde yapılan araştırmaya göre, internet kafe kullanıcılarının %94.7'si erkek, %5.3'ü kadındır. Kuloğlu (2001)'nun, Ankara'da internet kafelerde yaptığı araştırmada, erkek kullanıcıların oranı %80, kadın kullanıcıların oranı %20'dir. İki yerleşim birimi arasında, kadın kullanıcıların oranı açısından önemli bir fark göze çarpmaktadır. Genel olarak, internet kafe kullanıcılarının cinsiyetlerine bakıldığında, kadın kullanıcıların erkeklere oranla çok düşük düzeyde kaldıkları görülmektedir. İnternetteki kadın oranının düşük olması, bu kesim hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunulmasını engelleyebilmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO), 2001 yılında açıklanan raporuna göre, internet kullanıcılarının çoğunluğu erkek, üniversite mezunu ve yüksek gelir düzeyine sahiptir. Avrupa Birliği'nde internet kullanıcılarının %25'inin kadın olduğu, Latin Amerika'da ise, bu oranın %38'leri bulduğu ifade edilmektedir. Teknolojik açıdan gelişmiş bir ülke olan Japonya'da, kadınların %18'inin internet kullanıcısı olduğu belirtilen raporda, Ortadoğu ülkelerinde ise bu oranın, ancak %4'e ulaştığı bildirilmektedir[3]. Buna göre, ülkemizdeki kadın internet kullanıcı oranının, ancak Ortadoğu ülkelerinin üstünde olduğu söylenebilir.

Bilindiği gibi toplumumuzda kadınların ve erkeklerin paylaştığı alanlar; gelenek, görenek, töre gibi unsurların etkisiyle, cinsiyetlere biçilen roller gereği farklılaşmaktadır. Bu durum, kamuya açık alanlarda, erkeklere daha

[3] http://listweb.bilkent.edu.tr/kadin/2001/Feb/0002.html

geniş olanaklar sunmaktadır. Erkeklerin kadınlara göre daha yoğun bulunduğu statlar, spor salonları, kahvehaneler bu durumun en açık göstergesidir. Burada; internet kafelerin, kahvehaneler gibi erkek egemen alanlardan biri olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, açık bir eşitsizlik örneği olarak değerlendirilebilir.

Cinsiyet değişkeni, internete bağlanma sıklığıyla bağlantılı olarak ele alındığında, iki değişken arasında belirgin bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir. İnternete bağlanma sıklığıyla ilgili olarak, kadın internet kafe kullanıcıları içinde, haftada 3–4 gün bağlananlar %37.5, her gün ve haftada 1–2 gün bağlananlar %25 oranındadır. Erkeklerde ise, her gün bağlananlar %35.9, haftada 3–4 gün bağlananlar %28.9, 1–2 gün bağlananlar %25.4, ayda bir bağlananlar %3.5 oranındadır. Her gün internete bağlanan kullanıcılar içinde, erkeklerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu verilere göre, cinsiyet ile internete bağlanma sıklığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, erkeklerin kadınlara göre daha yoğun internet kullandıkları söylenebilir. Bunda, internet kafelerin kahvehane kültürünün devamı olarak algılanmasının etkisi olabilir. Buna göre, internet kafelerin, toplumda erkek egemen bir yaşamın sürdürülmesinde önemli bir mekân olduğu ifade edilebilir.

Bilindiği gibi, genelde Türk toplumunda, özelde ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir bölümünde, yoğun bir cinsiyet ayrımcılığı bulunmakta, kadınlar üzerinde erkeklerin baskısı, yoğun olarak kendini hissettirmektedir. Özellikle kırsal bölgede kızlar, küçük yaşta para karşılığı evlendirilmekte, bunlar, genel olarak ev eksenli bir yaşam sürmeye zorlanmaktadırlar. Bu durum, onların sosyal yönden izole olmaları ve dışlanmaları sonucunu doğurmaktadır. Bu açıdan kadınlar, internet kafeler gibi, erkeklerin yoğun olarak bulunduğu sosyal mekânları kullanma konusunda da ayrımcılığa uğrayabilmektedirler. Yapılan enformel görüşmelerde, birçok kadın internet kullanıcısının, gezme, eve geç gelme, arkadaşlarıyla buluşma, internet kafeleri kullanma gibi konularda erkek kardeşlerinin yaşadığı özgürlüğü yaşayamamanın öfkesini taşıdıkları görülmektedir.

Evde internet olanaklarının artmasına paralel olarak, kadın internet kullanıcı oranının artacağı söylenebilir. Nitekim yapılan bir araştırma (Akman ve Sevdik,2003), bu yönde sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Yapılan araştırmalara göre, Türkiye'de, kentlerde kadın işsizlik oranı erkeklerin çok üzerindedir. Ülkemizde kadınlar, en çok tarım kesiminde istihdam edilmektedir. Öğrenim düzeyi yükseldikçe, işgücüne katılım oranı kadınlarda yükselmektedir (Ecevit,2001). Bu yönüyle, çalışan ya da okuyan

kadınların, çalışma ve okul yaşamının bütün zorluklarına rağmen, evde oturan kadınlara göre, sosyal izolasyondan kurtulma olasılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bir araştırmada (Akman ve Sevdik,2003), internet olanaklarından en çok yararlanan kadınların, akademisyen-eğitimciler olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla bağlantılı olarak internet kafeler, kadın kullanıcılar açısından sosyal izolasyondan kurtulmanın bir aracı olarak da görülebilir. Bu açıdan, kadın kullanıcıların daha çok öğrenci ya da çalışanlardan oluşması anlaşılabilir bir durumdur.

İnternet kullanıcılarının cinsiyet durumu ile internete bağlanma süreleri arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Araştırmaya göre, hiçbir kadın internet kullanıcısı, haftada 20 saatten fazla internete bağlanmamaktadır. Haftada 20 saatten fazla internete bağlanan erkek internet kullanıcılarının oranı ise %24.6'dır. Haftada 1–5 saat arası internete bağlanan kadınlar %75, erkekler %26.8 oranındadır. Bu kategori, kadın internet kullanıcıların en yoğun olduğu kategoridir. Aileler, kız çocuklarını erkek çocuklara göre daha fazla kontrol etmek istemekte, bu nedenle de kızların internet kafede kalış süresini kısıtlayabilmektedir. Ayrıca, internet kafelerin erkek egemen sosyal mekânlar olması, kadın internet kullanıcıların bu mekânlarda uzun süre kalmasını engelliyor olabilir. İnternete bağlanma süresi arttıkça, kadın internet kullanıcılarının sayısı azalmaktadır. Haftada 6–10 saat arası bağlanan kadınların oranı %12.5, erkeklerin oranı %24.6'dır. 10–20 saat arası bağlanan kadınlar %12.5, erkekler %16.2 oranına sahiptir.

Genel olarak, erkeklerin kadınlardan daha uzun süre internete bağlanıyor olmasında, ailelerin, erkek kullanıcıların daha uzun süre internet kafede kalmasına izin vermesinin yanında, erkeklerin ekonomik açıdan kadınlara göre daha iyi durumda ve bağımsız olmalarının da etkisi olabilir. Erkek egemen sosyal mekânlar olarak nitelendirilen internet kafelerde, kadın kullanıcıların uzun süre -özellikle de geceleri- kalamamalarında, toplumsal anlamda var olan göreli birtakım endişelerin payının da büyük olduğu ifade edilebilir.

Cinsiyetle, internette sanal sohbet -yani chat- yapma sıklığı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Buna göre, internet kafelerdeki kadın kullanıcıların yarısı (%50) hiç chat yapmamaktadır. Hiç chat yapmayan erkeklerin oranı ise, %33.8'dir. Kadınlarda chat yapma sıklığının, her gün bir kez ile 3–4 günde bir arasında değiştiği görülmektedir. Erkeklerde en fazla chat, 2–3 günde bir yapılmaktadır.

Ülkemizde internet, işlevsel kullanabilen belli bir kesim dışında, yoğun olarak sohbet etmek amacıyla kullanılmaktadır. Türk internet kullanıcıları, internetin hemen tüm sohbet (chat) sitelerini işgal etmişlerdir. Sayıları

yüzlere yaklaşmış internet sohbet alanlarının binlerce kullanıcısının haricinde, dünyadaki en yaygın sohbet alanlarını içeren icq'da bu alanları kullananların yaklaşık dörtte birinin Türk olduğunu görmek inanılmazdır. Türkiye'nin en büyük cemaatini, internet sohbet sitesi kullanıcıları oluşturmaktadır; Türkiye'nin birçok yerleşim birimini "pıtrak gibi" sarmış olan internet kafelere bakıldığında, bu sayının 15–45 yaş grubunun yaklaşık yarısını chat'çilerin oluşturduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır (Radikal. 05.08.2001). Genel olarak internet kullanıcılarının; toplum içinde kolaylıkla dile getiremeyeceği görüş, düşünce ve deneyimleri paylaşmak, arkadaş (dost, sevgili) olunabilecek insanlarla tanışmak, yaptığı etkinliklere katkıda bulunabilecek insanlara ulaşmak, belirli konularda bilgi edinmek ya da bilgisini paylaşmak, yaşamını renklendirecek, heyecan ve hareket katacak kişiler ve etkinlikler bulmak ve günlük yaşamın getirdiği yorgunluk, sıkıntı ve kaygılardan arınmak, boşalmak ve rahatlamak için chat'i tercih ettikleri söylenebilir.

Yapılan gözlemler sonucu, sayıca erkek kullanıcılar fazla olsa da, chat yapma amaçları ve biçimleri açısından kadın ve erkek kullanıcılar arasında çok büyük farklar olmadığı saptanmıştır. Bunun yanında, erkeklerin chat'e kadınlardan daha fazla ilgi göstermesinin nedenlerinin başında, gerçek yaşamda karşı cinsle ilişki kurmakta yaşadıkları sorunların geldiği ileri sürülebilir. Türkiye'de, sohbet odaları kadar popüler olmayan, ancak, giderek yayılan web tabanlı tanışma ve arkadaşlık sitelerinin sayılarında gözlenen artış, karşı cinsle tanışma gerçeğinin bir işareti olarak ele alınabilir.

Kadınların erkeklerden daha az chat yapmasında, chat'in uzun zaman ve dolayısıyla yüksek bir ekonomik bedel gerektirmesinin de etkisi olabilir.

Chat'te, özellikle erkekler, kendilerini kadın olarak tanıtıp internette kolay arkadaş bulmaya çalışmaktadırlar. İnternet kullanıcıları, başka birisinin adıyla ve özellikleriyle chat yaptığında, belli bir rahatlama hissi duyuyor olabilirler. Cinsiyetini farklı göstermede en ilginç bulgulardan birisi, chat ile kurulan ilişkilerde, erkeklerin, beklenenin üstünde cinsiyet değiştirme eğiliminde olmalarıdır. Erkeklerin kendilerini kadın olarak tanıtmalarının sebepleri araştırıldığında, chat ile iletişimde daha kolay arkadaş edinmek veya eğlenmek için bu yola başvurulduğuna ilişkin yanıtlar alınmıştır. Chat yapan kullanıcıların, gerçek yaşamda arkadaş edinme ve sosyal ilişkiler kurma konusundaki başarısız deneyimleri sonucunda, toplumsal yaşamdan kopuşa doğru yönelmeleri, sanal ortamın çekiciliğini daha da artırıyor olabilir.

Kuloğlu (2001)'nun araştırmasında, chat sırasında kadınların %52'si, erkeklerin ise %30.2'si kimliğini gizlemektedir. Buna göre, chat ortamındaki

kullanıcıların önemli bir kısmı, sohbetlerinde "yalan"a başvurmaktadır. Chat sırasında kadınların erkeklere göre daha çok kimliklerini gizlemesi, kadınların baskı altında yetiştirilmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Bunun yanında kadınlar, gerçek yaşamda olduğu gibi sanal ortamda da tacize uğramaktadırlar. Bu nedenle kadınlar, gerçek kimlikleri ile sanal ortama katılmaktan kaçınıyor olabilirler. Bu durum, toplumumuzun kadına biçmiş olduğu rollerle doğrudan bağlantılı olarak ele alınabilir.

İnternet bağımlılığı ile cinsiyet arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bağımlılık kategorilerinin cinsiyet değişkenine göre dağılımına bakıldığında, genel toplam içinde erkek kullanıcıların en büyük çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan 150 internet kullanıcısı içinde, bağımlı olmayan kadın kullanıcıların oranı %75 iken, erkek kullanıcıların oranı %33'tür. Yüksek derecede bağımlılar kategorisinde hiç kadın kullanıcı bulunmazken, erkekler %6.4 oranındadır. Erkek kullanıcılarının büyük çoğunluğu (%60.6) orta derece bağımlılar kategorisinde yer alırken, kadın kullanıcılar, bağımlı olmayanlar kategorisinde yoğunlaşmaktadır. Buradan, erkeklerin kadınlara göre daha bağımlı oldukları sonucuna varılabilir. Bağımlılık oranları yükseldikçe, kadın internet kullanıcılarının sayısı düşmektedir.

SONUÇ

Yaşamın her alanında olduğu gibi internet kullanımında da toplumsal ve kültürel nedenlerden kaynaklanan kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin giderilmesi, toplumun bütünüyle uygar ve evrensel değerlere ulaşmasına bağlı olarak gerçekleşebilecektir. Aslında, toplumdaki kadın-erkek eşitsizliğinin giderilebilmesinde, internet gibi yeni iletişim teknolojilerine erişimin önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir.

Dünyada pek çok kadın, internet bilgi erişim sistemini ve e-posta iletişimini, kendi ürünlerini pazarlama, bilgi alışverişi ya da elektronik alış-veriş amacıyla kullanabilmektedir. Ülkemizde ise, kadınların bu kolaylıklara erişmesi, ekonomik, kültürel vb. nedenlerden dolayı güçlük taşımaktadır. Teknolojinin bu anlamda yayılması için, ülkemizde eğitim, maliyet, yerleşim ve zaman gibi kısıtlayıcı unsurların giderilmesi gerekmektedir. Bilgi çağında, kadınları teknolojik olanaklardan uzak tutmak, aynı zamanda özgürlükçü, katılımcı, demokratik ve insan haklarına dayalı toplum düzeninden de vazgeçmek anlamına gelebilmektedir.

İnternet kullanımı konusunda, kadınların, bu iletişim-bilgilenme aracından yeterince yararlanmadıkları görülmektedir. Kullanımı olanların, internetin sağladığı olanaklardan sınırlı düzeyde yararlandıkları, öğrenim düzeyinin artışına ve evde internet bağlantısı olmasına göre ise, kullanma düzeyinde bir artış olduğu ifade edilebilir.

Toplumsal cinsiyet ayrımı; ruhsal, toplumsal ve kültürel anlamda kadının etkinlik düzeyini etkilemekte, eğitim-bilgi düzeyinin yükselmesi ve toplumsal değer ve normlarda değişim yaşanması sonucu, olumlu yönde bir gidiş söz konusu olmaktadır. Bu da, kadınların sanal âlemde daha aktif olması sonucunu doğurabilmektedir.

İnternet kullanımında kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesi ve bilgi-iletişim teknolojilerinde kadınlar ve erkeklerin üretici ve tüketici olarak eşit oranlarda yararlanmalarını sağlamak için, kalıplaşmış cinsiyet rollerinde değişimler yaşanması gereklidir. Böyle bir süreç başlatılıp, daha iyi bir konum yakalanmadan eşitlik, dolayısıyla demokrasi ve ekonomik, toplumsal gelişme ve teknolojik ilerleme tam anlamıyla gerçekleştirilemez.

İçinde bulunduğumuz bilgi ve iletişim çağı, kadın-erkek eşitsizliğinin hızla aşılmasının yollarını artırmıştır. Kadınların, bilgi işlem ve iletişim teknolojisinden faydalanmasının önündeki engeller hızla kaldırılmalı, kadın internet kullanıcıları desteklenmelidir. Bu sayede kadınlar, bilgi-işlem becerilerini toplumsal, politik vb. alanlarda kullanabileceklerdir.

KAYNAKÇA

Akman, Varol ve Ayışığı B. Sevdik. (2003). İnternet'in Türk Kadınının Hayatındaki Yeri. *Karizma*. Ocak-Mart.

Bölükbaş, Kenan. (2003). *İnternet Cafeler ve İnternet Bağımlılığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Diyarbakır Örneği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi. Diyarbakır.

Ecevit, Yıldız. (2001). *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*. TÜSİAD Raporu.

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) (2001). *İllere Göre Umuma Açık Yerler İstatistiği*. EGM Yayınları. Ankara.

http://listweb.bilkent.edu.tr/kadin/2001/Feb/0002.html. (Erişim Tarihi: Eylül 2002).

http://turk.internet.com/eticaret/reklam/image. (Erişim Tarihi: Eylül 2002).

http://www.itu.edu.tr/bid/bilgi/dokuman/tarihce/html. (Erişim Tarihi: Eylül 2002).

Kuloğlu, Ceyda. (2001). *İnternet Cafeler ve İnternet Bağımlılığı: Ankara Örneği*. (Basılmamış Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

Radikal. 05.08.2001

MR. "PRINCE'S JESTER" AND MS. "DISDAIN": THE MALE POWER AND WOMAN'S RESPONSE TO IT IN *MUCH ADO ABOUT NOTHING*

Özlem ÖZEN*

Abstract: Shakespeare's play *Much Ado About Nothing* demonstrates how male power is limited through association of love in marriage. This paper will discuss marriage as an equal balance of power between the genders rather than an experience that makes women silent victims in a male-dominated society. Love and commitment will also be focused on in terms of the social duties of both sexes in a romantic marriage.

Key Words: Male Power, Marriage, Love, Commitment, *Much Ado About Nothing*

Özet: Shakespeare'in oyunu *Much Ado About Nothing* erkek gücünün evlilikte aşkın olmasıyla nasıl sınırlandığını gösterir. Bu makale evliliğin kadınları erkek-egemen bir toplumda sessiz kurbanlar haline getiren bir deneyim olmaktansa, cinsiyetler arasında eşit bir denge olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca, romantik bir evlilikte aşk ve bağlılık (sadakat) her iki cinsiyetin sosyal görevleri olaması açısından da vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erkek Gücü, Evlilik, Aşk, Bağlılık, *Much Ado About Nothing*

In Act I, scene 1 of *Much Ado About Nothing*, Beatrice speaks her first line asking if Benedick is safe even though she refuses to admit his bravery and good service in wars. She, then, demonstrates her bitter attitude when she first meets Benedick: "I wonder that you will still be talking, Signior Benedick, nobody marks you." As Leonato (Beartice's uncle) says there is a "merry war" between Beatrice and Benedick. What makes the relationship between these two witty characters quite interesting is the power of their conversation referred as "skirmish of wit" by Shakespeare. Benedick: "What, my dear Lady Disdain! are you still living?" (I.i.119) Beatrice: [talking to Benedick masked] "..he is the prince's jester, a very dull fool...." (II.i.137).

* Yrd.Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

Benedick is a professed tyrant to the opposite sex, an "obstinate heretic in the despite of beauty" (I.i.234-35), and Beatrice, too, a confirmed "batchelor": "I had rather hear my dog bark at a crow than a man swear he loves me" (I.i.131-32). Thus Beatrice, and Benedick is of a similar mind: "God keep your ladyship still in that mind! so some gentleman or other shall scape a predestinate scratched face" (I.i.133-35). They give each other no quarter in the merry war. Benedick is a braggart, a stuffed man, little wiser than a horse, as fickle as fashion itself, caught like a disease, the prince's jester, a dull fool; it is a dear happiness to women that he loves none. Beatrice is Lady Disdain, Lady Tongue, a parrot teacher, a chatterer, a harpy; he will go to the world's end rather than hold three words with her. However, though they maintain loudly that they cannot stand each other it does not require superhuman powers of perception to observe the marked interest, little short of obsession, they take in each other.

One of the issues Shakespeare deals with in his comedies is the notion of romantic pre-marital relationship as a union of lovers to be a part of society and attain happiness in the future as well. This paper will discuss Beatrice's relationship with Benedick, as an equal balance of power between the genders rather than an experience that silences and victimizes woman in Much Ado About Nothing. It will also emphasize love and commitment--touchstones to establish social order--in terms of the social duties of both sexes in romantic marriage.

However, Friedman, argues that Beatrice, in accepting to be Benedick's wife, gives up her most striking characteristic--clever talkativeness due to her wit--and becomes a silenced woman: "...far from preserving her autonomy, ultimately sacrifices the verbal mastery which constitutes her power in exchange for a hushed existence as Benedick's wife" (1990:351). Another critic, Cook, focuses on the gender differences between Beatrice, who becomes an embodiment of "feminine alternative" to conventional masculine behavior through her "entrapment" in her society, and Benedick, whose "masculine anxiety" is based on the fear of losing male power. She also insists that the "masculine ethos"--a mode in which women are "ciphers"--remains unchanged at the end of the play.

These readings, shedding a light to my interpretation of Much Ado, are quite different in many ways. In my view, as in that of Cook, the play sustains "masculine prerogative" to some extent; however I do not agree with Friedman's interpretation of Beatrice--a woman who is "hushed on purpose to grace the harmony of the relationship." In fact, in order to attain this harmony, Beatrice, like her mate Benedick, submits, not to the male power, but to love and commitment in marriage. And, this submission does not

constitute silence, which is one of the moral values women are expected to have.

What are the conventional roles expected from the sexes in a healthy and stable marriage? Marriage is both a romantic and socio-economic union. Romantic marriage is a successful achievment of love which satisfies the individual and society. Man is to be protective towards his obedient wife who is morally superior to him. Chastity of woman is one of the most important requirements before marriage. One of the two couples of Much Ado, Hero and Claudio, fall in love at first sight; however Claudio breaks up their union upon hearing the false news on Hero's infidelity. Instead of protecting his future-partner, Claudio accuses and humiliates Hero in front of every one calling her "rotten orange." Claudio's excessive emotions of hatred and jealousy are out of his masculine role in his society. He becomes the representative of male dominance that watches, questions and judges woman without giving her an opportunity to express herself. "Both Benedick and Claudio would prefer a spouse who understands her subservient position and knows how to modulate her voice in the presence of her husband" (Friedman, 1990: 354).

In this male-dominated society, men look at women. Women are aware of being watched for they are bound to be gazed and watched according to the moral codes of the society which involve classic decorum, Christian values, and idealized womanhood. As Devereaux states, "To say that the gaze is male refers to a way of seeing which takes women as its object" (1990: 337).

As representatives of the patriarchal society, Claudio and Benedick, two central heroes in Much Ado, see women as fragile, precious beings reducing them into objects of beauty. They talk about Hero, whom Claudio falls in love at first sight:

> **Ben.** "Would you buy her, that you inquire after her"
>
> **Cl**. "Can the world buy such a jewel?"
>
> (I.i. 179-81)

Benedick further makes a comment on Hero's appearance, which stresses the issue of male power upon women: "...she is too low for a high praise, too brown for a fair praise, and too little for a great praise.." (I.i.71-3).

Another male expectation from the woman is subservience, which limits her freedom of speech and behavior. "Young females are expected to taper their

behavior to the vulnerability of the male, and those who fail to do so expose themselves to the censure of their peer" (Park, 1980: 106). In the world of Messina, we see that Beatrice copes with the restraint--male gaze that limits the freedom of feminine behavior. For instance, the social gaze of Messina (her uncle) upon young unmarried woman tells Beatrice that she will remain a spinster if she goes on being satirical of men: "By my troth, niece, thou wilt never get thee a husband, if thou be so shrewd of thy tongue" (II.i.18-9). Shakespeare attaches importance to the silence of women, which is juxtaposed with free speeches of Beatrice, in Much Ado. When the match between Hero and Claudio is about to be concluded, Beatrice asks both of them to express their feelings. However, Claudio is so excited that he replies, "Silence is the perfectest heralt of joy"(II.i.305). "Beatrice's audacious speech might seem a serious violation of Messina's conventions of gender, but it is significant how little she actually threatens Messina's men, who regard her generally as rather a good fellow" (Cook, 1986: 191). Another example is Prince Don Pedro, the authority figure in the play. He likes Beatrice's freedom of discourse because he never feels its sting. (Upon calling Benedick "prince's jester," Beatrice is left alone and quiet for a while during the masked-dance): "Your silence most offends me, and to be merry best becomes you" (II.i.312).

On the other hand, Friedman argues that Beatrice seems quite ready to submit to Benedick's masculinity [that contradicts to what she has been saying bitterly against marriage]: "subversion is one of the few forms of verbal power left open to the woman who forgoes wielding pointed wit" (356). Why does Shakespeare create a woman with a strong and compelling voice to make her submit to male power?

Beatrice is drawn as a high-spirited woman who has been, apparently, disappointed in love, and consequently, talks bitterly against men and marriage. She does not want to marry "till God make man of some other mettle than earth." Although she makes believe that marriage would "grieve a woman to be overmaster'd with a piece of valiant dust," she is not willing to continue her life as an old maid. Beatrice's aggressive, witty resistance to men and marriage poignantly reveals her desire for both. Beatrice's wish to marry and not to be a spinster is apparent in her words: when the match between Hero and Claudio is concluded, she mourns with cheerful inconsistency, "I may sit in a corner and cry heigh-ho for a husband" (II.i.320). "She challenges others' misreadings of her humorist mask and encourages them to take her as she appears" (Cook, 1986: 191).

Beatrice cannot help thinking about Benedick so that she mocks him behind his back for she needs to hide this interest: "I had rather hear my dog bark at a crow than a man swear he loves me" (I.i.131-2). She pretends, even to

herself, that she holds Benedick in contempt. At the very beginning she refuses to admit that he is a good soldier: ".. he is no less than a stuff'd man..(I.i.58), which reveals her potential attraction for him, so that she can easily isolate herself from the deepest feelings and push Benedick away.

Through her lively speech, Beatrice wins a considerable measure of freedom in her loyalty and her furious outburst against the victimization of her sex: when her cousin Hero is accused of committing adultery. "O God, that I were a man! I would eat his [Claudio's] heart in the market place" (IV.i.306). Cook relates, "Beatrice longs to take arms against a sea of masculine troubles but, by opposing, would only perpetuate them" (1986:196). She further posits an alternative for Beatrice: "to follow Hero's model of femininity and 'die a woman' in silent grief."

Friedman, from another viewpoint, argues "Beatrice, far from preserving her autonomy, ultimately sacrifices the verbal mastery which constitutes her power for a hushed existence as Benedick's wife" (1990:351). Before taking Beatrice's marriage in hand, let us look at her relationship with Benedick. In fact, before marriage she does use her "verbal mastery" through her anger to punish the domineering male power upon her sex. One of the most striking scenes of Much Ado is where Beatrice asks Benedick to kill Claudio. Her anger is not only towards Claudio but also domineering men in general. She becomes the champion of the "feminine principles." However, her fury is to an extent excessive; she acts violently which echoes the masculine fury of Claudio towards Hero's so-called disloyalty: "Manhood is melted into cursies, valor into compliment, and men are only turn'd into tongue" (IV.i.319).

As soon as she asks him to go against his will, Benedick attempts to break his word at first. For Beatrice, the bond between them is based on a word so that Benedick becomes involved in Beatrice’s order of reality, depending on her word. Interestingly enough, through accepting to challenge Claudio, Benedick seems to submit to female control. When Benedick first reacts to her fury, she tells him coldly: "I am gone, though I am here: there is no love in you" (IV. i.293). Although she uses her "verbal wit and mastery" to fight for the rights of her cousin, Hero, her happiness and trust in him almost seems to break down.

At this point in the play, Shakespeare depicts the issue of equality and friendship in a pre-marriage relationship. Benedick says that they will be friends first. She taunts him saying that he can only stand being a friend with her than fighting with her "enemy"--Claudio. When Benedick does not want to accept Claudio as her enemy she breaks down into tears. This is a scene where Beatrice demonstrates her excessive emotions: anger and love

are juxtaposed together: "She is wrong'd, slander'd and undone" (IV.i.312-3) and Benedick proves his committment to his lover: “Come, bid me do anything for thee”(22). An interpretation of Benedick’s behavior is that with a quick and selfless sensitiveness of perception, he submits to Beatrice's will to take revenge from Claudio. In a traditional romantic relationship, love means partnership based on trust: “Enough, I am engaged, I will challenge him...” (IV.i.331). Beatrice does not become "submissive" for she represses the "verbal mastery" that causes a "sense of loss." Moreover, it is not that "Benedick subdues her" in the scene where they confess their love. In fact, it is the union of love that binds their lives in a destiny.

It is obvious that Beatrice rejects the romantic notions of the opposite sex. She is a woman, unlike her cousin, set free from her father. Her voice is that of the adult world whereas Hero has a little girl's voice. Although Friedman asserts that "When Beatrice, who once advised Hero to contradict even her father's wishes in the choice of a husband, yields willingly to male control, this surrender indicates that masculine domination is natural, correct, and necessary..." (1990:359), Beatrice’s freedom of discourse is one of the ways of the strong, witty woman to express herself. For instance, she gives a piece of advice to Hero: “It is my cousin’s duty to make curtsy and say, ‘Father, as it please you’ but ... make another curts'y and say 'Father as it pleases me'...” (II.i.54-6). Shakespeare draws her picture as a strong woman who will not be easily manipulated, victimized or silenced by masculine power in the male-dominated society.

> Women want to be married but not mastered, and this levels them with men who have always lamented loss of liberty in marrying ...where Beatrice and Benedick both sound the hollowness of single liberty, they relinquish it only because they are confident of liberty within marriage (Dusinherre, 1975: 96).

In the war of the sexes with Benedick, Beatrice's combativeness is self-defence, self-assertion, the armour of a vulnerable pride. But when she says "Would it not grieve a woman to be overmaster'd with a piece of valiant dust? to make an account of her life to a cold of wayward marl?" (2.1.60-63); or replies to Pedro's "Will you have me lady?" with "No, my lord, unless I might have another for workingdays. Your Grace is too costly to

wear every day" (2.1.327-29), we are invited to perceive an added ingredient. She will not have a husband with a beard, or without one; she will not have a husband at all. St Peter will show her where the bachelors sit in heaven and there "live we as merry as the day is long." She will be no meek daughter like her cousin: "But yet for all that, cousin, let him be a handsome fellow, or else make another cur'sy, and say, 'Father, as it please me'" (2.1.53-56). She will be won on her own terms or not at all.

Beatrice is a woman who prevents herself from knowing her own feelings by her self imposed fears of pride and fear. In other words, she is afraid of surrendering to love, and it is her pride and prejudice which keeps her "safe", at least temporarily. Benedick, like Beatrice, is aware of the danger of falling in love because of the vulnerability it suggests. He does not want to show his feelings openly. Defending the bachelor state, he talks against women as well as courtly art of music and speech. "I will not do thou [women] the wrong to mistrust any, I will do myself the right to trust none; and the fine is I will live a bachelor" (I.i.244-6).

As a matter of fact, the animosity of Beatrice and Benedick towards each other is a veil for their feelings towards each other. They use their wit to distance emotions which they believe are dangerous. In other words, they think they are safe to spend time with their own sex. Benedick says: “O she misus’d me past the endurance of a block..” (II.i.). He is in a quest to avoid her ironically but has never failed to appreciate her qualities.

Benedick's negative attitude towards marriage echoes that of Beatrice even though the way he is under the influence of his society does not. A feminist interpretation of Benedick's unwillingness for marriage could be related to the masculine fear of betrayal. Cook suggests that the conventional male codes of the society in Much Ado--Messina--put some limitations on male power (anxiety of losing male hierarchy), as well as making the man associate love in marriage with the physical appearance of woman. Cook asserts that the world of Much Ado, Messina, is important because it is a place where the masculine characters are "concerned with self-concealmant and the exposure of other...the abjection of which the cuckold's horn becomes the fearful sign" (1986:187). The use of cuckold jokes in the play shows the "anxiety about women's potential power over men." The horn becomes a "symbol of a man's betrayal and humiliation" which reveals the fear of marriage from the male perspective as well as submitting oneself to a woman.

In the relationship between Beatrice and Benedick, their conventional roles appear unconventional.

> Conventional people and societies often relish to unconventional as safety-valve for repressed instincts...In a society, such as Messina, where the instincts for life are in danger of being drained away in small talk, Beatrice and Benedick offer this outlet (Crick, 1965 35).

Both Beatrice and Benedick are portrayed as fire and gunpowder that cannot be calm but belong together. First, they do come to love through the plot of Don Pedro--the figure of authority. Then, they struggle to maintain the dignity of bachelorhood--a role named as "safety-valve" for power. This is a male-dominated, hierarchial society with clear-cut gender roles in which women do not necessarily capitulate to men, but show their strength and humanity.

Beatrice is a strong woman, set free from her father. She is free to make her own choice of husband and also to dictate the conditions of that choice. She will not marry, "till God makes men of some other mettle than earth" (II.i.59-61). She accepts marriage as a union with a loving hushand who will treat her as a person rather that valuing her physical appearance.

Therefore, Beatrice and Benedick lovers change from being too rational to consider the foolishness of love and marriage into lovers who allow themselves to feel instead of performing conventional gender roles that frighten them. On the one hand, Benedick becomes a different man; he learns to be sentimental, to love music, and to read romantic poetry. He talks romanticly: "I will live in thy heart, die in thy lap, and be buried in thy eyes....." (V.ii.102-3). On the other hand, upon hearing the falseness of news on Hero's infidelity and Benedick's love, Beatrice is ready to be committed to Benedick's love --her exceptional request on risking his life as she would have risked her own. In this sense, she submits to a loving man who proves that he can risk his life [a kind of selflessness], not for depending upon his future-partner's emotional judgment, but for the sake of love. Thus, the ideological messages the play portrays do not constrain the behavior of female characters.

"... Benedick becomes acceptable to her [Beatrice] when he symbolically joins his masculine qualities to her feminine principles by taking up, however reluctantly, her attitude to Claudio..." (Crick; 1965 37).

Many critics claim that Shakespeare's sexism limits women to an extent. French asserts that: "His sexism lay in a rigid insistence that 'good' women adhere to traditional female ideals of purity, selflessness, gentleness, compassion" (1991: 68). However, the romantic marriage of a man and woman is not merely a manifestation of how the woman conforms to the guidelines of being a perfect wife, or how the man's masculine prerogative is overcome by the feminine principles. Even though Cook asserts that, "Love, and the vulnerability that comes with it, has been a kind of exposure each has dodged through most of the play," it is rather a commitment of two lovers who are willing to surrender to love(1986: 195). When they reveal their love towards each other, their language becomes simple and warm. Benedick: "I do love nothing in the world so well as you.. (IVi.267). And, Beatrice does not hide her emotional needs behind a mask of biting wit that refuses to take anything seriously any more; she submits to love in a romantic marriage: "I love you with so much of my heart" (286).

Friedman states that Beatrice "seems more than willing to abandon her pride and scorn and acknowledge him [Benedick] as the man of superior substance by whom she will allow herself to be overmastered (355). However, her understanding of the purpose of marriage is through her realization of the meaning of love and commitment: "And, benedick, love on, I will requite thee,? Taming my wild heart to thy loving hand" (III.i.111-2). And, Benedick's first reaction to overhearing the truth that his severest critic, Beatrice, is his admirer: "This can be no trick" (122). He is ready to accept the possibility of love and marriage.

Before hearing that she is loved by Benedick, Beatrice's false cry is interpreted as that she "laments that there are no men of substance, by whom she could be overmastered" (Friedman, 1990:354). However, for the first time Beatrice laments on the unfair judgment upon her cousin. Her tears master her and she cannot say anything. Her weeping moves him deeply so that it is for her sake he stays. Now that they are alone he is choked with a sense of his own awkwardness, and can find nothing to say but, "Have you wept all this while?" Benedick thinks of her grief rather than his own honor. In other words, he is willing enough to do what he can, but has not seen yet that there is anything to be done. He asks for orders: "Is there any way to show such friendship?" Beatrice replies, "It is a man's office, but not yours." She won't stoop to ask him, if he will not volunteer to do the deed--the only way of clearing Hero.

Friedman argues that when Benedick announces that he will take Beatrice as his wife, he kisses her to stop her sharp mouth: His stopping Beatrice's mouth with a kiss does not necessarily imply Shakespeare's depiction of women as subordinate to men. Beatrice asserts her self to maintain her

dignity as a woman free from subverting the conventional male aspects of Messina. Beatrice's witty conversation with Benedick still continues until the very end of the play. When Benedick agrees to matrimony and seeks to gain the last word, Beatrice accepts (caustic), and gets, momentarily, the last word:

> **Ben**. A miracle! Here's our own hands against our hearts. Come, I will have thee, but by this light I take thee for pity.
> **Bea**. I would not deny you, but by this good day I yield upon great persuasion, and partly to save your life, for I was told you were in a consumption.
> **Ben**. Peace! I will stop your mouth.
> (V.iv.91-7)

This stopping-mouth-with-a-kiss is not due to the power of masculine domination but a tradition for the union of lovers. When the engagement between Hero and Claudio is settled, it is Beatrice who suggests Hero : "Speak, cousin or stop his mouth with a kiss, and let not him speak neither" (II.i.311).

Shakespeare portrays Benedick as an affectionate husband rather than a domineering man who tries to make his future wife obedient to himself. At the end of the play, Benedick's wish for a kiss and dance is out of his happiness, as a result of the romantic reconciliation between the lovers. Beatrice, like Benedick, also achieves her dreams of matrimony, even though she seems silenced. She has been looking for a hero who will use his strength to punish those who accuse Hero--symbolic of chaste women. Once angry with men who are not kind in their treatment of women, Beatrice does not have any thing left to tease and mock Benedick or protest against marriage. She "yields upon persuasion" because her mask/veil hiding her affectionate feelings is dropped when the lovers confess their love in act IV:

> **Bea**. You have stayed me in a happy hour, I was about to protest I loved you.
> **Ben**. And do it with all thy heart.

Bea. I love you with so much of my heart that none is left to protest.

(IV.i. 283-7)

Beatrice's tone is flecked with an irony that contrives to be both aloof and playful. What strikes us most forcibly, however, in the opening sentence of the 'merry war' is its implied challenge--a challenge which is amusing but none the less real. Beatrice's interest in Benedick and her mocking resistance to him are communicated simultaneously; and she pictures him in a state of combat, which will result in their happy union in the end.

Consequently, Beatrice and Benedick are not ignorant of the worlds of each other and unaware of the nature of love's bond--the power to embrace the harmony in the world. Their marriage does not require Benedick to be patriarchal or Beatrice to be subservient and silent. This is a mutual love and commitment that will strenghten their marriage in the future.

REFERENCES

Chambers, E. K. (1930) “Plays of the First Folio.” In Chambers, *William Shakespeare: A Study of Facts and Problems.* Oxford: Clarendon Press.

Cook, Carol. (1986). "'The Sign and Semblance of Her Honor': Reading Gender Difference in *Much Ado About Nothing" Publications of the Modern Language Association of America.* New York 101:2 186-202.

Crick John. (1965). *Much Ado About Nothing* University of Illinois Press.
Devereaux, Mary. (1990). “Opressive Texts, Resisting Readers and the Gendered Spectator: The New Aesthetics.” The Journal of Aesthetics and Criticism. Fall.

Dusinberre, Juliet. (1975). *Shakespeare and The Nature of Women.* MacMillan Press. London.

French, Marilyn. (1991). “Shakespeare ‘From Women’s Eyes’” *Ms. Magazine* 68-70.

Friedman, Michael D. (1990). "'Hush'd on Purpose to Grace Harmony': Wives in Silence in *Much Ado About Nothing" Theatre Journal.* Baltimore. (42:3) 350-63.

Gardner, C. O., (October 1977)"Beatrice and Benedick." *Theoria* 49: 1-17. Reprinted in *Shakespearean Criticism*, Vol. 78.

Hartley, Lodwick, (May 1965) "Claudio and the Unmerry War." *College English* 26, no. 8: 609-14. Reprinted in *Shakespearean Criticism*, Vol. 78.

Horowitz, David. (May 1965):609-14. “Imagining the Real.” In *Twentieth Century Interpretations of MUCH ADO ABOUT NOTHING.* Ed. Walter R .Davis. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1969

Lodwick Hartley, "Claudio and the Unmerry War." *College English* 26, no.8

Park, Clara Claiborne. (1980). "As We Like It: How a Girl Can Be Smart and Still Be Popular" *The Woman's Part* ed. Lenz, C. , Greene, G. And Neely C.T. University of Illinois Press. London.

Shakespeare, W. *Kuru Gürültü* 1967 [Çeviren: Hamit Dereli], (2. Baskı), 110 s., 4 TL, MEB Dünya Edebiyatından Tercümeler, İngiliz Klasikleri: 13.

Storey, Graham. (1969) “The Success of *Much Ado About Nothing.”* In

Twentieth Century Interpretations of MUCH ADO ABOUT NOTHING. Ed.

Walter R. Davis. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall,.

Taylor, Markland, (2002) "*Much Ado About Nothing.*" *Variety* 388, no. 7 : 36. Reprinted in *Shakespearean Criticism*, Vol. 78.

TÜRKİYE'DE SANAT EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ

Lale ALTINKURT*

Özet: Türkiye'de sanat eğitiminin gelişimi, özellikle Cumhuriyet döneminde önemli bir aşama katetmiştir. Türkiye'den yurt dışına gönderilen sanatçılar yanında, yurt dışından davet edilen sanat eğitimcilerinin önderliğinde, sanat eğitimi alanında gelişmeler yaşanmıştır. Halkevleri ve öğretmen okulları sanat eğitimi alanındaki gelişmelerin yaygınlaşmasında önemli bir etmen olmuştur. 1940'lardan günümüze kadar eğitim politikasındaki değişim, sanat eğitimi alanında da farklı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanat eğitimi alanında, Eğitim Fakültelerinin Güzel Sanatlar Eğitimi bölümleri ve Güzel Sanatlar Fakülteleri, sanat eğitimcisi yetiştirmenin yanında sanatçı adayları yetiştirme görevini üstlenmişlerdir. Günümüzde Güzel Sanatlar Fakültelerinin ve Eğitim Fakültelerinin Güzel Sanatlar eğitimi bölümlerinin ülke çapında sayıları artırılırken; donanım, yetişmiş öğretim elemanı ve mekan sıkıntılarının çözülmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Eğitim, Sanat Eğitimi, Güzel Sanatlar.

THE DEVELOPMENT OF ART EDUCATION IN TURKEY

Abstract: The Development of Art Education in Turkey, especially in Republic period has gained an important progress. Besides the artists who are sent abroad from Turkey, Art Educators who are invited from abroad have leaded to the developments in art education. Public- house and teacher-training schoolshave had important roles in developing and spreadingof art education.Since 1940's, the change in education politics have resulted in the different aplications in the field of art education Nowadays, in art education fields, Fine Art Faculties and Fine Art Education departments of Education Faculties have undertaken the role of educating both art educators and artist nominees.İn our day,while the number of fine arts and education faculties is being increased, the problems such as, equipment,trained-lecturer and place should be solved.

Key Words: Art, Education, Art Education, Fine Art.

TÜRKİYE'DE SANAT EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'de batılı anlamda ilk sanat eğitimi hareketleri, 1908 tarihli Meşrutiyet hareketleri ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin batılılaşma hareketinin başladığı bu dönemde, özellikle biçim ve renk sanatlarında Avrupa'ya yönelme gereksinimi duyulmuştur. Mühendishane-i Berri Humayun'da (Kara Harp Okulu) okutulmaya başlayan resim dersleri ile minyatür ve eski resim estetiği; ışık-gölgenin, bilimsel plandaki perspektifin çizgi sanatına girmesiyle etkisini yitirmiştir (Berk, 1973,s.107).

İlk olarak Mühendishane-i Berri Hümayun (Kara Harp Okulu) adını taşıyan askeri okulda (1793-94), daha çok askeri amaçlarla yeni resim teknikleri

* Yard.Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

öğretilmeye başlanmış; böylece batı perspektif kuralları ile nesneyi iki boyutlu yüzey üzerinde modle ederek göstermeye yarayan ışık gölge uygulaması gibi kurallar, resim eğitiminin programı içinde yer almıştır (Tansuğ, 1993,s.43).

Mühendishane-i Berri Hümayun'un (Kara Harp Okulu) yanında 1831'de Bahriye (Deniz Harp Okulu) gibi okullardan da batı tarzında resim yapan ilk önemli sanatçılar yetiştirmiştir. Bu okullardan Harbiye'de 1846-1887 yıllarında, Fransız uyruklu ressamlar ders vermişlerdir. 1850'li yıllarda Harbiye, "Menşe-i Muallimin" adı altında bir statüye layık gördükleri bazı öğrencileri, askeri ve bazı sivil okulların resim dersi gereksinimlerini karşılamak üzere öğretmenler olarak yetiştirmişlerdir (Tansuğ, 1993). Bu dönemde Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, Darüşşafaka Lisesi gibi batıyı örnek alarak açılan yeni sivil okullarda da, resim dersleri yer almıştır.

XIX. yy'da askeri ve sivil okullar programında resim derslerinin yanısıra, mimarlık ve heykel eğitimi de yer almıştır. 1835'te uygulamaya konan bir programla resim eğitimi için Viyana, Berlin, Paris, Londra'ya iki yıl içinde 12 asker öğrenci gönderilmiştir (Tansuğ, 1993,s.54).

Batıya gönderilen asker ressamlar Paris'in o dönemdeki sanat akımlarından etkilenmek yerine, David-İngres klasizminin akademikleşmiş eğitimi ile Courbet'in etkileri ile dönmüşlerdir. Bu etkilenmelerini çalışmalarına aktarmışlardır (Turanı, 1977,s.vıı).

1883 yılında ilk Güzel Sanatlar Akademisi (Sanayii Nefise Mektebi) kurulmuştur. Sanayii Nefise Mektebi, güzel sanatlar eğitiminin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Osman Hamdi'nin müdürlüğünde, 1887'den 1908'e kadar Sanayii Nefise'nin öğretim sorumluluğu yabancılara verilmiştir. Osman Hamdi'nin Müdürlükten çekilmesi ile Nazmi Ziya - Çallı Kuşağının Sanayii Nefise'de hoca olmaları ile okuldaki yabancı kadrosu egemen gücünü yitirmiştir. Akademide görev alan Çallı kuşağının en büyük hizmeti ilk hocalıkları sırasında ve Cumhuriyetin başında heyecanlı bir öğrenci grubu yetiştirip Avrupa'ya göndermeleri olmuştur (Turani, 1977,s.xı).

Sanayii Nefise mektebinin resim atölyelerinde yapılan çalışmalar, Türkiye'deki resim eğitiminin akademik bir disipline sokulması yönünden bir aşamadır (Tansuğ,1993,s.52). Bu dönemde figür ve portre çizimlerine önem verilmiştir. Sanayii Nefise'de, heykel ve mimarlık eğitimi için, yabancı mimar ve heykeltraşlar görev almışlardır.

Cumhuriyet Döneminde Sanat Eğitimi

Cumhuriyet'in ilanından sonra, her alanda gerçekleştirilen devrimler batıyı örnek alan bir tutumu sergiler. Cumhuriyet döneminde sanat eğitimi alanında

kurulmuş Sanayii-Nefise Mektebi, “Devlet Güzel Sanatlar Akademisi” adını almıştır. 1926'da Namık İsmail, bu kurumun müdürlüğüne atanmıştır. Cumhuriyetin toplumsal amacı, akılcı, yaratıcı, yapıcı bir nesil yetiştirmektir. Bu amaca ulaşabilmek için; Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimciler, okullarda çok sesli müzik, resim, batı edebiyatına önem vermişlerdir.

Yaman (1994,s.156), Türkiye'de Plastik Sanatlar açısından 1923-1950 yılları arasındaki kültür-sanat etkileşiminde devletin kültür-sanat politikasından, üç ana fikrin ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

Bunlar;
Ulusal bir sanat yaratma,
Ulusal olan sanatın yeni, modern çağdaş olmasını sağlama,
Ulusal çağdaş sanatının oluşmasında güzel sanatlar eğitimine yön vermedir.

1923-1933 yıllarında Türkiye'nin kültür politikası, çağdaşlaşmak için sanat alanında en uygun olanı uyarlamak olarak belirlenmiştir. Sanat alanında Kübizm'in gelecekçi ve yapısalcı nitelikleri ile yeni ulusun sanatına en uygun akım olduğu düşünülmüştür. Ama oluşacak yeni ortamda Türk Kübizmi ulusal nitelikleri ile diğerlerinden farklı olacaktır (Yaman,1994,s.156).

Eğitim alanında Atatürk'ün direktifleriyle Türkiye'ye davet edilen, dönemin ünlü eğitimcilerinin de yeni okullaşma ve eğitim politikalarının tespitinde önemli etkileri olmuştur. Bu eğitimciler arasında John Dewey, Leipzing, Parker, Steihler gibi isimler yer almıştır.

Bu yabancı uzmanlardan, ABD'li Eğitim Felsefeci John Dewey, 1924 yılında Türkiye'de bir süre kalarak eğitim sistemi hakkında rapor hazırlamıştır. Bu raporda John Dewey, Türk gençlerinde sanatsal yeteneklerinin güçlü olduğunu, bunların iyi eğitilmeleri halinde güzel sanatlar kültürüne yapacakları katkının, ülkenin uygarlık düzeyinin belirlenmesinde yaratacağı etkiyi vurgulamaktadır (Özsoy,1998,s.59). Dewey İstanbul'daki Güzel Sanatlar Akademisini görmüş, okulun kendi amaç ve işlevlerine yönelik yeni mekan ve araç-gerece gereksinimi olduğunu belirtmiştir.

1926 yılında Türkiye'ye davet edilen Alman Eğitimci Stiehler de sanat eğitiminde program ve yapılanma ile ilgili çeşitli önerilerde bulunmuştur. Stiehler: "Resim ve el işleriyle öğrencinin yaratıcı yetenekleri geliştirilecek ve sanat eserlerinin değerini anlayacak bir duruma getirilecektir. Bu bizzat sanat değildir. Belki herkesi sanata doğru eğitmektir. Bizzat sanat, ancak bu alanda yaratma gücü olan kısıtlı kişilerce başarılabilir" demiştir Stiehler Resim-İş Derslerinde çevre, yurt bilgisi, halk sanatlarının da dikkate

alınması gerektiğini ve Sanat Eğitimi dersleri için özel yetişmiş branş öğretmenlerinin gerekli olduğunu ifade etmiştir (Özsoy,1998,s.59).

Yabancı uzman eğitimcilerin raporları ve sanat öğretimi yöntemleri konusunda 1910 yılında yabancı ülkelere gönderilen ilk Türk Sanat eğitimcilerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu yıllarda bazı önemli çalışmalara imza atmıştır. Bunlardan ilki, 1927 Güzel Sanatlar Akademisi'nde açılan "Resim Öğretmenliği Kursu"dur. Bu kursta İsmail Hakkı Tonguç'un gayretleri ile hazırlanmış müfredat programlarındaki çalışmalar çerçevesinde "Resim öğretim metodu" adı altında ders verilmiştir. John Dewey'in raporundan sonra ortaokullara öğretmen yetiştirmek amacıyla Ankara'da Gazi Orta Öğretmen Okulu (Gazi Eğitim Enstitüsü) açılmıştır (1926). İlk orta ve lise resim-iş programları değiştirilmiş, atölye ve işlikler kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bu hareketli dönem sürmüştür. Bir grup eğitimci Avrupa'ya sanat alanında uzmanlık eğitimi için gönderilmiştir. Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bünyesinde, 1932 yılında Resim-İş Bölümü açılmıştır. Resim-İş bölümü ortaöğretimde Resim-İş Öğretmeni yetiştirmenin yanında, yetenekli başarılı sanatçıları da Türkiye'ye kazandırmıştır. Bu bölümler daha sonra diğer üniversitelerde de yaygınlaşmıştır.

Sanatı halka yaygınlaştırabilmek ve sanata bilinçli bir yön verebilmek için 1932 yılında Halk Evleri kurulmuştur. Anadolu'nun köylerine kadar yayılan Halk Evleri'nde sanat alanında toplantılar yapılmış, sergiler açılmıştır. 1950'lere kadar en önemli plastik sanatlar etkinlikleri devlet tarafından düzenlenmiştir. Müstakil Ressamlar Birliği, D grubu, Yeniler grubunun etkinliklerinde devlet önemli bir rol üstlenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nin diğer bir eğitim kurumu Köy Enstitüleridir. Köy Enstitüleri; iş eğitimi ilkelerine dayalı, köyün çok yönlü kalkınmasını amaçlamış ve Türkiye'de sanatın yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

1940'lı yıllarda Resim-İş dersi, "özgür anlatım" amacına yönelmiştir. Öğrencinin yaratıcı çabası sadece sanat yönünden değil, zihinsel yeteneklerini de geliştirme gücüne sahiptir düşüncesi yaygındır.

Gazi Eğitim Enstitüsü'nün öğretmenleri, Resim-iş bölümünün ilk programını hazırlamış ve bakanlığın bu alanla ilgili tüm çalışmalarına hizmet vermişlerdir. Bu çalışmalar arasında; kitapların incelenmesi, yeni yazıyla ilgili tüm çalışmalar, halk evlerinde kurslar, geziler, yarışmalar düzenlemek, Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili tüm sergilerin hazırlığı, ders araç ve

gereçlerinin yapımında önderlik etmek, dergiler çıkarmak gibi görevler yer almıştır.

1938'de başlayan geleneksel disiplinlere dönüş kavramı Resim derslerinin saatinin azalmasına neden olmuştur 1949 tarihine kadar ortaöğretimde Resim dersi bir saat olarak devam etmiştir.

Ortaöğretimin ikinci devresi olan liselerde 1952 yılına kadar, Sanat Eğitimi ile ilgili ders görülmemektedir. 1952-1956 yıllarında seçmeli ders olarak Resim ya da Müzik dersi haftada iki saat şeklinde uygulanmıştır.

1956'larda liselerde Edebiyat Bölümleri'nde özellikle, seçmeli derslerden "Resim dersinin bir saati Sanat Tarihi olarak uygulanacaktır" denmiştir. 1957-1970 yıllarında ise lise müfredat programında Edebiyat bölümü için Sanat Tarihi mecburi dersler arasına katılmış, Resim dersi de mecburi dersler kısmında seçilebilmektedir.

Ortaöğretim kurumlarının önemli bir kısmını da meslek okulları oluşturmaktadır. Bu okullar, Ticaret Okulları, Sanat Okulları, Yapı Enstitüleri, Kimya Sanat, Matbaacılık Okulu, Kız Sanat Okulları, Akşam Sanat Okulları, Endüstri Meslek Liseleri vb. gibi okullardır. Meslek Okullarının müfredat programlarında Teknik Resim, Mesleki Resim, Kıyafet Tarihi, Desen, Resim (Atölye) gibi dersler görülmektedir.

Meslek okullarındaki bu dersler öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirmekten çok, onların mesleki alanlarına yardımcı olma niteliğini taşımaktadır. Bir başka meslek lisesi olarak da İlköğretmen okulları yer alır. Bu kurumlarda Resim-İş dersi ağırlıklı olarak yer almaktadır. Çünkü, hem öğrencilerin sanat yönünden yeteneklerini geliştirmek, hem de öğretmenlik yapacakları ilkokullarda, Resim İş alanında nasıl hizmet vereceklerini öğrenmeleri gerekmektedir (Telli,1990,s.24).

1946-1947 yılında İstanbul Öğretmen Okulu'nda Resim-İş ve Müzik Semineri açılmıştır. Seminerin amacı ise, ilkokullara sanat eğitimi alanında daha iyi yetişmiş elemanlar göndermek, Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-iş bölümüne hazır öğrenciler alabilmektir. Bir yıl sonra kapatılan bu seminer 1951 'de ve 1963'de tekrar Resim-iş alanında gündeme gelmiştir.

Sanat eğitiminde 1960'lı yıllarda büyük değişimler yaşanmıştır. Bu dönemin görüşüne göre; sanatsal öğrenme, büyümenin doğal bir sonucu değildir. Bu ancak öğretimle gerçekleşir. Görme, çizme başlı başına bir yaratıcılıktır. Sanat da diğer alanlar gibi bir düşünme ürünü, niteliksel anlamda bir problem çözmedir (Arnheim, 1960). Barkan (1962), “Sanat Eğitiminde Geçiş (Transition in Art)” adlı makalesinde, çocuğun bir bütün olarak

eğitilmesine gösterilen ilginin sanatın çocuk oyuncağı gibi algılanmasına neden olduğunu iddia etmiştir. Barkan'a göre, sanatı öğrenmek için, kişi bir sanatçı, bir sanat eleştirmeni, bir sanat tarihçisi gibi davranmalıdır (Akt:Artut,2001,s.99). Bu görüşler ışığında sanat eğitimi bu kez "öğrenci merkezli" sanat eğitimi görüşünden, "disiplin merkezli" görüşe kaymıştır. Bu yaklaşımın istediği öğretmen tipi ise, öncelikle eğitimci/sanatçıdır (Kırışoğlu,1994,s.141).

1970'lerde bilgi alanındaki gelişmeler, eğitimin amaç ve değerlerindeki değişmeler, toplumun sanata ve sanatçıya yaklaşımındaki farklılıklar; ekonomik, politik, toplumsal gereksinimler, bilimsel ve teknolojik gelişme, resim-iş öğretmeni yetiştirmeye yeni bir görüşle yaklaşılmasına neden olmuştur. Sanatın bir disiplin olarak programlarda yer alması görüşü daha da güçlenir. Programlar dört yıla göre yeniden düzenlenmiştir (1974). Programın yenilik getiren yanı, bir sanat dalında öğrenciye derinleşme olanağı vermesidir. Bu program; öğrencilerin, dört yıllık lisans eğitiminden sonra bir üst öğrenime devam edebilmesine olanak sağlamıştır (Kırışoğlu,1994,s.141).

1970'li yıllarda nüfusun da fazlalaşması ile bütün alanlarda olduğu gibi, sanat eğitimi alanında da öğretmen açığı giderek artmıştır. 1966'da Resim-iş öğretmeni açığı 700 iken, 1972'de bu sayı 3126'ya yükselmiştir (Telli,1990,s.24). Bu öğretmen açığını giderebilmek için; Gazi, İstanbul, İzmir Eğitim Enstitüsü Resim-iş bölümü Güzel Sanatlar akademisi mezunları yanında, resim öğretmenliği ile ilgisi olmayan; Kız Teknik Öğretmen Okulu, Kız Enstitüsü, İlköğretmen Okulları, Yüksek Köy Enstitüleri, Sosyal Hizmetler Akademisi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi vb. gibi okulların mezunları öğretmen olarak atanmıştır.

1970 yılında toplanan VII. Milli Eğitim Şûrasında kararlaştırılan "Sanat ve İş eğitimi" programı 5 Nisan 1971 tarihinde 1651 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanmıştır. Bu yıllarda liseler için Sanat eğitimi Programları yapılmış ancak, bu programlar uygulama olanağı bulamamıştır.

Sanat eğitiminin doğru ve istenen yöntem tekniklerde ve koşullarda uygulanamamasının bir nedeni de her iktidar döneminde farklı politikaların uygulanmasıdır.

1983 tarihinde iş eğitimi ile ilgili yeni bir uygulama gündeme gelmiştir. (26 Eylül 1983 tarihli Tebliğler dergisinde İş Eğitimi Programının Temel Eğitimde uygulama şeklini; amaç işleyişi yayınlanmıştır.) 1983-84 öğretim yılında denenip geliştirilmek üzere sunulmuştur.

İş Eğitimi Programı tarım, iş teknik, ticaret ve ev ekonomisi derslerini kapsamaktadır. Bu program öğrencilerdeki yönelim ve yetenekleri ortaya çıkarmak, öğrenciyi istek ve ilgilerine göre geliştirmek, çok yönlü gelişmesini sağlamak, öğrencinin; yapıcılık, yaratıcılık yönlerini geliştirme vb. gibi amaçlar yer alır. İş eğitimi branşında öğretmen yetersizliği halinde Hizmet-içi kurslarla yetişmiş öğretmenler ve Resim-iş öğretmenleri derslere girecekleri ifade edilmiştir.

1987 tarihinde Resim-iş derslerinin orta öğretimde seçmeli dersler arasına yerleştirildiği görülür. Böyle bir uygulama Almanya'da 1960'larda tepkiyle karşılanmışken, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 10 Ağustos 1987'de 2240 sayılı Tebliğler dergisinde 1987-88 öğretim yılından itibaren değiştirilen dersler arasında yer almıştır. Seçmeli dersler; resim, müzik, spor, bilgisayar dersleri şeklinde belirtilmiştir. Liselerde seçmeli dersler okul idaresinin belirlediği Okul öğretmenler kurulunun görüşü ile okul idaresi, okul ve çevre koşulları dikkate alınarak belirleneceği belirtilmiştir.

Türkiye'de Sanat Eğitimi veren üniversitelerin sayıları artarken 1989'dan itibaren Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri önce İstanbul, Ankara, İzmir'de açılmıştır. Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri'nin açılışı, ilköğretimden sonra yetenekli öğrencilerin yönlendirilmeleri açısından, Türkiye'de sanat eğitimi alanında belki de en önemli gelişmelerden biridir. Okulun kuruluş amaçları (15 Ekim 1990 tarihli 2323 sayılı Tebliğler Dergisinde) Güzel Sanatlar Dallarında yetenekli öğrencilerin yaratıcı, yapıcı ve yorumcu yeteneğini geliştirmek, şeklinde belirlenmiştir. Okullarda Fonetik (müzik), plastik sanatlar (resim-heykel), drama (sahne ve görüntü) sanatları bölümleri bulunabilir. Yine okullarda eğitim-öğretim, ortak dersler sanat dersleri, seçmeli dersler, alan uygulamaları ve etkinlikleri şeklinde düzenlenmiştir.

1991'den sonra ülkemizde hazırlanan ilk ve orta öğretim resim dersleri müfredat programlarında resim dışında diğer plastik sanatlar tasarımı alanlarını kapsayan çalışmalara yer verilmiştir. Bu yönüyle "Resim" adı Müfredat Programlarının içeriğine ters düştüğü düşüncesini uyandırmıştır. Gazi Eğitim Fakültesi'nin YÖK'e Resim-iş bölümlerinin isimlerinin değiştirilmesi için sunduğu yazı 1993 yılında tekrar gündeme gelmiştir. 1992 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunda oluşturulan komisyon tarafından 27 Şubat 1992 tarihinde Resim-iş Dersinin adının "Güzel Sanatlar" ya da "Sanat Eğitimi" olarak değiştirilmesi konusunda rapor sunulmuş, Talim Terbiye Kurulu talebi haklı bulmuştur. Üniversitelerin bu konuda görüşü alındıktan sonra değişikliğin yapılması kararlaştırılmıştır (Özsoy,1998,s.54).

1935 yılında ilk mezunlarını veren Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Öğretmeni yetiştiren ilk kurum iken, 1998 yılında bu sayı 20'ye ulaşmıştır.

Günümüzde, "Sanat eğitimcisinin, kendi uzmanlık alanı dışında diğer plastik sanatlar alarmlarında da genel bilgiyi alması gerektiği" görüşü yaygındır. Üniversitelerdeki ana sanat dallarının ortak ve temel amacı sanat eğitimcisi yetiştirmek şeklinde düşünülmüştür.

1973 yılında çıkarılan 1750 sayılı "Üniversiteler Kanunu" ile üniversitelere geniş kapsamlı bir özerklik getirilmiş, "Yükseköğretim kurulu" kurulmuştur. Yükseköğretim kurumları; üniversite, fakülte, enstitü, yüksekokullar, konservatuvarlar, meslek yüksek okulları uygulama araştırma merkezleridir. Plastik sanatlar alanında akademik eğitim, üniversitelerde yükseköğretim düzeyinde verilmektedir. Liseden mezun olan ve sanat eğitimine yönelmek isteyen öğrenciler Öğrenci Seçme Yerleştirme Merkezince (ÖSYM) yapılan sınavdan sonra, puanları Güzel Sanatlar Fakülteleri'nin taban puanlarını tuttuğu taktirde fakültelerin özel yetenek sınavlarına girebilmektedirler.

Üniversitelerin sanat eğitim veren kurumlarda, takip ettikleri akademik program çerçevesinde; hem sanatçı hem de sanat eğitmeni yetiştirmeleri amaçlanır. Amaç ne olursa olsun bu kurumlar; sanatın gelişimine katkı sağlayan, yüksek öğretim düzeyinde sanat eğitimi veren kurumlardır (Erbay,1997,s.150). Bu üniversitelerden; Marmara Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi gibi üniversitelerin Güzel Sanatlar Fakültelerinin temeli Güzel Sanatlar Yüksekokulu olarak atılmıştır.

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi sanat eğitimi veren kurum olarak l Kasım 1955 yılında "Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu" olarak kurulmuş, 1982'de alınan kararla Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu adını almış, daha sonra Güzel Sanatlar Fakültesi olarak Marmara Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Fakültede, resim, heykel, seramik, iç mimari, endüstri ürünleri, geleneksel Türk el sanatları bölümü, sahne sanatları ve uygulamalı sanatlar ana sanat dallarında eğitim verilmektedir (Erbay,1997,s.150).

Sanayii Nefise Mektebi Alisi (1883) adı ile anılan daha sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar akademisi adını alan bir diğer üniversite, Mimar Sinan Üniversitesidir (1983). Bu üniversite,uzun yıllar Fransız geleneğini sürdürmüş 1930-1968 yıllarında geçirdiği reformlar ile çağdaş bir bakış açısı kazanmıştır.

Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1985 yılında Uygulamalı Güzel Sanatlar Yüksekokulu olarak kurulmuştur. Grafik, seramik bölümlerine daha sonraki yıllarda heykel, iç mimari, resim, animasyon bölümleri eklenmiştir. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi eğitime 1983-1984 yılında başlamıştır. Resim, heykel, seramik, iç mimari,

çevre tasarım, uygulamalı sanatlar alanlarında eğitim verilmektedir. Daha sonraki yıllarda, Türkiye'nin diğer üniversitelerinde de Güzel Sanatlar Fakülteleri açılmıştır. Bunlar arasında; Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi örnek olarak verilebilir. Bu üniversitelerden mezun olan öğrenciler atölyelerde, fabrikalarda, tasarımcı, sanatçı, yönetici ya da eğitmen olarak çalışabilmektedirler.

Türkiye'de sanat eğitmeni yetiştiren okullar ise Eğitim Fakülteleri bünyesinde toplanmışlardır. Amacı sanat eğitmeni açığını kapatmak olan bu fakültelere de plastik sanatlar eğitimi yanında eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, eğitim yönetimi gibi psikoloji, pedagoji ağırlıklı eğitim derslerine de yer verilmektedir.

Güzel Sanatlar bölümüne bağlı plastik sanatlar eğitimi veren bu kurumlarda dört yıllık süre içinde Resim-iş Eğitimi, Müzik Eğitimi, Tiyatro Eğitimi alanında lisans eğitimi verilir. Yüksek lisans ve doktora/sanatta yeterlilik düzeyinde de eğitim verilmektedir (Erbay,1997,s.154). Sanat eğitimi veren bu üniversitelere; Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, , Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi örnek verilebilir.

SONUÇ

Türkiye'de sanat eğitimi, gün geçtikçe değişime gereksinim duyarak, yenilenerek çağdaş bir sanat eğitimine ulaşma çabasını göstermektedir.

Sanayileşme süreci; el emeği ürünlerin yerini, çoğunluğun ihtiyacını karşılayacak seri üretim ürünlerinin alması, köyden şehre göçler ile metropollerde yaşanan köy-kentlerin oluşması, kültürel yozlaşma, düzensiz yapılaşma, kitap okuma yerine TV izleme, kültürel kimliğin yok sayılması ya da abartılması şeklinde kendini göstermiştir. Böyle bir karmaşa içinde yaşadığımız dünyayı düzenleme gerekliliği, ancak estetik kaygı ve bakış açısı ile gerçekleşebilir. Sanayileşme süreci diğer ülkelerde olduğu gibi yeni iş sahalarının oluşmasına, sanat alanında da yeni bölümlerin kurulmasına gereksinim duyulmuştur. Almanya'da kurulan Bauhaus okulunun teknoloji-sanat işbirliği amacı dikkate alınarak Güzel Sanatlar Fakültelerinde iç mimari, animasyon, cam, takı tasarımı gibi bölümler açılmıştır. Fakat politik değişikliklerin etkisiyle sanat eğitiminde özellikle ilköğretim ve ortaöğretim

sürecinde ders sürelerinin artırılmaması ve sanat eğitimi alanına yeterli ilginin gösterilmeyişi, estetik duyarlılıktan yoksun bireylerin gün geçtikçe çoğalmasına neden olmuştur. Bu sorun, ilköğretimden üniversiteye kadar, yaşamının her alanında estetik duyarlılık ve sanat bilincinin yaygınlaşmasıyla çözümlenebilir.

Türkiye'de ilköğretim okulları, ülkenin eğitim seviyesi düşünüldüğünde nüfusun büyük bir çoğunluğunun beslendiği eğitim kurumlarıdır. Bu açıdan bakıldığında, halkın büyük bir kısmının estetik duyarlılık, sanat sevgisi, kendi yaşadığı bölgenin doğal ve tarihi güzelliklerini tanıyıp, sahip çıkma bilinci kazanması açısından sınıf öğretmenliği alanındaki sanat eğitimi dersleri, büyük bir önem taşımaktadır. 1940'larda Köy Enstitüleri ve devamında kurulan Öğretmen Okullarından mezun öğretmenlerin en az bir müzik aleti çalabildiği, resim yapabildiği, sanat tarihi, sinema, edebiyat gibi sanat alanlarında bilgi sahibi olduğu düşünülürse, günümüzdeki eğitim fakültelerinde bu konuda yeniden sorgulanması gereklidir.

Türkiye'de özellikle Üniversitelerin Güzel Sanatlar ve Eğitim Fakültelerinin sayısının artışı sevindirici bir gelişmedir. Ancak fakültelerin açılabilmesi için gerekli olan bina dışında; donanım ve yetişmiş sanat eğitimcilerinin de ihtiyacı karşılayabilecek nitelikte olması gerekmektedir. Bunun dışında Üniversitenin bulunduğu şehrin kültürel etkinlikleri destekleyecek müze, sergi salonu, tiyatro binası gibi mekanları sağlaması gerekmektedir.

Eğitim Fakültelerinde güzel sanatlar eğitimi amaçlanırken, öğrencilerin kendi alanında kuramsal bilgilere sahip, atölye etkinliklerinde başarılı ve öğretmenlik mesleği ile ilgili donanıma sahip öğretmen adayları olarak yetişmeleri beklenmektedir. Günümüzde, öğretmen adaylarının kuramsal bilgi ve öğretmenlik mesleği ile ilgili derslerinde artış sağlanmış, ancak atölye derslerinin süre ve kredi olarak yetersizliği ya da dağınık bir programla uygulanması da diğer bir sorun olarak gündeme gelmiştir.

ÖNERİLER

Türkiye'de sanat eğitimi alanında zaman zaman umut verici uygulamalar olsa da (Güzel Sanatlar Liseleri gibi); okul öncesi eğitimden üniversitelere kadar sanat eğitimi politikaları, plan ve programları; üniversitelerin, sivil toplum örgütlerinin ve diğer eğitim kurumlarının temsilcilerinin katkıları ile Türkiye'nin milli bir sanat eğitimi politikalarının oluşturulması için, konusu "sanat eğitimi" olan bir eğitim şurasının toplanması ve şurada alınan kararların uygulanmasına ivedilikle gereksinim duyulmaktadır.

Sanat eğitimi ile ilgili son dönemde yapılan araştırmalar gözden geçirilerek, ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri incelenmelidir. Bu alana dönük yapılacak araştırmalarda sanat eğitimi yöntemlerine dönük deneysel uygulamaların artırılması ve bunların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sanat eğitimi veren kurumlarda program ve içeriklerin geliştirilmesine, ders sürelerinin artırılmasına, gerekli mekan ve donanım gereksinimlerinin giderilmesine dönük çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Arnheim,Rudolf. Art and Visual Perception. Los Angeles: Unıversıty of California Press, 1974

Artut, Kazım. Sanat Eğitimi.Kuramları Ve Yöntemleri. I.Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık,2001

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. Tedrisat-ı Öğretmen Okulu Müdürünün Dergisi, 1915.

Barkan, Manuel. A Foundation For Art Education. New York: Ronald Press,1962

Berk, Nurullah. "50. Yılda Resim Sanatımız ve Gelişimleri", Kültür ve Sanat. Ekim 1973.

Erbay, Mutlu. Plastik Sanatlar Eğitiminin Gelişimi. Boğaziçi Matbaası, I.Baskı, Ekim 1997.

Fischer, Ernst. (Çev:Cevat Çapan). Sanat Gerekliliği, Konuk Yay. I. Baskı, İstanbul: 1974.

Gökaydın, Nevide. Eğitimde Tasarım, Yöresel Algı. MEB yayınları, İstanbul, 1998.

Kırışoğlu, Olcay. Sanatta Eğitim. Demircioğlu Matb, Ankara: 1994.

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Sayı: 1386, Temmuz 1993.

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, A.G.S.L. Müfredat Yönetmeliği, Sayı: 2323, 15 Ekim 1990.

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Haftalık Ders Programları, Sayı: 2240, 10 Ağustos 1987.

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Altı Yaş Grubu Programı, Sayı: 2195, 9 Eylül 1985.

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Temel Eğitim Uygulaması Yapan Okulların iş Eğitimi Geçici Programı, Sayı: 2148, 26 Eylül 1983.
Özsoy, Vedat. "75. Yılda Sanat Eğitimi ve Öğretimi" Milli Eğitim Dergisi, 1998, Ocak-Şubat-Mart.

San, inci. Sanat ve Eğitim. Ankara Ünv. Eğitim Bil. Fak. Yay. Ankara, Kasım 1985.

Tansuğ, Sezer. Çağdaş Türk Sanatı. Remzi Kitabevi, Evrim Matbaa, İstanbul: 1993.

Telli, Hidayet. Türkiye'de Resim-İş Öğretiminde Genel Bir Bakış. Ortaöğretim Kurumlarında Resim-İş Öğretimi ve Sorunları. Türk Eğitim Derneği Yayınları. Şafak Matbaacılık, Ankara: 1990.

Turani, Adnan. Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı, Işbank Yay., 1977.

Yasa Yaman, Zeynep. Kültür ve Sanat Ortamı. Kültürün Gelişiminde Sanat Öncülüğü. Hacettepe Yay., Ankara: 1994.

KÜTAHYA'NIN GÜNEYDOĞUSUNDA HAYVANCILIK

Ali ÖZEL[*]

Özet: Araştırma sahası Kütahya ilinin güneydoğusunda yer alır.1945km^2 lik bir alanı kapsayıp,Altıntaş ve Aslanapa ilçelerinin tamamını,Kütahya merkeze bağlı 14 köyü ve Dumlupınar ilçesine bağlı 7 köyü içine alır. Halkın büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır.Tarım ve hayvancılık genelde babadan kalma klasik yöntemlerle yapılmaktadır.Sadece Altıntaş'ta kısmen modern yöntemler uygulanmaktadır.Hayvancılığın yöre ekonomisinde önemli bir yer tutmasının and sebebi doğal çevre şartlarıdır. Yörede hayvancılık faaliyetlerinin en önemli kısmını koyun ağırlıklı küçükbaş hayvancılık oluşturmaktadır.Havzada 100 nüfusa 443 hayvan düşmektedir.Yöre hayvancılığı genel olarak mera hayvancılığına dayanmaktadır.Havza içerisinde bütün yerleşim birimlerinde hayvancılık faaliyeti sürdürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayvancılık, Havza, Yayla, Mera

STOCK RAISING in the SOUTHEAST of KÜTAHYA

Abstract: Research area is on the south east of Kütahya City. It covers a1945 km^2 field; precisely, the whole of Altıntaş and Aslanapa town fourteen villages belonging to Dumlupınar Town. Most of Kütahya people live on agriculture and stock raising and it is generally done using the traditional methods.Only in Altıntaş, modern methods are partly used. The reason why stock raising has an important place in the economic structure of the region is the environmental conditions of the nature. Mostly, sheep are raised in the region. İn the plain, one hundred people have approximately 443 animals stock raising is generally done as pasture agriculture. İn each settlement place in the basın, stock rasing continues.

Key Words: Stock raising, Plain, High Plateau, Pasture

GİRİŞ

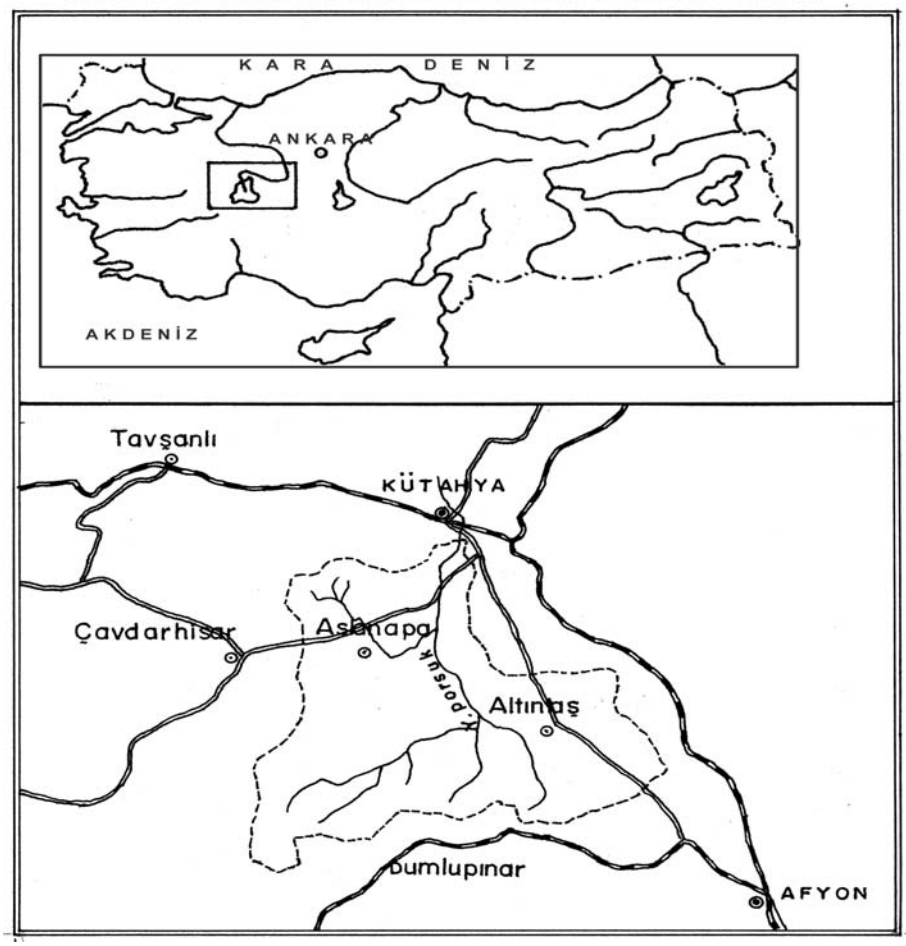
İnceleme alanının Kuzeyinde Kütahya merkez ilçesi kuzey batısında Tavşanlı ilçesi, batısında Çavdarhisar, güneyinde ise Dumlupınar ilçesi vardır. Doğusunda Kütahya ile Afyon illerine bağlı topraklar yer alır. Bölgenin güneydoğusunda ise Afyon il merkezi yer alır.

Doğu batı yönünde yaklaşık 25 km., kuzey-güney yönünde ise yaklaşık 33 km. olan araştırma sahası 1945 km^2 lik bir alanı kapsamakta ve Altıntaş, Aslanapa ilçelerinin tamamını, Kütahya merkeze bağlı 14 köyü ve Dumlupınar'a bağlı 7 köyü içine almaktadır. 1/100.000 ölçekli Türkiye Topoğrafya haritasının J.23- K.23- J.24- K.24 paftaları içinde yer alır.

[*] Yrd.Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

GİRİŞ

YUKARI PORSUK ÇAYI (GÖKÇAY) HAVZASININ LOKASYON HARİTASI

Çalışma sahamızı oluşturan morfolojik birimler, dağ, tepe, plato ve ovalardır. En yüksek yeri kuzeydeki Yellice dağı (1864 m.) en alçak yeri ise ova tabanıdır. (960 m.) Demek ki araştırma sahamız 960-1864 metreler arasında yükselti basamaklarında yer almaktadır. Havza ortasındaki ova tabanından kuzeye ve güneye gidildikçe yükselti artmaktadır.

Yukarı Porsuk Havzası'nın şekillenmesinde, özellikle havzanın yüksek kesimlerini derin vadilerle parçalayan Yukarı Porsuk Çayı'nın kolları ile sahanın jeolojik ve jeomorfolojik yapısını oluşturan tektonik hareketlerin önemli rolü olmuştur. Havzanın ortasında Altıntaş depresyonu, kuzeyinde yarı kristalize kalker ve metamorfik şistlerden oluşmuş bulunan Yellice dağ kütlesi,

kuzeybatısında temeli paleozoik yaşta gnays, mermer ve muhtelif şistlerden oluşan Gümüş dağ kütlesi, güneybatısında ise paleozoik şist ve metamorfizmaya maruz kalarak mermerleşen paleozoik kalkerlerden oluşan Murat dağı yer alır. Havza tabanında yer alan ovalar ile dağ kütleleri arasında yüksek platolar bulunmaktadır.

Araştırma bölgesinde yer alan ve bölgenin şekillenmesinde önemli etkisi olan akarsuların en büyüğü Yukarı Porsuk Çayı'dır. Havza'da diğer küçük akarsular, Yukarı Porsuk Çayı'nın kollarıdır. Akarsuların önemli bir kısmı genelde yağışlı dönemlerde akan bağımsız karakterli küçük akarsulardır. Yukarı Porsuk Havzası'nın suları Yukarı Porsuk çayı vasıtasıyla Marmara Denizine dökülmektedir. Akarsular özellikle dağlık sahalarda ve yüksek kesimlerde aşındırma yoluyla derin vadiler meydana getirmişler ve bu kesimlerin arızalı bir görüntü oluşturmasına neden olmuşlardır. İnceleme sahasındaki akarsuların tümü düzensiz akış rejimine sahiptirler. Yağışlı mevsim olan kış ve ilkbahar aylarında debileri maksimuma çıkarken, yağışların kesildiği yaz ayında buharlaşmanın da etkisiyle debileri minimuma inmekte veya tamamen kurumaktadırlar.

Yukarı Porsuk Havzası'nda doğal göl bulunmamaktadır. Zafertepe, Çalköy'de D.S.İ. tarafından yapılan gölet sulama amacıyla ve mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Beşkarış deresi üzerinde halen baraj inşaatı devam etmektedir. Barajın amacı taşkınları önlemek ve bölgenin sulama ihtiyacını gidermektir. Toprak dolgu tipinde inşa edilen baraj tamamlandığında yüksekliği 62.85 m. Kret uzunluğu 395.00 m. Maksimum göl hacmi 75.600.000 m^3 dolgu hacmi 1.100.000 m^3 olacaktır.

Araştırma yöresinin iklimi Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş tipidir. Bu nedenle bölge iklimi her üç bölgenin de özelliklerini taşır. Saha, sıcaklık bakımından daha çok, İç Anadolu Bölgesinin yağış şartları özellikle yağış rejimi ve kurak devrenin devamı bakımından ise daha çok Marmara bölgesinin etkisi altındadır. Yıllık ortalama sıcaklık Altınştaş' ta 9.6 °C, Aslanapa ve Dumlupınar da ise 9.1°C'dir. En sıcak ay ortalaması 20.2°C en soğuk ay ortalaması ise –2.3°C dır. Kış aylarında mutlaka kar yağar ve yılın yaklaşık 8 aylık bir bölümünde don olayları görülür. En çok esen rüzgârın yönü kuzey – kuzeydoğudur. Kış mevsiminin sert geçmesi ve yılın büyük bölümünde don olayının görülmesi nedeniyle bitki örtüsü fazla çeşitlilik göstermez.

Yukarı Porsuk Havzası'nda arkeolojik buluntularla ispatlanabilen ilk yerleşim M.Ö. 3000-4000 yıllarına rastlayan kalkolitik devirde görülmüştür. 1080 yılında ilk kez Türk hakimiyetine giren bölgede halen 36.298 kişi yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu ve nüfus artışı Türkiye ortalamasının çok altındadır.

Araştırma sahası sağlık ve eğitim açısından oldukça geri kalmıştır. Ulaşım sorunu fazla olmayıp kış şartlarında bozulan köy yollarının bakımı yeterince yapılmamaktadır. Haberleşme ve elektrifikasyon açısından bölgenin sorunu yoktur.

Halkın büyük bir çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Tarım ve hayvancılık genelde babadan kalma klasik yöntemlerle yapılmaktadır, sadece Altıntaş'ta kısmen modern yöntemler uygulanmaktadır. Altıntaş'ta yörede üretilen buğdayları işleyen modern un fabrikaları ve mermer ocaklarında çıkarılan mermerleri işleyen mermer fabrikaları vardır.

HAYVANCILIK

Yukarı Porsuk Havzası'ndaki doğal çevre şartları hayvancılığın bölge ekonomisinde önemli bir yer tutmasını sağlamıştır. Eğim değerlerinin yüksek olması nedeniyle tarım arazilerinin az olduğu yüksek kesimlerde arazinin önemli bir kısmı otlak olarak kullanılmaktadır. 194501 ha. olan bölge yüzölçümünün yaklaşık %12.88 gibi önemli bir kısmı (25054 ha.) çayır ve mera sahası olarak kullanılmaktadır.

Araştırma sahasında 1998 yılı itibarıyla 5142 büyükbaş 138.630 küçükbaş ve 2802 yük ve çeki hayvanı olmak üzere toplam 163.600 baş hayvan bulunmaktadır. Havzayı çevreleyen dağlık kesimlerde daha yoğun olmak üzere hayvancılık faaliyetlerinin en önemli kısmını koyun ağırlıklı küçükbaş hayvancılık oluşturmaktadır.

Havzada 100 nüfusa 442.99 hayvan düşmektedir. Bu miktar 1985 yılı itibarıyla 135 olan Türkiye ortalamasının üç katından fazladır. 100 kişi başına düşen hayvan en yüksek olarak 1892 başla Kütahya merkeze bağlı köylerde çıkmaktadır. Bunun nedeni buraların yayla niteliğinde olması, hayvancılığın en temel geçim kaynağını oluşturması, sebze ve meyve tarımının geri planda kalmasıdır. 100 kişi başına düşen hayvan sayısı Altıntaş'ta 241, Aslanapa'da 466 ve Dumlupınar'a bağlı köylerde 301 baştır. 100 kişi basına düşen en az hayvan sayısı 241 baş ile Altıntaş'tadır. Bunun nedeni Altıntaş'ta tarla ve bahçe tarımının aile geçiminde hayvancılıktan daha ön planda yer almasıdır.

Bölge hayvancılığı genel olarak mera hayvancılığına dayanmaktadır. Hayvan başına düşen otlak arazisi miktarı 0.11 ha. ile en düşük Kütahya merkeze bağlı köylerde çıkmaktadır. Bunun sebebi hayvancılığın buralarda en temel geçim kaynağı olması, ailenin geçimini sağlayabilmek için çok sayıda hayvan beslenmesidir. Hayvan başına düşen otlak miktarı 0.33 ha. İle Dumlupı-

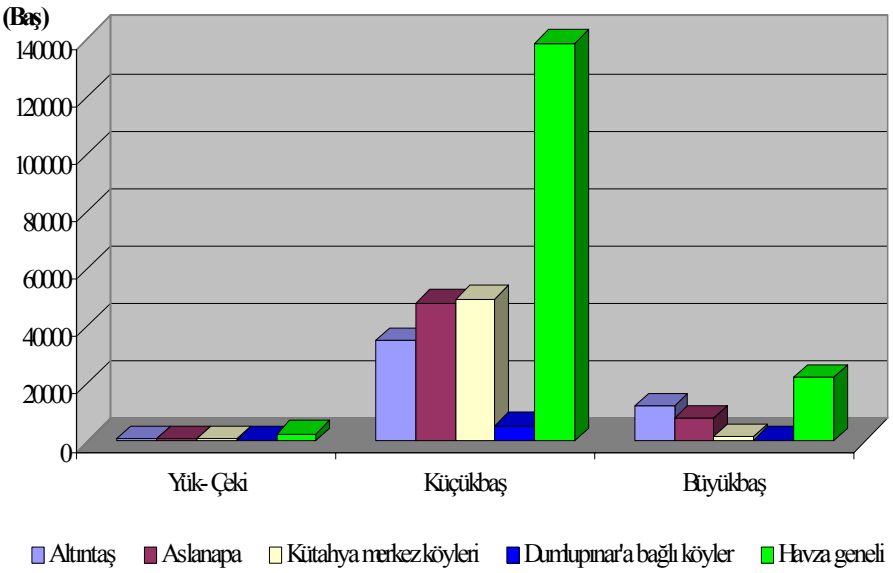
nar'a bağlı köylerde en yüksek çıkmakta, Altıntaş'ta 0.17 ha., Aslanapa'da 0.18 ha. olmaktadır. Verimli bir otlak arazisinde taze ot ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için büyükbaş hayvan başına 20 ha. küçükbaş hayvan için 5 ha. arazinin düşmesi gerektiği göz önüne alındığında otlakların yetersizliğinin derecesi daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1:Yukarı Porsuk Havzası'nda hayvan varlığının türlere göre dağılışı tablosu (2000)

	Cinsi		Altıntaş	Aslanapa	Kütahya merkez köyleri	Dumlupınar'a bağlı köyler	Havza geneli
Yük – Çeki	At	Baş	203	426	390	230	1249
		% si	16.25	34.11	31.24	18.43	100
		% si	0.42	0.75	0.75	3.44	0.76
	Eşek	Baş	595	334	360	185	1474
		% si	40.37	22.66	24.42	12.55	100
		% si					
	Öküz	Baş	—	—	—	—	—
		% si					
		% si					
	Katır	Baş	15	11	24	29	79
		% si	18.99	13.92	30.31	36.70	100
		% si	0.03	0.02	0.04	0.43	0.04
	Toplam	Baş	813	771	774	444	2802
		% si	29.01	27.52	27.62	15.85	100
		% si	1.69	1.36	1.48	6.64	1.71
Küçükbaş	Keçi (kıl-tiftik)	Baş	5.470	13.700	16.300	360	35.830
		% si	15.27	38.24	45.49	01.00	100
		% si	11.39	24.16	31.24	5.38	21.90
	Koyun (yerli merinos)	Baş	29.500	34.400	33.600	5.300	102.800
		%	28.70	33.46	32.68	5.16	100
		%	61.42	60.66	64.40	79.29	62.84
	Toplam	Baş	34.970	48100	49.900	5660	138.630
		%	25.23	34.70	36.00	4.07	100
		%	72.81	84.813	95.64	84.68	84.74
Büyükbaş	Sığır (kültür)	Baş	4.050	2.430	600	180	7260
		%	55.79	33.47	8.26	2.48	100
		%	8.43	4.28	1.15	2.69	4.44
	Sığır (melez)	Baş	6.246	3.300	150	70	9766
		%	63.96	33.79	1.53	0.72	100
		%	13.00	5.82	0.29	1.05	5.97
	Sığır (yerli)	Baş	1.950	2.112	750	330	5142
		%	37.92	41.07	14.59	6.42	100
		%	4.06	3.72	1.44	4.94	3.14
	Toplam	Baş	12.246	7842	1500	580	22168
		%	5526	35.40	6.79	2.63	100
		%	25.50	13.83	2.87	8.68	13.55
	Genel Toplam	Baş	48.029	56.713	52.174	6684	163.600
		%	29.36	34.67	31.89	4.08	100
		%	100	100	100	100	100

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri ve İlçe Tarım Müdürlükleri verilenlerden faydalanılmıştır.

Şekil 1: Yukarı Porsuk Havzası'nda hayvan türlerinin dağılışı grafiği **(2000)**

Tablo 2: Yukarı Porsuk Havzası'nda 100 kişi başına düşen hayvan sayısının dağılışı

			Altıntaş	Aslanapa	Kütahya merkez köyleri	Dumlupınar'a bağlı köyler	Havza geneli
		Nüfus	19.533	11.980	2716	2069	36.298
Küçükbaş	Keçi (kıl tiftik)	Baş	5.470	13.700	16.300	360	35.830
		Hayvan sayısı	28.00	114.36	600.14	17.40	98.71
	Koyun (yerli meri-nos)	Baş	29.500	34.400	33.600	5.300	102.800
		Hayvan sayısı	151.02	287.14	1217.11	256.16	283.21
Büyükbaş	Sığır	Baş	12.246	7.842	1.500	580	22168
		Hayvan sayısı	62.69	65.46	55.22	28.03	61.07
Genel Toplam		Baş	47.216	55.942	51.400	6.240	160.798
		Hayvan sayısı	241.72	466.96	1892.48	301.59	442.99

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri ve İlçe Tarım Müdürlükleri verilenlerden faydalanılmıştır.

Tablo 3: Yukarı Porsuk Havzası'nda hayvan başına düşen otlak arazisi miktarı. (ha.)

			Altıntaş	**Aslanapa**	**Kütahya merkez köyleri**	**Dumlupınar'a bağlı köyler**	**Havza geneli**
		Çayır mera	7.796	9.894	5.400	1.964	25.054
Küçük–baş	Keçi (kıl)	Baş	5.470	13.700	16.300	360	35.830
		Hay-van/otlak	0.70	0.72	0.33	5.46	0.70
	Ko-yun (yerli)	Baş	29.500	34.400	33.600	5.300	102.800
		Hay-van/otlak	0.26	0.29	0.16	0.37	0.24
Bü-yükbaş	Sığır	Baş	12.246	7.842	1.500	580	22.168
		Hay-van/otlak	0.64	1.26	3.60	3.39	1.13
Genel Toplam		Baş	47216	55.942	51.400	6240	160.798
		Hay-van/otlak	0.17	0.18	0.11	0.32	0.16

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri ve İlçe Tarım Müdürlükleri verilenlerden faydalanılmıştır.

YETİŞTİRİLEN HAYVAN TÜRLERİ VE COĞRAFİ DAĞILIŞI

Yukarı Porsuk Havzası içerisinde yerleşmelere göre hayvancılık faaliyet sahalarının dağılışı farklılık göstermektedir. Havza içerisindeki bütün yerleşim birimlerinde hayvancılık faaliyeti sürdürülmektedir, hayvanı olmayan çiftçi ailesi yoktur. Yerleşim birimlerinin uğraştıkları temel ekonomik faaliyet çeşitlerine göre hayvancılığın önemi yer yer azalıp çoğalmakta veya beslenen hayvan türleri değişebilmektedir. Örneğin temel ekonomisi tarıma dayanan Altıntaş'ta küçükbaş hayvan sayısı havzanın en az küçükbaş hayvan miktarını oluşturmaktadır. Buna karşılık Altıntaş'ta büyükbaş hayvan sayısı havzanın en yüksek miktarını oluşturmaktadır. Bunun diğer nedeni buralarda daha bilinçli olarak yapılan ahır besiciliğinin yaygın olmasıdır. Ağırlıkla kuru tarım metotlarının uygulandığı ve çayır ve mera sayılarının artış gösterdiği havzanın yüksek kesimlerinde küçükbaş hayvan sayısında artış gözlenmekte, arazinin genelde engebeli olduğu havzanın güneybatısındaki yüksek sahalarda bulunan yerleşmelerde ağırlıklı olarak keçi yetiştirilmektedir.

Havzanın kuzey ve kuzeybatısında bulunan plato sahalarında eğim değerlerinin azalmasına bağlı olarak koyun yetiştiriciliği ön plana çıkmaktadır.

Araştırma sahasındaki hayvan varlığının %84.74'ü (138.630) küçükbaş hayvanlardan oluşmaktadır. Bölgedeki küçükbaş hayvanların %74.15'i (102.800 baş) koyunlardan, %25.85'i ise (35.830 baş) keçilerden oluşmaktadır. Bölgede bulunan 35830 keçinin 16.300 başı Kütahya merkeze bağlı köylerde 13700 başı (%38.24) Aslanapa'da, 5470 baş'ı (%15.27) Altıntaş'ta 360 başı (%1.00) ise Dumlupınar'a bağlı köylerde bulunmaktadır.

Küçükbaş Hayvancılık

Yukarı Porsuk Havzası'nda en çok yetiştirilen küçükbaş hayvan türü koyundur. Nitekim havzadaki toplam hayvan varlığının (163.600 baş) %62.84 kadarını 102.800 baş koyun oluşturur (Fotoğraf 1). Koyun varlığının bu kadar yaygın olmasının sebebi hayvancılığın halkın havza genelinde temel geçim kaynağını oluşturması ve özellikle havzanın kuzey ve kuzeydoğusunda koyun yetiştirmeye uygun toprakların bulunmasıdır. Araştırma sahamızda tüm yerleşmelerde koyun yetiştirilmektedir. Özellikle eğim değerlerinin kısmen azaldığı arazinin hafif engebeli tepeliklerden oluştuğu sahalarda küçükbaş hayvan içerisindeki koyun sayısında artış gözlenmektedir. Küçükbaş hayvancılığın yapıldığı yerleşmelerde aynı zamanda büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de yapılmaktadır.

Fotoğraf 1: Yukarı Porsuk Havzası'nda koyun yetiştiriciliği önemli yer tutar (Genişler köyü)

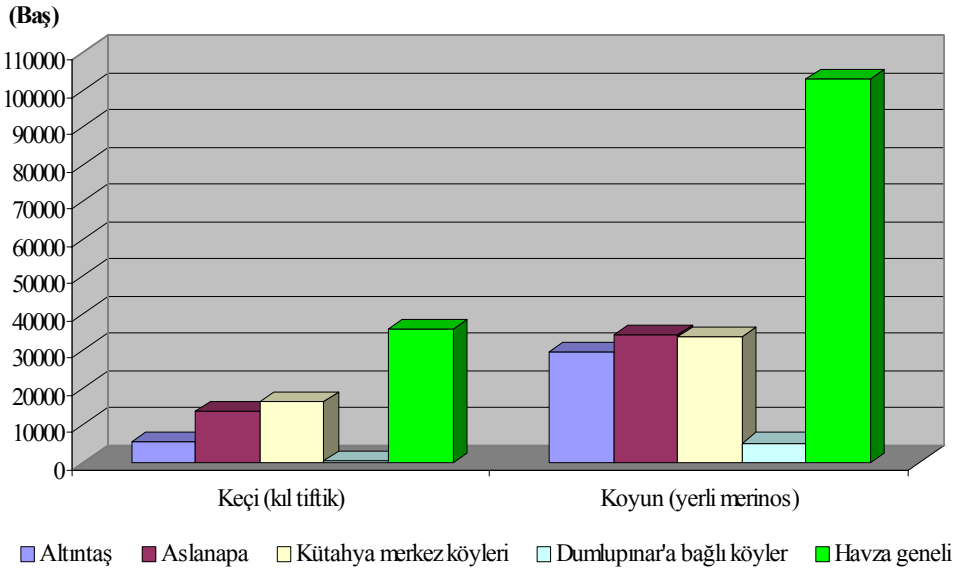
Araştırma sahasında büyükbaş ve küçükbaş hayvan yayılışını incelediğimizde dağlık ve eğimli yerlerde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği büyük önem arzederken ovaya doğru inildikçe, eğim değerlerinin azalmasıyla birlikte otlaklara ve mevsim şartlarına bağlı yaylım hayvancılığı terk edilmekte, yerine modern sayılabilecek ahırlarda büyükbaş hayvan besiciliği tercih edilmektedir. Besi hayvancılığı doğal mevsim şartlarından daha ziyade belli düzeyde hayvancılık kültürüne ve bilgisine sahip olmayı gerektirdiğinden, buralarda yapılan besi hayvancılığı daha büyük miktarlarda havzaya para girişini sağlamaktadır.

Otlak sahalarının geniş yer kapladığı köylerde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önem kazanmaktadır. Küçükbaş hayvan sayısının arttığı köylerde yayla sahalarının önemli yer kapladığı görülmektedir. Böylece otlak sahalarının geniş yer kapladığı sahalar küçükbaş hayvancılığın önem kazandığı yerler olarak karşımıza çıkar. Nitekim 9.894 ha. çayır ve mera alanıyla havzanın en çok otlak alanına sahip olan Aslanapa'da havzanın en yüksek koyun miktarı (34.400 baş) bulunmaktadır. Kütahya merkeze bağlı köylerde koyun varlığının (33.600 baş) oldukça önemli bir yer tuttuğu göze çarpmaktadır. Havza genelindeki keçi yetiştiriciliği bakımından da buraların en ön sırada yer aldığı gözlenmektedir. Bunun sebebi buralarda mera ve otlak sahalarının fazla olması kadar buralarda hayvan yetiştirmek için gerekli olan tahıl üretiminin oldukça yaygın olarak yapılmasıdır.

Havza genelinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin %70.70'i Aslanapa ve Kütahya merkeze bağlı köylerde yapılmaktadır. Buralarda mera ve otlak sahası havzanın diğer yerlerine göre önemli bir yer tutmasına rağmen hayvan sayısı çok fazla olduğu için hayvan başına düşen otlak miktarı en az çıkmaktadır. Kış mevsiminde zaten hayvan sayısı bakımından yetersiz olan otlaklar karla kaplı olduğundan yaklaşık 3–4 ay hayvanlar ahırlarda beslenmektedir. Bu durum köylünün ürettiği tahılın önemli bir kısmının hayvanlar tarafından tüketilmesine sebep olmakta hayvancılığın gelişmesini engellemektedir.
Havza genelinde koyundan sonra ikinci sırada keçi yetiştiriciliği gelir. Havzadaki küçükbaş hayvanların % 37.16 kadarını (35.830 baş) keçi oluşturur. Keçi varlığının da önemli bir kısmını Aslanapa ve Kütahya merkeze bağlı köylerdeki keçiler oluşturur.

Küçükbaş hayvanlar eti, sütü, yünü, tiftiği ve kılı için beslenmektedirler. Genellikle geçim şartlarının zor olduğu engebeli bölgelerde aileler kışlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla küçükbaş hayvan beslemektedir. Ayrıca küçükbaş hayvancılığın yaygınlaştığı yerleşmelerde buna bağlı olarak dokumacılık da gelişme göstermekte ve aileler bu yolla bütçelerine ek gelir sağlamaktadırlar.

Şekil 2: Yukarı Porsuk Havzası'nda küçükbaş hayvan varlığının türlere göre dağılışı grafiği

2000 yılı itibarıyla Aslanapa'da kırkılan 8181 keçiden 7.9 ton kıl ve tiftik, Kütahya merkeze bağlı köylerde kırkılan 12100 keçiden 10.900 ton kıl ve tiftik üretilmiştir. Havza genelinde ise 24.103 keçi kırkılarak 22.400 ton kıl ve tiftik üretilmiştir. Keçi başına ortalama Aslanapa'da 0.965 kg kıl ve tiftik, Kütahya merkeze bağlı köylerde ise 0.900 kg kıl ve tiftik üretilmiştir.

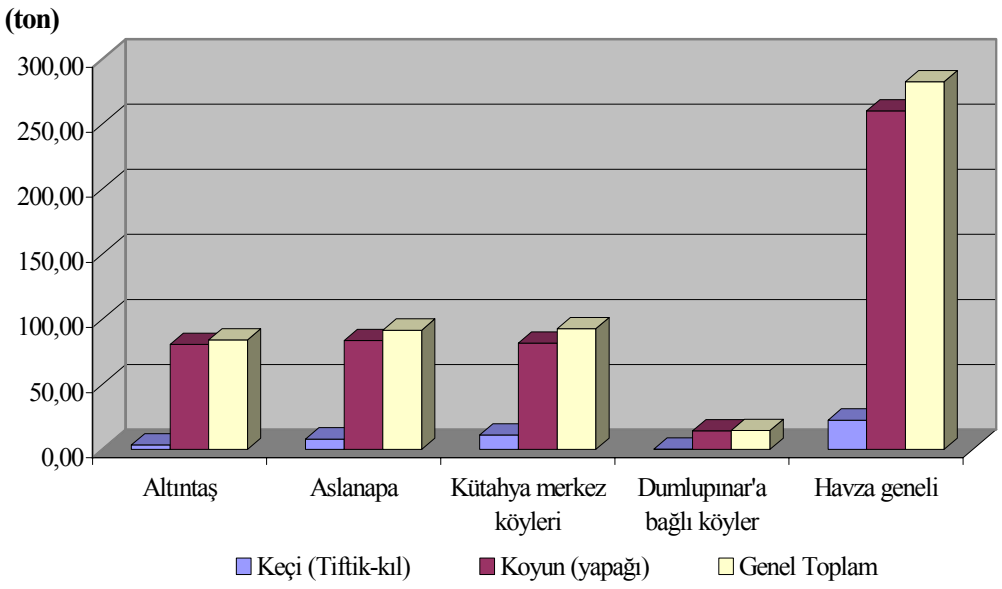
Aslanapa'da 1997 yılı itibariyle kırkılan 34.322 koyundan 83.6 ton yün, Kütahya merkeze bağlı köylerde ise kırkılan 33.200 koyundan 81.600 ton yün elde edilmiştir. Koyun başına yün verimi Aslanapa'da 2.435 kg, Kütahya merkeze bağlı köylerde ise 2.457 kg dır. Havza genelinde kırkılan 101.433 koyundan 259.22 ton yün elde edilmiştir.

Tablo 4: Yukarı Porsuk Havzası'nda kırkılan hayvan sayısı ve yapağı tiftik kıl üretimi (ton), (2000)

			Altıntaş	Aslanapa	Kütahya merkez köyleri	Dumlupınar'a bağlı köyler	Havza geneli
Kırkılan Hayvan Sayısı	Keçi (kıl tiftik)	Baş	3.562	8.181	12.100	260	24.103
		% si	14.78	33.94	50.20	1.80	100
	Koyun(yerli merinos)	Baş	29.311	34.322	33.200	4.600	101.433
		% si	28.90	33.84	32.73	4.53	100
	G. Toplam	Baş	32.873	42.503	45.300	4.860	125.536
		% si	26.19	33.86	36.08	3.85	1000
Tiftik–yün– kıl (ton)	Keçi (kıl tiftik)	Miktar	3.4	7.9	10.900	0.200	22.400
		% si	15.18	35.27	48.66	0.89	100
	Koyun (yerli merinos)	Miktar	80.6	83.6	81.600	14.120	259.92
		% si	31.01	32.16	31.39	5.44	100
Genel Toplam		Miktar	84.0	91.5	92.500	14.320	282.32
		% si	29.75	32.41	32.76	5.08	100

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri ve İlçe Tarım Müdürlükleri verilenlerden faydalanılmıştır.

Şekil 3: Yukarı Porsuk Havzası'nda yapağı, tiftik-kıl üretimi grafiği

Araştırma sahasında yetiştirilen küçük ve büyükbaş hayvanlardan elde edilen et ve deri üretimine baktığımızda mevcut hayvan sayısına oranla kesilen küçükbaş hayvan sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. (10.070

baş) Bunun nedeni küçükbaş hayvanların genelde canlı olarak havza dışındaki büyük şehirlerden gelen tüccarlara satılması ve hayvanların genelde büyük şehirlerde kesilip pazarlanmasıdır. Ayrıca bölgenin bazı yerlerinde hayvancılık öncelikle ailenin kendi et ve süt ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. (Tablo 5)

Havzanın ova kesimindeki yerleşmelerde genellikle ahır besiciliği yapılmaktadır. Havzayı çevreleyen yüksek kesimlerde ise aileler tarafından beslenmekte olan yerli sığırlar mera hayvancılığı şeklinde sürdürülmekte olup ailenin süt ihtiyacını karşılamaktadır. 2000
yılı itibariyle havza genelinde kesilen toplam 982 baş sığırdan toplam 259 baş'ı melez ve 723 baş'ı yerlidir. 982 baş sığırdan toplam 13157 ton et üretimi gerçekleşmiştir.

Araştırma sahasında kesilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan toplam 11052 adet deri üretilmiş olup. Bunun 10.070 adedi (%91.12) küçükbaş hayvanlardan, 982 adedi (%8.88) büyükbaş hayvanlardan elde edilmiştir.

Büyükbaş Hayvancılık

Araştırma bölgesindeki hayvan varlığının (163.600) yaklaşık %13.55 kadarını (22168 baş) büyükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. Bölge içerisinde büyükbaş hayvancılığın önemi, yerleşmelerin bulunduğu coğrafi konuma göre değişmektedir.

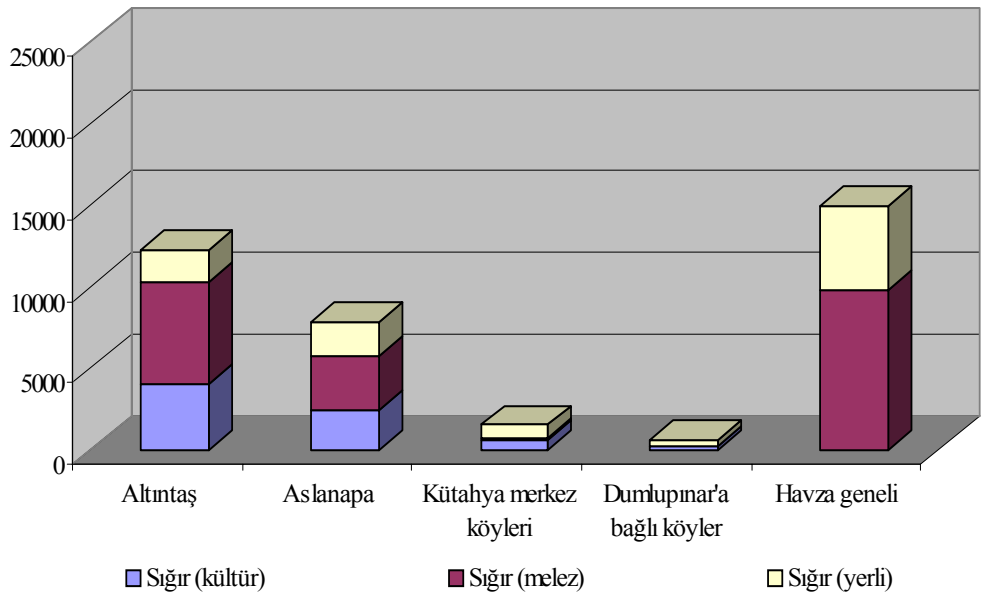
Altıntaş ovasında ve civarındaki düzlüklerde ahırlarda yapılan büyükbaş hayvan besiciliği genellikle et üretimine yöneliktir. Buralarda yetiştirilen hayvanlar genellikle Kütahya ve Afyon'un et talebini karşılamaya yöneliktir. Havzanın diğer kesimlerindeki yerli sığırlar ise ailelerin kendi süt ve peynir ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Mera hayvancılığının sürdürüldüğü araştırma sahasındaki bütün köy yerleşmeleri ile ilçe yerleşmelerinin önemli bir kesiminde sığır yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Ancak otlakların yetersiz ve köylere uzak olması gibi nedenlerle büyükbaş hayvancılık araştırma sahasında oldukça sınırlı kalmıştır. Büyükbaş hayvanların uzak mesafelere gidip gelmesindeki güçlükler beslenme sahalarının daha da daralmasına neden olmakta, böylece beslenme güçlüğü ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Yukarı Porsuk Havzası'nda büyükbaş mera hayvancılığı önemsiz bir yer tutmaktadır.

Tablo 5: Yukarı Porsuk Havzası'nda büyük ve küçükbaş hayvanlarının yerleşmelere göre dağılışı (2000)

	Cinsi		Altıntaş	Aslanapa	Kütahya merkez köyleri	Dumlupınar'a bağlı köyler	Havza geneli
Küçükbaş	Keçi	Baş	5.470	13.700	16.300	360	35.830
		%	15.27	38.24	45.49	01.00	100
		%	11.39	24.16	31.24	5.38	21.90
	Koyun	Baş	29.500	34.400	33.600	5.300	102.800
		%	28.70	33.46	32.68	5.16	100
		%	61.42	60.66	64.40	79.29	62.84
	Toplam	Baş	34.970	48100	49.900	5660	138.630
		%	25.23	34.70	36.00	4.07	100
		%	72.81	84.813	95.64	84.68	84.74
Büyükbaş	Sığır(kültür)	Baş	4.050	2.430	600	180	7260
		%	55.79	33.47	8.26	2.48	100
		%	8.43	4.28	1.15	2.69	4.44
	Sığır(melez)	Baş	6.246	3.300	150	70	9766
		%	63.96	33.79	1.53	0.72	100
		%	13.00	5.82	0.29	1.05	5.97
	Sığır(yerli)	Baş	1950	2112	750	330	5142
		%	37.92	41.07	14.59	6.42	100
		%	4.06	3.72	1.44	4.94	3.14
	Toplam	Baş	12.246	7842	1500	580	22168
		%	55.26	35.40	6.79	2.63	100
		%	25.50	13.83	2.87	8.68	13.55
	G. Toplam	Baş	48.029	56.713	52174	6684	163.600
		%	29.36	34.67	31.89	4.08	100
		%	100	100	100	100	100

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri ve İlçe Tarım Müdürlükleri verilenlerden faydalanılmıştır.

Şekil 4: Yukarı Porsuk Havzası'nda Büyükbaş hayvanların türlerine göre dağılışı grafiği (2000)

Bölgede toplam 22168 büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Büyükbaş hayvanların yarıdan fazlası, % 55.26 sını oluşturan 12.246 başı Altıntaş sınırları dahilindi bulunmaktadır. Geriye kalan 7842 başı (%35.40) Aslanapa sınırları içerisinde bulunurken bu oran daha dağlık kesimde bulunan Kütahya merkeze bağlı köylerde %6.79 (1500 baş) Dumlupınar'a bağlı köylerde %2.63'e kadar (580 baş) düşmektedir.(Tablo 6, Şekil 4)

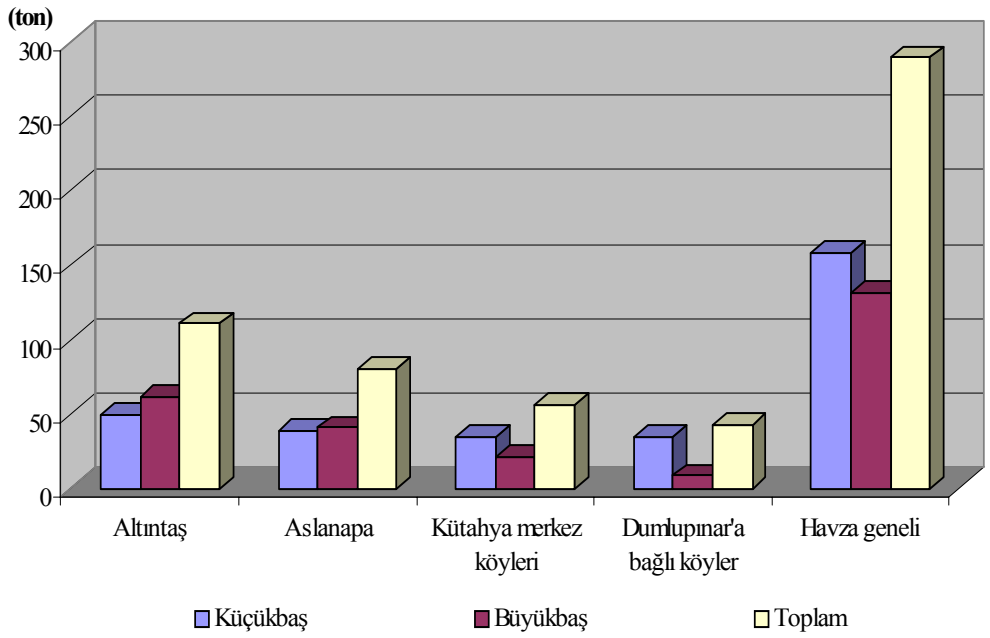
Tablo 6: Yukarı Porsuk Havzası'nda kesilen hayvan sayısı ile et ve deri üretimi (ton), (2000)

			Altıntaş	**Aslanapa**	**Kütahya merkez köyleri**	**Dumlupınar'a bağlı köyler**	**Havza geneli**
Kesilen Hayvan Sayısı							
Küçükbaş	Keçi (kıl tiftik)	Baş	860	700	630	430	2620
		% si	32.82	26.72	24.05	16.41	100
	Koyun (yerli)	Baş	2.300	1.800	1.600	1.750	7450
		% si	30.83	24.17	21.49	23.51	100
	Toplam	Baş	3160	2500	2230	2180	10.070
		% si	31.38	24.83	22.15	21.64	100
Büyükbaş	Sığır (melez)	Baş	130	88	23	18	259
		% si	50.19	33.98	8.88	6.95	100
	Sığır(yerli)	Baş	320	210	150	43	723

		% si	44.25	29.05	20.75	5.95	100
	Toplam	Baş	450	298	173	61	982
		% si	45.82	30.35	17.62	6.21	100
	Genel Toplam	Baş	3610	2798	2403	2241	11052
		% si	32.66	25.32	21.74	20.28	100
Et üretimi (ton)							
Küçükbaş	Keçi (kıl tiftik)	Miktar	12.58	10.24	9.21	6.29	38.32
		% si	32.83	26.72	24.03	16.42	100
	Koyun (yerli)	Miktar	36.8	28.8	25.6	78.0	119.20
		% si	30.82	24.16	21.42	23.50	100
	Toplam	Miktar	49.38	39.04	34.81	34.29	157.52
		% si	31.35	24.78	22.10	21.77	100
Büyükbaş	Sığır(melez)	Miktar	24.31	16.45	4.30	3.36	48.42
		% si	50.20	33.97	8.88	6.95	100
	Sığır (yerli)	Miktar	36.80	24.15	17.25	4.95	83.15
		% si	44.26	29.04	20.75	5.9.5	100
	Toplam	Miktar	61.11	40.60	21.55	8.31	131.57
		% si	46.45	30.86	16.38	6.31	100
	Genel Toplam	Baş	110.49	79.64	56.36	42.60	289.09
		% si	38.21	27.55	19.50	14.74	100
Deri üretimi							
Küçükbaş	Keçi(kıl tiftik)	Adet	860	700	630	430	2620
		% si	32.82	26.72	24.05	16.41	100
	Koyun	Adet	2.300	1.800	1.600	1.750	7.450
		% si	30.83	24.17	21.49	23.51	100
	Toplam	Adet	3.160	2.100	2230	2180	10.070
		% si	31.38	24.83	22.15	21.64	100
Büyükbaş	Sığır(melez)	Adet	130	88	23	18	259
		% si	50.19	33.98	8.88	6.95	100
	Sığır(yerli)	Adet	320	210	150	43	723
		% si	44.25	29.05	20.75	5.95	100
	Toplam	Adet	450	298	173	61	982
		% si	45.82	30.35	17.62	6.21	100
	Genel Toplam	Baş	3610	2398	2403	2241	11052
		% si	32.66	25.32	21.74	20.28	100

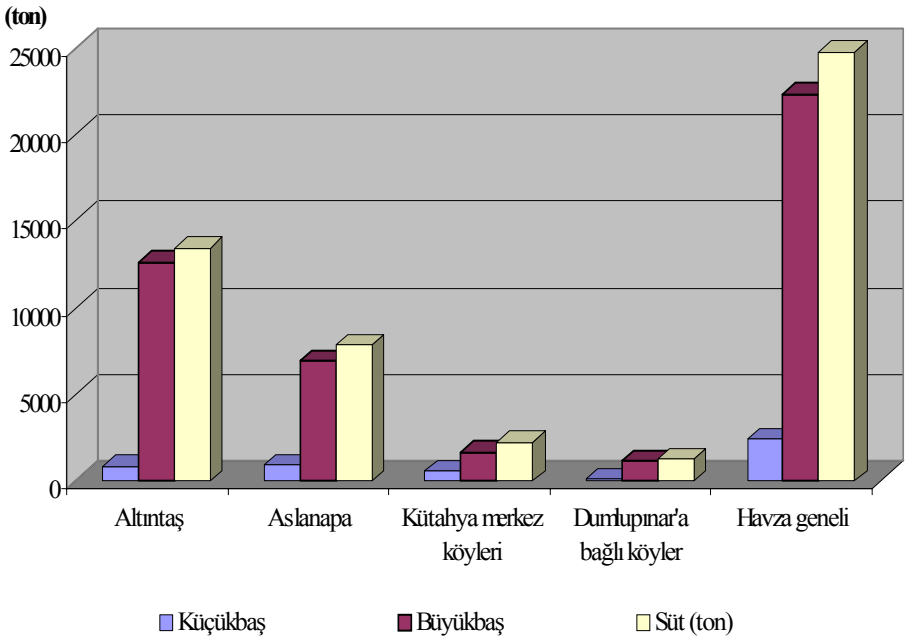
Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri ve İlçe Tarım Müdürlükleri verilenlerden faydalanılmıştır.

Şekil 5: Yukarı Porsuk Havzası'nda et üretimi grafiği (%)

Yukarı Porsuk Havzası'nda süt üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Aileler ürettikleri sütün büyük bir kısmını yoğurt, tarhana, kışlık peynir ihtiyaçlarını karşılamak için kendileri tüketmektedirler. İhtiyaç fazlası olan sütü ise genellikle peynir olarak satmaktadırlar. Havzada modern metotlarla ticari amaçlı süt hayvancılığı yapılmaktadır. Havza genelinde sağılan toplam 71457 hayvandan 24702 ton süt üretimi gerçekleştirilmektedir.

Şekil 6: Yukarı Porsuk Havzası'nda süt üretimi (ton) grafiği

Altıntaş ve Aslanapa'da süt üretimi amacıyla beslenen sığırların yarıdan fazlasını melez sığırlar oluşturmaktadır. Bu hayvanların kültür ırklarına göre daha ucuz olması yanında ahır hayvancılığı ile birlikte meralara da uyum sağlaması, tercih edilmesinde en önemli etkenlerdir.

Araştırma bölgesinde göçün önlenmesi amacına yönelik olarak istihdamı geliştirmek amacıyla özellikle besi hayvancılığı desteklenmeli, ucuz kredi ve yem imkanları sağlanmalıdır. Ayrıca üretilen sütün değerinden satılmasını sağlamak amacıyla tüketici organizasyonları kurulmalıdır.

Tablo 7: Yukarı Porsuk Havzası'nda sağılan hayvan sayısı (baş) ve süt üretimi (ton),(2000)

			Altıntaş	**Aslanapa**	**Kütahya merkez köyleri**	**Dumlupınar'a bağlı köyler**	**Havza geneli**
Küçükbaş	Keçi	Baş	2517	6.399	7.900	173	16.989
		% si	14.90	37.60	46.50	1.00	100
	Koyun	Baş	19.125	16.338	4.200	3.200	42.863
		% si	44.62	38.11	9.80	7.47	100
	Toplam	Baş	21642	22.737	12.100	3.373	59.852
		% si	36.16	37.99	20.21	5.64	100
Büyükbaş	Sığır (kültür)	Baş	2224	1.223	320	105	3872
		% si	5744	31.59	8.26	2.71	100
	Sığır (melez)	Baş	3376	1.646	80	40	5142
		% si	65.66	32.02	1.56	0.76	100
	Sığır (yerli)	Baş	972	1.014	420	185	2591
		% si	37.51	39.14	16.21	7.14	100
	Toplam	Baş	6572	3883	820	330	11.605
		% si	56.63	33.46	7.07	2.84	100
	Genel Toplam	Baş	28.214	26.620	12.920	3.703	71.457
		% si	39.48	37.25	18.08	5.18	100
Süt üretimi (ton)							
Küçükbaş	Keçi	Ton	128.68	332.18	402.00	8.87	871.73
		% si	14.70	38.12	46.15	1.02	100
	Koyun	Ton	688.49	588.16	151.25	115.20	1543.10
		% si	44.60	38.12	9.80	7.48	100
	Toplam	Ton	817.17	920.34	553.25	124.07	2414.83
		% si	33.84	38.11	22.91	5.14	100

Büyükbaş	Sığır(kültür)	Ton	6.561.00	3.57600	1.239	9440	12.320.00
		% si	53.25	29.03	10.06	7.66	100
	Sığır(melez)	Ton	5.347.00	2.606.00	126.64	63.34	8.142.98
		% si	65.67	32.01	1.55	0.7	100
	Sığır(yerli)	Ton	683.95	713.00	295.26	130.05	1.822.26
		% si	37.50	39.14	16.20	7.16	100
	Toplam	Ton	12.591.95	6.895.00	1.660.90	1.137.39	22.285.24
		% si	56.50	30.94	7.45	5.11	100
	G. Toplam	Ton	13.409.12	7.815.34	2.216.15	1.261.46	24.702.07
		% si	54.28	31.65	8.97	5.10	100

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri ve İlçe Tarım Müdürlükleri verilenlerden faydalanılmıştır.

Yük ve Çeki Hayvanları

Yukarı Porsuk Havzası'nı çevreleyen dağlık alanlarda yer alan yerleşimlerde eğim değerlerinin yüksek ve tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanarak küçük parsellerden oluşması, motorlu tarım araçlarının kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Bu kesimlerde modern tarım araçlarının kullanımı çok azdır.

Arazinin dik, eğim değerlerinin yüksek olduğu sahalarda genellikle katır ve eşek gibi yük hayvanları kullanılırken, eğim değerlerinin azaldığı nispeten düz sahalarda at sayısında artış gözlenmektedir. Yukarı Porsuk Havzası'nda beslenen yük ve çeki hayvanlarının sayısı 2802 baş kadardır. Bunların 1474 başı (%52.6) eşek, 79 başı (%2.82) katır ve 1249 başı (%45.4) at oluşturmaktadır. Havza genelinde öküz bulunmamaktadır. (Tablo 8, Şekil 7)

Yukarı Porsuk Havzası'nda yerleşmelere göre yük hayvanlarının sayısı değişiklik gösterir. Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanan yerleşmelerde eğim değerlerinin yükseldiği sahalarda, tarım arazilerine gidip gelmenin güçleşmesine bağlı olarak yük taşımacılığında kullanılan hayvanların sayısında artış gözlenmektedir. Dağlık kesimlerde ulaşımın sağlanması ve ürünlerin köye getirilmesinde genellikle yük hayvanları kullanılır.

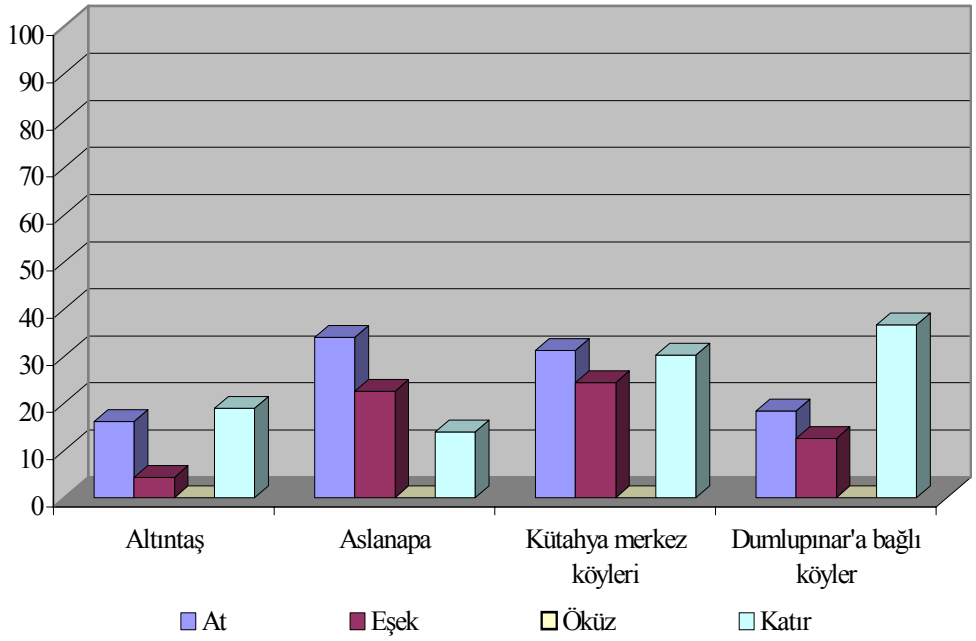
Yayla mevsiminde yaylalara gidip gelmek ve yaylada kalan insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında yük hayvanlarından büyük ölçüde yararlanılır. Binek ve yük hayvanı olarak daha çok eşek kullanılırken katır hem binek, hem yük ve hem de meyilli tarlaların sürülmesinde çeki hayvanı olarak kullanılmaktadır. Eğim değerlerinin az olduğu bölgelerde at sayısında nisbî bir

artış göze çarpmaktadır. At genellikle dört tekerli at arabasına koşularak ulaşım ve yük taşımacılığında kullanılır.

Tablo 8: Yukarı Porsuk Havzası'nda yük ve çeki hayvanlarının yerleşmelere göre dağılışı (2000)

	Cinsi		Altıntaş	Aslanapa	Kütahya merkez köyleri	Dumlupınar'a bağlı köyler	Havza geneli
Yük Çeki	At	Baş	203	426	390	230	1249
		% si	16.25	34.11	31.24	18.43	100
		% si	0.42	0.75	0.75	3.44	0.76
	Eşek	Baş	595	334	360	185	1474
		% si	40.37	22.66	24.42	12.55	100
		% si	1.24	0.59	0.69	2.77	0.90
	Öküz	Baş	—	—	—	—	—
		% si					
		% si					
	Katır	Baş	15	11	24	29	79
		% si	18.99	13.92	30.31	36.70	100
		% si	0.03	0.02	0.04	0.43	0.04
	Toplam	Baş	813	771	774	444	2802
		% si	29.01	27.52	27.62	15.85	100
		% si	1.69	1.36	1.48	6.64	1.71

Şekil 7: Yukarı Porsuk Havzası'nda Yük ve Çeki hayvanlarının türlerine göre dağılışı (2000)

Kümes Hayvancılığı

Araştırma sahasının içerisinde bulunan tüm yerleşmelerde tavuk, hindi ve kaz yetiştiriciliğinin yapıldığı kümes hayvancılığı tamamen ekstansif metotlarla sürdürülmektedir. Daha çok ailenin yumurta ve et ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan bu faaliyetlerin önemli bir ekonomik getirisi bulunmamaktadır. Sadece ihtiyaç fazlası üç– beş adedi ara sıra ilçe pazarına götürülerek satılmakta, ailenin günlük ihtiyaçları karşılanmaktadır. Aile başına genellikle 10–15 adedi aşmayan kümes hayvanları için ilkel ve bakımsız kümeslerin kullanılması, hayvanların temiz olmayan ortamlarda, serbestçe dolaşması onları salgın hastalıklara karşı korumasız duruma getirmektedir. Salgın hastalıkla mücadele amacıyla kümes hayvanları ilçe tarım müdürlüklerince belli programlar dahilinde aşılanmaktadırlar.

D.İ.E verilerine göre 2000 yılında Altıntaş'ta 800 ördek, 2500 et tavuğu, 7000 hindi, 3100 kaz ve 17200 yumurta tavuğu bulunmaktadır. Altıntaş'ta toplam 30.600 baş kümes hayvanı bulunmaktadır. Aslanapa'da bulunan 36.500 kümes hayvanından 26.000 başı yumurta tavuğu, 1800 başı kaz, 6000 başı hindi, 1200 başı et tavuğu ve 1500 başı ise ördekten oluşmaktadır. Hav-

za genelinde mevcut yaklaşık 52.000 baş yumurta tavuğundan yıllık yaklaşık 1.444.000 yumurta üretimi gerçekleştirilmektedir.

Arıcılık

Araştırma sahasında arıcılık faaliyetleri için oldukça elverişli bir doğal ortam mevcuttur. İlkbaharda çiçek açarak yaz ortalarına kadar yeşilliğini koruyabilen çok çeşitli bitkilerin bolluğu ve çeşitliliği bölgede önemli bir arıcılık potansiyeli oluşturmaktadır.(Fotoğraf 2) doğal şartların bu kadar elverişli olmasına rağmen bölgede arıcılığın çok geri kaldığı, yeterince gelişemediği söylenebilir. Modern yöntemlerle, bilimin gereklerine uygun olarak yapıldığı takdirde, diğer tarımsal faaliyetlerden daha fazla gelir getirebilecek bir tarım branşı olan arıcılığın yeterince gelişmemesinde eğitim yetersizliğinin önemli etkisi bulunmaktadır. Ancak özellikle son yıllarda Tarım İlçe Müdürlükleri tarafından açılan temel arıcılık kursları sayesinde bölgede arıcılıkla uğraşan nüfusta gerekli bilincin oluşmaya başladığı görülmektedir.

Bölgede arıcılığın bir meslek olarak görülmeyip ek bir iş olarak yapılması, arıcılığın yeterince gelişmesini engellemektedir. Arıcılığın teşvik edilmesi, gerekli düşük faizli kredi ve teknik bilgi desteğinin sağlanması, bölgenin kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle havzanın yüksek kesimlerinde kısıtlı geçim kaynaklarına sahip olan halkta arıcılığın meslek haline getirilmesi sağlanabilirse bundan bölge ekonomisi büyük faydalar sağlayacaktır.

Fotoğraf 2: Modern arı kovanları (Eydemir Köyü)

Kovan başına bal verimi düşük olan eski model kara kovanlar son on yıldır yerini modern kovanlara bırakmıştır. D.İ.E. 2000 yılı verilerine göre Altıntaş'ta 6 köyde arıcılık yapılmakta ve toplam 1600 yeni modern kovan bulunmaktadır. Aslanapa'da 40 eski kovan 400 yeni kovan, Dumlupınar'da ise 1000 yeni kovan bulunmaktadır. Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde havza genelinde arıcılık en modern ve yaygın olarak Altıntaş'ta yapılmaktadır.

Havza genelinde toplam 115.2 ton bal üretilmekte olup bunun tamamına yakını (114.9 ton) modern kovanlarda üretilmektedir. Havzada bulunan 40 adet eski kovandan toplam 332 kg bal üretilmektedir. Modern kovanlardan kovan başına ortalama 38.3 kg verim elde edilirken bu verim eski tip kovanlarda ortalama 8.3 kg'a düşmektedir.

Kovanların verimliliğini etkileyen bazı önemli faktörler bulunmaktadır. Havza içerisinde kovanların farklı mekanlara veya farklı coğrafi bölgelere gezdirilmesi bal verimini arttırmaktadır. Ancak havzada gezgin arıcılık yapılmamaktadır. Verimliliği etkileyen diğer bir neden arıların beslenmesiyle ilgilidir. Arıları beslemek için verilen şeker miktarı arttıkça bal üretimi artış göstermektedir. Ancak havza arıcıları bal kalitesinin düşmesini önlemek için bu yola gitmemekte, dürüstlükten ayrılmamaktadırlar.

BÖLGE HAYVANCILIĞININ ÖZELLİKLERİ VE TEMEL SORUNLARI

Yukarı Porsuk Havzası'nda Altıntaş ilçesinin alçak kesimlerinde az miktarda yapılan besi hayvancılığı dışında havza genelinde mera hayvancılığı yapılmaktadır. Mera hayvancılığında hayvan sayısı ile otlak sahalarının genişliği arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Hayvan başına düşen otlak arazisi miktarı havza genelinde yer yer değişiklik göstermekte, hayvan başına 0.11 ha. ile 0.32 ha. arasında değişmektedir. Oysa bilimsel anlamda gerekli verimin alınabilmesi için hayvan başına 20. ha. otlak arazisi gereklidir. Özellikle havzanın kuzey ve kuzeybatı bölümünde hayvan başına düşen otlak arazisi miktarı en düşük çıkmaktadır. Havzanın en çok otlak arazisine sahip olan bu bölgesinde hayvan başına düşen otlak arazisi miktarının en düşük çıkmasının sebebi bu bölgenin genel olarak yüksek rakımlı ve eğim değerleri yüksek arazilerden oluşması nedeniyle yörenin ana geçim kaynağını tarla tarımından çok hayvancılığa dayanması, yöre halkının geçimini sağlamak için mümkün olduğu kadar çok hayvan yetiştirme mecburiyetidir. Bu nedenle özellikle bu yöredeki otlaklar mevcut hayvan sayısını beslemekten uzaktır. Hayvan başına düşmesi gereken 20 ha. otlak arazisi miktarı havza açısından yanıltıcı sonuçlar verebilir. Çünkü bu konuda yapılan hesaplamalar verimli otlak arazileri için geçerli olup yüksek eğim değerleri nedeniyle hiçbir ekonomik

kullanışa uygun olmayan verimsiz arazilerden oluşan havza otlaklarında hayvan başına daha fazla miktarda otlak arazisine ihtiyaç vardır.

Toprak ve iklim şartları da mera şartlarının kalitesini etkilemektedir. Özellikle yüksek eğim değerlerine sahip olan bölgede aşırı otlatmaya bağlı olarak çayırlar kökünden sökülmekte, toprak örtüsüz kalması nedeniyle kolayca erozyona uğrayıp yok olmaktadır. Erozyona maruz kalmış mera sahalarında yer yer ana kaya yüzeye çıkmaktadır. Yüzeyde ince bir örtü oluşturan toprak üzerinde hayvanlar için gerekli olan iyi kalite ot formasyonu gelişememektedir.

Yukarı Porsuk Havzası'ndaki çayır ve mera arazilerinin genel karakterinin belirlenmesinde iklim şartları önemli rol oynamaktadır. Özellikle yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerleriyle sıcaklık ve yağış rejimleri çayır ve mera sahalarının verimliliği üzerinde önemli etkiye sahiptir. Örneğin, havza tabanındaki 1000– 1250 m. yükseklikte bulunan yerlerde yıllık ortalama sıcaklıklar ile vejetasyon süresi en yüksek değerine ulaşmakla birlikte araştırma sahası içerisinde buraların nispeten az yağış alması ve yazın önemli bir bölümünün kurak geçmesi nedeniyle bitkilerin su ihtiyaçlarının doğal olarak karşılanamayışı ot formasyonunun gelişmesini sınırlandırmaktadır.

Araştırma sahasının alçak kesimlerinde haziran ayında yer yer kuruyan ot örtüsü yüksek kesimlerde yeni gelişmeye başlamaktadır. Daha fazla yağış almasına karşılık sıcaklık değerlerinin daha düşük ve vejetasyon süresinin daha kısa olduğu yüksek kesimlerde, mart ayından itibaren yükselen sıcaklıklar ancak nisan ayı sonları ile mayıs ayında ot örtüsünün gelişmesini sağlayabilmektedir. Yükselen sıcaklık değerlerine karşılık, yağışların bütün havzada yetersiz olması bu yükselti kuşağında ot örtüsünün sadece 2,5–3 ay süreyle gelişebilmesine ve haziran sonu temmuz başında kurumaya başlamasına neden olmaktadır. Düşük sıcaklık değerleri ve yüksek yağış miktarı ile araştırma sahasının en verimli ve geç kuruyan ot formasyonları 1600 m. den sonraki yüksekliklerde yer almaktadır.

Yukarı Porsuk Havzası'nda yükseltilere bağlı olarak ortaya çıkan sıcaklık değişimi bitki örtüsünün alçak kesimlerinden yüksek kesimlere doğru farklı devrelerde gelişmesine neden olmuştur. Farklı devreleri kapsayan ve kısa süre için yararlanılan mera hayvancılığına bağlı olarak bölgede dikey yönlü periyodik göç hareketleri ortaya çıkmıştır. Doğal çevre şartlarına bağlı olarak tarım arazilerinin sınırlı ve önemli bir kısmının veriminin düşük olması araştırma sahasındaki hayvancılık faaliyetlerinin yaylacılığa dayanmasını zorunlu kılmıştır. Böylece yayla sahalarında hayvanlar otlatılırken buralarda bulunan sınırlı tarım arazilerinde kuru tarım metotlarıyla yetiştirilen tahıl ve yem bitkileri ile hayvanların kışlık ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktadır.

Araştırma sahasının yükselti değerlerinin fazla olduğu kesimlerde büyükbaş hayvan olarak genellikle mera hayvancılığına uyum sağlayabilen yerli ırklardan ve az miktarda da mera hayvancılığına uyum sağlayabilen melez ırklar yetiştirilmektedir. Büyükbaş besi hayvancılığı havzanın diğer kısımlarına oranla nispeten kültür tarımı yapılan Altıntaş'ta yapılmaktadır. Genellikle besi hayvanı olarak melez ırk veya yerli ırk tercih edilmekte, ekonomik gereklere uygun olarak az bir süre beslenip hayvan kesime hazır hale gelince satılmaktadır. Belli bir et verimine ulaştıktan sonra hayvanı beslemeye devam etme, marjinal et verimi düştüğü için besi hayvancılığında zarar olarak değerlendirilmektedir. Besi hayvancılığı kısmen de olsa havza içerisinde gelişme gösteren, istihdamı geliştiren, getirisi yüksek bir faaliyet alanıdır. Burada işsizliği önleyebilmek, göçün önüne geçebilmek için devlet, hayvancılık kredisi vermeli ancak hayvancılık kredisi halen uygulamadaki şekliyle olmamalıdır. Hayvancılık kredisi çiftçinin eline kesinlikle nakit olarak verilmemelidir. Hayvancılık kredisine başvuran ve ciddi anlamda bu işi yapmaya niyetli çiftçiler tespit edilip gerekli gayrimenkul ipotekleri ile verilecek kredi garanti altına alındıktan sonra, devlet 100 hayvanlık veya 200 hayvanlık tip projeler geliştirerek kendi eliyle mandıralar yapmalı ve çiftçiye teslim etmelidir. Çiftçi sadece borcunu bilmelidir. Böylelikle, hem bazı çiftçilerin devletten ucuz krediyi alıp yüksek faiz veren özel bankalara yatırarak haksız kazanç sağlamalarının önüne geçilmiş olur, hem sadece ciddi olarak bu işi yapmayı düşünen insanlar başvurur, hem de bu tip mandıralar devlet eliyle yapıldığı için inşaat mühendisleri ve diğer bazı meslek gruplarına istihdam imkanı sağlanmış olur.

Havzanın büyük bir kesiminde sürdürülen hayvancılık faaliyetleri ekstansif metotlarla sürdürülmektedir. Yetiştirilen hayvan ırklarında et ve süt verimi oldukça düşüktür. Bu durumun ortaya çıkmasında sürdürülen mera hayvancılığı ile kaliteli yem sağlanmasındaki güçlüklerin büyük önemi bulunmaktadır. Hayvanlar otlatılmak üzere her gün uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmaktadırlar. Yerleşmelerle otlaklar arasındaki mesafe genellikle 4–5 km civarında olduğu için hayvanlar yorularak zayıflamakta, böylece et ve süt verimi düşmektedir. Beslenen hayvan cinslerinin et ve süt verimi yüksek ırklardan seçilmesi, ırkların ıslahına ve ilçe tarım müdürlüğünce sürdürülen sıvı tohumlama çalışmalarına gereken önemin verilmesi, hayvanların sağlık şartlarına uygun modern ahırlarda barındırılması ve salgın hayvan hastalıklarına karşı gerekli tedbirlerin alınması gerekir.

Bölgede arıcılığın geliştirilmesi için kredi, teşvik ve kurs çalışmaları yapılmaktadır. Üzerine gereken önem verildiği taktirde arıcılık bölge halkı için çok iyi bir gelir kaynağı olabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ardel, A., Kurter, A. A. ve Dönmez, Y. (1969). *Klimatoloji Tatbikatı.* İst. Ünv. Yay. No. 1123, İstanbul.

Ardos, M. (1985). *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*. Cilt.2, İst. Ünv. Yay. No. 3321, İstanbul.

Darkot, B. ve Tuncel, M. (1995). *Ege Bölgesi Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2365, Coğrafya Enstitüsü Yayın No:99, İstanbul.

Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2982, İstanbul.

Doğanay, H. (1994). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Atatürk Ünv. Yayın No: 767, Erzurum.

Dönmez, Y. (1972). *Kütahya Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayın No:1759, Coğrafya Enstitüsü Yayın No:70, İstanbul.

Erol, O. (1984). *Genel Klimatoloji*. Ankara: Erdem Büro.

Gökbilgin, M. T. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 6, "Kütahya Maddesi".

İzbırak, R. (1986). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Karaboran, H. (1984). *Yerleşme Coğrafyası*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Ders Notları.

Tanoğlu, A. (1966). *Nüfus ve Yerleşme*. İstanbul Üniversitesi Yayın No:1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyat No:45, İstanbul.

Tolun, D. B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası (Kır yerleşmeleri)*. İstanbul Üniversitesi Yayın No:2275, Coğrafya Enstitüsü Yayın No:33, İstanbul.

Özey, R. (1993). *"Serçeme Çayı Havzası'nın Coğrafi Etüdü."* Basılmamış Doçentlik Tezi, Marmara Ünv. Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul.

Makaleler

Ardel, A. ve Kurter A. (1958-1959). "Kütahya ve Civarında Coğrafi Müşahedeler," *Türk Coğrafya Dergisi,* sayı 18-19. İstanbul.

Darkot, B. (1955). "Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri Hakkında" *Türk Coğrafya Dergisi,* No: 13-14. İstanbul.

Tümertekin, E. (1994). *Beşeri Coğrafya'ya Giriş*. İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3819. Edebiyat Fakültesi Yayın No:2466, İstanbul.

Tunçdilek, N. "Türkiye Köylerinin Yapısal Özelliklerine Toplu Bir Bakış." *Deniz Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, sayı:1.

Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya Şehri*. İstanbul.

Kitap İncelemesi

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI VE DÜNYA DÜZENİNİN YENİDEN KURULMASI

(The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order),

By Samuel P. Huntington. New York: Simon and Schuster, 1996.

367 sayfa. US $25.00.

Ahmet UYSAL[*]

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, yeni küresel düzenin ne olacağı hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin belli başlıları, Yeni Dünya Düzeni, Tarihin Sonu, Yeni Orta Çağ, Devletlerin Amipleşmesi ve Kaos görüşleridir (Halliday, 1997). Bunlar arasında Samuel P. Huntington'un savunduğu Medeniyetler Çatışması Tezi, en iddialı görüş olarak dünya çapında büyük yankı uyandırmıştır. Medeniyetler Çatışması kitabı uluslararası ilişkiler uzmanlarının ilgisini çektiği kadar, iktisat, sosyoloji, tarih ve siyaset bilimcileri tarafından da büyük ilgi görmüştür. Kitap hakkında uluslararası bilimsel dergilerde çıkan değerlendirme yazılarının sayısı da gösterilen bu ilgi düzeyinin bir kanıtıdır. Medeniyetler Çatışması görüşü ilk ortaya atılmasından ve kitap olarak ortaya çıkmasının ardından gördüğü ilgi azalmaya başlamıştı ama 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin dünyayı yeniden şekillendirme politikaları çerçevesinde gündemde önemli yer işgal etmeye devam etmiştir.

Medeniyetler Çatışması Tezi ilk olarak *Foreign Affairs* dergisinin 1993 yaz sayısında yayınlanmış ve Batı liberalizminin sosyalizme karşı nihai bir zafer kazandığını ve bunun küresel ilişkilerin yapısını de belirleyeceğini savunan Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi'ne bir cevap olarak ortaya çıkmıştır (Pipes 1997). Huntington'un Medeniyetler Çatışması kitabı medeniyetler ve

[*] Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

kültürler, kültürün güç ilişkileri ve güç dengelerinin değişmesi üzerindeki etkileri, Batı evrenselciliği, Müslüman radikalizmi, Çin'in iddialı biçimde ortaya çıkışı ve kırılma hatlarındaki mücadelelerin alevlendirdiği uluslararası çatışmalar hakkında analizler içermektedir.

Medeniyetler Çatışması'nın ana tezi oldukça nettir: "Daha genel anlamda medeniyet kimlikleri ile bağlantılı olarak kültür ve kültürel kimlikler Soğuk Savaş sonrasında dünyadaki uzlaşma, ayrışma ve çatışma kalıplarını biçimlendirmektedir" (s.20) ve medeniyetler arasındaki uzlaşmacı ilişkiler olmaktan daha çok çatışmacı bir karakter taşımaktadır. Kitaptaki bölümlerin her biri şu görüşler üzerine temellendirilmiştir: (1) Modernleşme batılılaşmadan farklıdır ve modernleşme batılılaşmayı otomatik sağlamaz; (2) Batı Medeniyeti gerilemeye başlamış ve diğer taraftan Asya (Uzakdoğu) ve İslam Medeniyetleri yükselişe geçmiştir; (3) Medeniyetler çerçevesinde benzer devletlerin yeniden işbirliğine girdiği ve faklı devletlerin ise kutuplaşmasına yol açan yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmaktadır; (4) Batı'nın evrensellik iddiası diğer medeniyetlerle – özellikle İslam ve Çini medeniyetiyle – çatışmasına yol açmaktadır, (5) Batı'nın ayakta kalması, merkez devleti olarak Amerika Birleşik Devleti'ne bağlıdır ve onun kimliği evrensel olmaktan daha çok kendine hastır. Küresel siyasetin çoğulcu karakterini kabul ederek küresel barışın garanti altına alınabileceği biçiminde özetlenebilir.

Huntington, medeniyeti dil, tarih, din, gelenekler ve kurumlar gibi ortak objektif unsurlarla ve insanların kendilerini sübjektif olarak tanımlama biçimleriyle açıklamıştır (s.43). Medeniyetler dar anlamda en geniş kimlik tanımlamalarıdır. Medeniyetler de diğer bütün canlılar gibi doğar, büyür ve yok olurlar ve bunlar siyasal olmaktan daha çok kültürel varlıklardır. Din medeniyetlerin temel özelliğini tanımlamaktadır. Yazar, dünya üzerinde yedi veya sekiz medeniyet tespit etmiştir: Batı (Yahudi-Hıristiyan), İslam, Çin, Hint, Ortodoks, Budist, Japon, Latin Amerika medeniyetleri (Afrika ise medeniyet olmaya adaydır). Kitap boyunca yapılan analizler, ilk dört medeniyet arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Genel olarak, her bir medeniyeti temel kültürel, sosyal ve siyasi özellikleri ile temsil eden ve ekonomik, teknolojik ve askeri güce dayanan bir merkezi devlet temsil eder. Ancak, İslam, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri böyle bir merkezi devlete sahip değildir. Medeniyet bloğundaki devletler genellikle merkez devletleri etrafında yoğunlaşan daireler oluştururlar ve buradaki yoğunluk derecesi bloğa entegrasyon düzeyini yansıtır (s.155). Örneğin, Rusya ve onun nüfuz alanı ile Çin ve onun refahının etkilediği bölge bu tür yoğunlaşma daireleridir.

Bazı temel evrensel ahlaki değerler dışında, Huntington everensel kültür ya da medeniyet diye bir şeyin var olduğunu düşünmemektedir. Ayrıca, Batı kültürünün de evrensel olabileceğine inanmamaktadır. Bu görüşüyle Huntington, sömürge güçlerinin işgal ettikleri yerlerde kontrollerini sürdürmek için Batı düşüncesinin küresel etkisini ve önemli düzeydeki sekülerleşmeyi ve (seküler ideolojilerin yaygınlaşmasını) görmezden gelmiştir. Batı kültürünün evrenselliğine karşı çıkarken, Huntington İngilizce'nin resmi dil olarak kullanımının azaldığını örnek göstermektedir ama aynı zamanda onun ikinci dil olarak oldukça yaygın kullanımını ve diğer dillere geçen İngilizce kelimelerin ağırlığını da göz ardı etmektedir.

Medeniyetler Çatışması Tezi'nde uluslararası politikadaki genel konular hakkında bir çok ufuk açıcı analiz de bulunmaktadır. Ancak onun en önemli eksikliği, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin doğasını ve kapitalizmin evrensellik eğilimini hesaba katmamasıdır. Diğer bütün iddialı büyük anlatılar gibi, Medeniyetler Çatışması Tezi'nin Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki yakınlaşma gibi olayları açıklayamadığı bir çok anomali vardır.

Huntington'un dünya siyasetinde ulus devletlerin en önemli aktörler olmaya devam edeceği görüşü (s.35) onun işaret ettiği medeniyetler arasındaki bütünleşmeyle çelişen bir durumdur. Bu anlamda Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi bir çok ulus devletin egemenliklerinin bir bölümünü devrettiği devletler üstü kurumların gücünü ihmal etmiştir. Diğer yandan da ulus devletlerin çıkarları, ilişkileri ve çatışmaları giderek kültür ve medeniyet faktörleri tarafından biçimlendirilmekte olduğu belirtmektedir. Ancak bu teziyle yazar, Ortodoks Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne üyeliğini, Ortodoks Gürcistan'ın neden Rusya ile değil de Türkiye'yle yakınlaşma içinde olduğunu, mücadeleleri oldukça eskilere giden Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ve siyasal yakınlaşmayı, Azeri-Ermeni çatışmasında Müslüman ve Şii İran'ın neden Müslüman Şii ağırlıklı Müslüman Azerbaycan'ı değil de Ortodoks Ermenileri desteklediğini açıklamakta zorlanacaktır. Bu örnekler ulus devletin önemli bir aktör olarak devam edeceğini teyit etse de, Medeniyetler Çatışması Tezi'nin özünü oluşturan ulus devletler, dinsel veya kültürel çıkarlarına göre değil daha çok ekonomik ve siyasal çıkarlarına göre hareket ederler.

Huntington Doğu Asya'daki ekonomik gelişmeyi onların kültürlerine ve İslami fundamentalizmi İslam kültürün doğasına bağlamaktadır. Ancak onun katı kültürel determinizmi, işçilik maliyetlerini yakından kontrol etmeyi ve ihracat temelli ekonomik yapıları nedeniyle işçilerin gücünü kontrol eden Asya ülkeleri ile merkez devletleri (özellikle ABD) arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutunu

açıklamakta yetersiz kalmıştır. İslam kültürün demokrasiye sahip olmadığı tezi konusunda ise, Batı ve özellikle ABD çıkarlarının 11 Eylül saldırılarına kadar Orta Doğu'da antidemokratik yönetimleri destekleyerek statükonun sürdürülmesine dayandığını göz ardı etmektedir. Bu anlayış 11 Eylül sonrasında biraz değişse ABD'nin dış politikasında ağırlığını büyük ölçüde korumaktadır. Örneğin, yerel hükümetler tarafından demokratik güçlerin bastırılması göz yumulan Suudi Arabistan, Mısır ve diğerlerinde muhalefete radikallikten başka yol bırakmamaktadır.

Huntington Batı'nın tarihsel olarak fikirlerinin veya değerlerinin üstünlüğü ile değil de, organize şiddet veya güç kullanarak dünyayı kontrol altına aldığını itiraf etmiştir. Ancak bu prensibi günümüzdeki ABD hegemonyasına uygulamamıştır ve Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlardaki Batı hegemonyasının ağırlığını görmezden gelmiştir. Huntington'a göre, günüzde insan hakları ve demokrasi, silahlanma yarışı ve göç konuları Batı elitlerini endişelendiren medeniyetler arası konuların başında gelmektedir.

Yazar Batı medeniyetinin çöküşte olduğuna ve çöküşün yavaş ve düz bir çizgide devam etmeyen bir süreç olduğuna inanmaktadır. Bu çöküşü toprak, nüfus, ekonomik üretim ve askeri kapasite gibi görece somut faktörler açısından ele almaktadır ve bu göreceli çöküşün Doğu Asya'daki hızlı ekonomik büyümeden kaynaklandığını düşünmektedir. Ancak Doğu Asya ekonomisinin Batı'dan bağımsız olduğu varsayımı ise ikisinin birbiriyle yakından bağlantılı olduklarını (Asya'nın Batı sermayesine ihtiyacı ve Batı halklarının ucuz tüketim mallarına talebi) da analizine dahil etmemiştir. Bu bağlantı 1990'ların sonunda ortaya çıkan Asya krizi ile daha da net görülmüştür.

Medeniyetler Çatışması Tezi, yeni dönemde ABD'nin küresel finans mekanizmaları üzerindeki kontrolünü, teknolojik ve askeri avantajını – eğer gizlemiyorsa – göz ardı ediyor demektir. Huntington katı güç (ekonomik ve askeri güç) ile (diğer ülkelere istediğini yaptırma becerisi anlamında) yumuşak güç ayrımı yapar. Yerelleşmedeki artışa ve dinin kamusal alana geri dönmesine dikkat çeker fakat başka bir çok bilim adamı tarafından savunulan eşzamanlı küreselleşme boyutunu gereğinden daha az önemsemiştir. Huntington ABD'de üretilen ve ihracatı milyarlarca dolar gelir getiren müzik, film gibi popüler kültür ürünlerinin ABD ihracatında çok önemli bir yer tuttuğunu ise dikkate almamış görünmektedir. Özellikle ABD film sanayisindeki ihracatın uçak sanayisindeki ihracatı aştığını dikkate alırsak, ABD'nin diğer ülkeler üzerinde ekonomik ve kültürel gücünün boyutunu daha net görebiliriz.

Huntington'a göre, diğer medeniyetler ekonomik gelişmeleri dolayısıyla giderek daha iddialı olmaya başlamışlardır çünkü ekonomik başarı daha fazla kendine güven ve iddia aşılar. Örneğin, Doğu Asyalılar Asya'daki gelişmenin ve Asya değerlerinin Batılı olmayan diğer toplumlar için model olarak görmeye başladılar. Bu doğru fakat eksik bir görüştür çünkü Çin'de olduğu gibi kapitalizmin gelişiyle despotizm azalmıştır. Bizim görüşümüze göre, demokrasi düzeyi Batı'nın diğer ülkelerde demokrasi geliştirmede ne kadar samimi olduklarına da bağlıdır. Orta Doğu'daki örnekler demokrasi konusundaki yaklaşımın genellikle Batı'nın bazı bölgelerdeki ekonomik çıkarlarına bağlı olduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle, Batı'nın çıkarları herhangi bir ülkedeki anti-demokratik rejimleri desteklemekten geçiyorsa, bu rejimler desteklenmektedir.

11 Eylül sonrası gelişmeler ve yeni Bush Doktrininin, Medeniyetler Çatışması Tezi'ne yönelik ilginç imaları vardır. Dindar milliyetçi anlayışa sahip yeni-muhafazakarların (neo-conservative) ağırlıkta olduğu Bush Yönetimi, bir yandan Üsame Bin Ladin ismiyle özdeşleştirilen radikal İslam ile mücadelesinde ABD'nin medeniyet ekseninde hareket ettiğine işaret edebilir. Ayrıca, Bush doktrinin özünü oluşturan engelleyici savaş ve tek yanlı (başkalarıyla diyalog ihtiyacı duymayan) bir politika, Huntington'un önerdiği bir şeydir ve Irak Savaşı'nda ABD yönetimi tarafından uygulanmıştır. Diğer yandan, Büyük Orta Doğu Projesi'nde ılımlı İslam'ın desteklenmesi, kendi ekonomik çıkarları gerektirdiği zaman demokrasi ihraç etme politikaları bir anlamda kültür ihracı olduğu için de Huntington'un kabul etmeyeceği bir şeydir. Irak'ta petrolle ilgili ekonomik çıkarlarına dayanarak savaşa giren ve Saddam Hüseyin'i deviren Amerika, onunla işbirliği yapan diğer petrol ülkelerindeki rejimlerle iyi geçinmeye devam etmektedir. Petrolü olmadığı için Kırgızistan'daki demokrasi devrimine ABD tarafından verilen destek, ekonomik çıkarlarından daha çok stratejik çıkarlarıyla açıklanabilir. Yine bu da medeniyet ekseninde bir uygulama olmayacağı için Huntington'un öngörmeyeceği bir politikadır. Görüldüğü gibi Yeni Dünya Düzeni oluşurken Medeniyetler Çatışması tezi yeni olguları anlamamızda ve açıklamamızda yetersiz kalmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde halklar ve ülkeler arasında kimlik krizinin, medeniyeti en genel kimlik getirdiği tespiti oldukça aydınlatıcıdır. Huntington'a göre ülkeler arasındaki ortak özellikler yardımlaşma ve dayanışmayı kolaylaştırmakta ve kültürel faklılıklar ise çatışma ve sürtüşme üretmektedir (s.128). Bu durum ancak tarafların süregelen ekonomik ve siyasal çıkarları ile paralel olduğu zaman gerçekleşebilir.

Medeniyetler Çatışması Tezi'nin önemli bir katkısı da, bölünmüş ülke analizidir. Bölünmüş bir ülkede, içindeki baskın kültür başka bir medeniyete ait iken, onun yönetici elitleri başka bir medeniyete katılmasını istemektedir. Örneğin, Türkiye ve Rusya kendi medeniyetleri için potansiyel merkezi devlet olabilecek durumunda iken yönetici elitleri hangi yönde devam edecekleri konusunda fikir ayrılığına sahiptir. Yazarın Türkiye analizlerinde bazı yanlışlıklar da bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin İslam ve demokrasiyi önemli ölçüde uzlaştırdığını ve aynı zamanda demokratik gelişmesinin Batı yanlısı elitler sayesinde olduğunu göz ardı etmektedir.

Yazarın kırılma hattı kavramı, farklı medeniyetlerin mensubu komşu ülkeler arasında çatışma çıkmasını açıklayan ve tahmin eden ufuk açıcı bir analizdir. Bu çatışma Pakistan ile Hindistan, Türkiye ile Yunanistan, Ermenistan ile Azerbaycan, Filistin ile İsrail arasındaki çatışmaları analizde yardımcı olabilir. Kıbrıs, Keşmir, Nogorno-Karabağ ve İsrail gibi bu sorunların çoğunun sömürü sonrası tasarımlarından kaynaklandığı gerçeğini yazar dile getirmemiştir. Medeniyetler Çatışması Tezi, Bosna Savaşı'nda Avrupa'nın (özellikle Almanya'nın) Katolik Hırvatistan'a, Yunanistan ve Rusya'nın Ortodoks Sırplara ve Müslümanların Bosna'ya yardım etmesini açıklayabilir ama Hıristiyan Sırplara karşı Bosna'ya Amerikan desteğini açıklayamaz. Huntington'un Kosova Savaşı hakkındaki tahmini doğru çıkmıştır ama yine burada Dünya'nın çoğunun Sırp saldırganlığını karşı olduğunu ve Clinton Yönetiminin Kosova'ya yardım edeceğini de tahmin edememiştir. Ayrıca, yazar İslam'ı diğer medeniyetlerle Bosna, Kosova, Nogorno-Karabağ ve Çeçenistan gibi kanlı sınırlara sahip olmakla ve saldırgan bir medeniyet olmakla suçlamaktadır ama bu savaşların çıkış nedenleri hakkında yine sessiz kalmaktadır. Özellikle Batı'nın Orta Doğu'daki ekonomik çıkarları (yani, petrol, doğal gaz, zengin maden yatakları) konusuna önem vermemektedir ve bir anlamda da kurbanı suçlamaktadır. Ancak yazar İslam ülkelerinin kendi aralarında ve diğer medeniyetten ülkelerle olan çatışmalarını açıklayan önemli bir faktöre dikkat çekmektedir: Askeri ve ekonomik gücüyle çatışmayı önleyecek Müslüman merkez devletin bulunmayışı (s. 264).

Medeniyetler Çatışması Çin ve ABD arasında çıkması muhtemel ciddi çatışmalara dikkat çekerken ABD'nin Çin'i Vietnam veya Endonezya ile dengelemesi gerektiğini iddia etmektedir. Walt'un (1997) dediği gibi, Huntington'un İsrail konusunda sessizliği ise ilginçtir çünkü onun önerdiği politika Batı'nın İsrail'e desteğinin büyük oranda azalmasını öngörebilirdi. Yazar'ın uluslararası gündemin belki de baş maddesi olan Arap-İsrail çatışması hakkında fazla söyleyecek sözü olmayışı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Yazarın çoklu medeniyet konusundaki kişisel tutumu oldukça ilginçtir. Bir yandan dünya düzenin çoklu medeniyetlerden oluştuğunu savunurken, diğer yandan kendi ülkesi ABD'de çoklu medeniyet anlayışını benimsemediği anlaşılıyor. Amerikan kültürünün Yahudi-Hıristiyan özelliğinin korunması gerektiğini ima etmekte fakat aynı zamanda da Batı kültürünün diğer ülkelere empoze edilmesine de karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla, yazarın kişisel tutumu ile insan hakları ve demokrasinin temel olarak Batı kültürünün bir parçası olduğu fikri, Batı'nın kendi kültürünü koruması gerektiği ama onu ihraç etmeye çalışmaması gerektiğini ima eder. Kitabın en temel politika önerisi ise, ABD'nin diğer medeniyetler arasındaki çatışmalara karışmama gerektiğidir. Bunlar arasında Sırpların saldırılarına karşı Bosna'ya, Irak işgaline karşı Kuveyt'e yardımın yapılmaması gerektiğini ima etmiştir ve Sırp katliamına karşı Kosovalılara ABD yardımını tasvip etmemektedir. Ancak bu alanlarda ABD'nin kendi ekonomik ve politik çıkarlarını dikkate almadan nasıl yapabileceği konusu ise kitapta net olarak ifade edilmemiştir. Ayrıca Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkışını önlemek için çatışan medeniyetler arasında arabuluculuk yapılabileceğini ve medeniyetler arasındaki ortak yönlerin vurgulanması gerektiğini de önermektedir. İronik bir şekilde bu görüşlerden, kitabın temel teziyle çelişen bir sonuç ta çıkarılabilir. Medeniyetler arasında arabuluculuk ve yardımlaşma sayesinde, medeniyetler çatışması önlenebilecek bir durumdur.

Genel olarak Medeniyetler Çatışması Tezi dünya düzeninin doğasını anlamada yararlı ve ufuk açıcıdır. Uluslararası politikada genel trendleri açıklayabilir ama bu gelişmelere ek katkı yapan faktörleri (ekonomik ilişkiler) içermez. Dolayısıyla bazı gelişmeleri de tahmin etme başarısı gösteremez. Kendi tezini başarıyla savunmaktadır fakat Batı'nın kendi medeniyetinin gereklerine göre hareket etmesi gerektiği yönündeki politika önerileri bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin, Amerikan siyaset yapıcıları İslam'ı kendilerine rakip olarak gördükleri takdirde İslam dünyasında Batı karşıtı radikal hareketlerine dolaylı olarak güç katacak bir etkiye sahip olabilir.

KAYNAKLAR:

Halliday, Fred. 1997. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order," *New Statesman* 126 (4328): 42-43.

Pipes, Richard. 1997. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order," *Commentary* 103 (3): 62-66.

Walt, Stephen M. 1997. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order," *Foreign Policy* Bahar (106): 176-190.